

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยรูปแบบการเพาะขยายพันธุ์ปลาที่เหมาะสมในลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลาง

กรณีศึกษา : ตำบลกุดขาคิม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ และ

ตำบลหนองแค อำเภอรามไศล จังหวัดศรีสะเกษ

จัดทำโดย

นายสมเกียรติ เจือจาน และคณะวิจัย

สนับสนุนโดย : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น)

โครงการวิจัยรูปแบบการเพาะขยายพันธุ์ปลาที่เหมาะสมในลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลาง

กรณีศึกษา : ตำบลกุฉาเคิม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์

และ ตำบลหนองแคว อำเภอรามไธสง จังหวัดศรีสะเกษ

คณะวิจัย

1. นายสมเกียรติ	เจือจาน	หัวหน้าโครงการ
2. นายประเสริฐ	นกเอี้ยง	ทีมวิจัย
3. นายเฉลียว	ศรีโสภะ	ทีมวิจัย
4. นางสาววิภาวรรณ	สุชาวรรณ	ทีมวิจัย
5. นายพรหมมินทร์	สงเมือง	ทีมวิจัย
6. นายสังวาลย์	สุทาว์น	ทีมวิจัย
7. นายสมจิตร	สุทาว์น	ทีมวิจัย
8. นายทองใส	จำปาเมือง	ทีมวิจัย
9. นายนาสึงห์ทอง	เงินคำ	ทีมวิจัย
10. นายศิริ	แก้วสุจิต	ทีมวิจัย
11. นายจำปา	บุตรเกิด	ทีมวิจัย
12. นายสมาน	นุ้ยโหม่ง	ทีมวิจัย
13. นายสิน	ธรรมษา	ทีมวิจัย
14. นายประยูร	ศรีสะเทือน	ทีมวิจัย
15. นายวันนา	วิรุณพันธ์	ที่ปรึกษาโครงการ
16. พระครูโสภณ	สังวรกุล	ที่ปรึกษาโครงการ
17. นายสังวาลย์	บัวศรี	ที่ปรึกษาโครงการ
18. นายสนั่น	ชูสกุล	ที่ปรึกษาโครงการ

คำนำ

รายงานวิจัยโครงการวิจัยรูปแบบการเพาะขยายพันธุ์ปลาที่เหมาะสมในกลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลาง
กรณีศึกษา : ตำบลกุฉาภิมา อำเภอรันบุรี จังหวัดสุรินทร์ และ ตำบลหนองแค อำเภอรามีสกล จังหวัด
ศรีสะเกษ เป็นโครงการวิจัยโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่เป้าหมาย 2 พื้นที่ ศึกษาบริบทพื้นที่
และสถานการณ์ปัญหาในการศึกษาวิจัยที่แตกต่างกัน เพื่อค้นหารูปแบบ วิธีการเพาะขยายพันธุ์ปลา
ปริมาณ ชนิดพันธุ์ที่ลดน้อยลง และกำลังจะสูญหาย จากกระบวนการดำเนินงานของโครงการ ตั้งแต่
เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดกระบวนการ ประสิทธิภาพสำเร็จ บรรลุตามวัตถุประสงค์ ซึ่งเกิดขึ้นจากความร่วมมือ
ของชุมชนที่ต้องการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน โดยเข้าร่วมกิจกรรม รับรู้สถานการณ์ เรียนรู้ และร่วมระดม
ความคิด สร้างพลังในการขับเคลื่อนผลของงานวิจัยสู่นโยบายระดับท้องถิ่น และความสำเร็จในครั้งนี้
ทางทีมวิจัยต้องขอขอบคุณผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องให้การสนับสนุน โดยศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
เพื่อการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ (Nodeทุ่งกุลาร้องไห้) ที่ทำหน้าที่ประสานงบประมาณจาก สำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น) ที่อนุมัติงบประมาณที่ทำให้ชาวบ้านมีโอกาสได้
รู้จัก และทำงานวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหา และสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

นอกจากนี้ทีมวิจัยขอขอบคุณ องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแค อำเภอรามีสกล จังหวัดศรีสะเกษ
และองค์การบริหารส่วนตำบลกุฉาภิมา อำเภอรันบุรี จังหวัดสุรินทร์ ที่เข้าร่วมกิจกรรมและให้
การสนับสนุนการดำเนินการของโครงการด้วยดีตลอดมา

สุดท้ายนี้ ทีมวิจัยไม่มีสิ่งใดที่จะตอบแทนผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับความสำเร็จในครั้งนี้ จึงขอ
อาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัย จงคุ้มครอง ดูแลทุกท่านให้ประสบแต่ความสุข ความเจริญ ตลอดกาล
นานเทอญ

ขอขอบคุณ

คณะวิจัย

26 สิงหาคม 2553

(ก)

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยรูปแบบการเพาะขยายพันธุ์ปลาที่เหมาะสมในกลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลาง ภูมิศึกษา : ตำบลกุดขาคีม อำเภอรันบุรี จังหวัดสุรินทร์ และ ตำบลหนองแค อำเภอรามัญ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นโครงการหนึ่งของ ชุดโครงการการจัดการพื้นที่ตามโดยชุมชน ภายใต้การดำเนินงานของ ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ (Nodeทุ่งกุลาร้องไห้) มีกระบวนการ วิธีการศึกษาโครงการมีส่วนร่วมของทีมวิจัยและชุมชนในพื้นที่ 2 ตำบล คือ ตำบลกุดขาคีม อำเภอรันบุรี จังหวัดสุรินทร์ และ ตำบลหนองแค อำเภอรามัญ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่อยู่ในเขตพื้นที่ตามกลุ่มน้ำมูลตอนกลาง เป็นพื้นที่ที่มีลักษณะเฉพาะ เป็นอัตลักษณ์หนึ่งทางด้านนิเวศน์พื้นที่ของชุมชนอีสานที่อาศัยอยู่ตามลำน้ำสายหลักของภาคอีสาน อย่างเช่น ลำน้ำมูล ที่มีความหลากหลายทั้งลักษณะภูมิสถาน ความหลากหลายทางด้านชีวภาพ ที่มีความเหมาะสมต่อการดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิต เป็นบ่อเกิดของสรรพสิ่งนานาชนิดที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน และเป็นแหล่งทรัพยากรของชุมชนในการดำรงชีวิต ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะระบบนิเวศน์พื้นที่ที่มีผลต่อชนิด ปริมาณ พันธุ์ปลาที่หลากหลาย ตลอดจนการเพาะขยายพันธุ์และการดำรงอยู่ของปลาในพื้นที่ตามกลุ่มน้ำมูลตอนกลาง

การทำการประมง จัดว่าเป็นอาชีพหลักอาชีพหนึ่งของชาวบ้านในกลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลางแห่งนี้ นอกจากการทำนา ทำไร่ และการเลี้ยงวัว ควาย โดยมีแหล่งทรัพยากรที่เอื้อต่อการประกอบอาชีพโดยมีระบบนิเวศน์ของแม่น้ำโขง แม่น้ำมูล และป่าทามรามัญที่เชื่อมต่อกัน ทำให้สัตว์น้ำที่อาศัยอยู่ในระบบนิเวศน์เหล่านี้มีแหล่งที่อยู่อาศัยและวางไข่ได้บริเวณกว้าง ซึ่งในแต่ละปีจะมีปลาดังชนิดพันธุ์จำนวนมากพากันอพยพจากแม่น้ำโขงและแม่น้ำมูลเข้ามาอยู่อาศัย และวางไข่ในป่าบุงป่าทาม ชาวบ้านจึงหันมาประกอบอาชีพหาปลาเป็นส่วนใหญ่

ในอดีตปลาที่ชาวบ้านหามาได้ก็จะนำมาเป็นอาหาร ซึ่งถือว่าเป็นอาหารหลักของชาวบ้านในแถบนี้ก็ได้ นอกจากนั้นชาวบ้านยังนำปลามาแปรรูปเพื่อให้สามารถเก็บไว้บริโภคได้อย่างเช่น การทำปลาแดด หรือปลาร้า หรือการนำปลามาแลกข้าวแทนการซื้อขายกัน ระหว่างคนในชุมชนเดียวกัน

และชุมชนใกล้เคียงจนกลายเป็นวัฒนธรรม ปลาแลงข้าว ซึ่งช่วยให้คนในชุมชนพึ่งพาอาศัยกันและอยู่ร่วมกันแบบถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน เกิดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันจนแน่นแฟ้นกลายเป็นวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนแถบนี้ ซึ่งเรียกกันว่า วัฒนธรรมเลี้ยวเหยเคยฮัก

เมื่อเขื่อนราษีไศลสร้างขึ้นจากโครงการพัฒนาของรัฐบาล ทำให้ปิดกั้นเส้นทาง-อพยพขึ้นลงตามธรรมชาติของปลาที่เคยเป็นมา จึงทำให้ชนิด ปริมาณพันธุ์ปลาสูญหายไปจากแม่น้ำมูล และป่าทามราษีไศล จากวิจัยไทบ้าน โดยคณะวิจัยไทบ้านราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ พบว่าในกลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลางก่อนการสร้างเขื่อนมีพันธุ์ปลาทั้งหมด 115 ชนิด เป็นปลาธรรมชาติประจำถิ่น 79 ชนิด ปลาที่อพยพมาจากแม่น้ำโขง 33 ชนิด เมื่อเขื่อนมีการเก็บกักน้ำในช่วงปี พ.ศ.2536-2543 มีพันธุ์ปลาหายไป 15 ชนิด ในจำนวน 12 ชนิด ที่เป็นปลาอพยพจากแม่น้ำโขง อีกทั้งเป็นปลาเศรษฐกิจที่สร้างรายได้ให้กับไทบ้าน

การสร้างเขื่อนปิดกั้นทางน้ำทำให้ระบบนิเวศเปลี่ยนไป ทำให้จำนวนปลาและชนิดพันธุ์ปลาลดลงแล้ว ยังทำให้ชุมชนไม่สามารถใช้เครื่องมือหาปลาแบบพื้นบ้านได้ ก่อให้เกิดผลกระทบทางอาหารและทางเศรษฐกิจของครอบครัวในชุมชนที่อยู่รายรอบป่าทาม ทำให้บางคนต้องอพยพไปทำงานหรือขายแรงงานต่างจังหวัด เพื่อนำเงินมาช่วยเหลือจุนเจือครอบครัว

จากสถานการณ์ดังกล่าว ปริมาณ ชนิดของปลากลุ่มน้ำมูลตอนกลางมีการเปลี่ยนแปลงของระดับน้ำ และความอุดมสมบูรณ์ของป่าทุ่งป่าทาม ซึ่งระดับน้ำ(การเก็บกักน้ำของเขื่อนราษีไศล)ก็ยังไม่แน่นอน ความอุดมสมบูรณ์ของป่าทุ่งป่าทามก็เสื่อมสภาพลงเรื่อยๆ แนวโน้มของชนิด ปริมาณปลาในกลุ่มน้ำมูลจึงอยู่ในภาวะเสี่ยงต่อการลดลงทั้งชนิดและจำนวน และจะเกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนลุ่มน้ำมูลอย่างแน่นอน

การแก้ไขปัญหาที่ผ่านมา มีการแก้ไขปัญหาทั้งในระดับหน่วยงานราชการ และในระดับชุมชน แต่การดำเนินการดังกล่าวขาดความร่วมมือจากชุมชน และเป็นการแก้ไขปัญหาโดยมุ่งเป้าไปที่ปลาอย่างเดียว ขาดการมองเชื่อมโยงกับระบบนิเวศของปลาและการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งในความเป็นจริง ปริมาณ ชนิด จำนวนปลานั้นต้องมีความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศน์ป่าทาม ชุมชนท้องถิ่นต้องมีส่วนร่วมในการศึกษา ค้นหาวิธีการที่เหมาะสมที่จะทำให้สายพันธุ์ปลาหายากและปลาที่

อาจจะสูญพันธุ์ไปจากลุ่มน้ำ แล้วให้กลับคืนมาอีกครั้งหนึ่งเพื่อเป็นการอนุรักษ์ฟื้นฟูนิเวศลุ่มน้ำ
วัฒนธรรมปลา สร้างความมั่นคงทางอาหารและเศรษฐกิจชุมชนอย่างยั่งยืน

เครือข่ายความร่วมมือการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำมูลตอนกลาง เห็นความสำคัญดังกล่าวจึงมี
การศึกษาเพื่อค้นหาคำตอบดังกล่าว โดยมีพื้นที่เป้าหมาย 2 แห่ง คือ พื้นที่ตามหนองคาหวด ตำบล
หนองแค อำเภอรามิไสล จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเป็นพื้นที่ใกล้กับหัวเขื่อน ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วม
บริเวณกว้าง ส่วนอีกแห่ง คือ กุดขาคิม อำเภอรันบุรี จังหวัดสุรินทร์ เป็นพื้นที่หางเขื่อนได้รับ
ผลกระทบน้อย มีแหล่งน้ำที่ชุมชนได้เริ่มมีเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาหลายแห่งแล้ว

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาชนิดพันธุ์ปลา วงจรชีวิตปลาในลุ่มน้ำมูลตอนกลาง
2. เพื่อศึกษาระบบนิเวศที่อาศัย/เพาะขยายพันธุ์ของปลาพื้นเมืองในลุ่มน้ำมูลตอนกลาง
3. เพื่อค้นหาวิธีการจัดระบบนิเวศ/การจัดการเพื่อการฟื้นฟู/ขยายพันธุ์ปลาที่มีอยู่ให้เพิ่มขึ้น
4. เพื่อค้นหาวิธีการฟื้นฟู/ขยายพันธุ์ปลาที่สูญหายจากพื้นที่ที่กลับคืนมา

จากวัตถุประสงค์ดังกล่าว ทีมวิจัยมีกระบวนการ วิธีการศึกษาโดยการมีส่วนร่วมของทีมวิจัย
และชุมชนในพื้นที่ ทั้งในส่วนของการเตรียมทีมวิจัย การประชุมชี้แจงต่อชุมชนและหน่วยงานที่
เกี่ยวข้อง การสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การกำหนด
แนวทางในการปฏิบัติการ การทดลองปฏิบัติการ และการสรุปผลการศึกษาาร่วมกัน ตลอดระยะเวลาใน
การศึกษานั้นก่อให้เกิดผลทั้งในส่วนที่เป็นชุดองค์ความรู้ในเชิงของงานวิจัย และผลในเชิงของงาน
พัฒนา ที่นำไปสู่การฟื้นฟูระบบนิเวศลุ่มน้ำมูลตอนกลางให้เป็นแหล่งอาหารที่มั่นคงของชุมชน
พร้อมทั้งมีการขยายผลเป็นแหล่งเรียนรู้ต่อชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนกลางและชุมชนอื่นๆต่อไป

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
- คำนำ	-
- บทคัดย่อ	(ก)
- บทที่ 1 บทนำ	
- ความเป็นมาโครงการ	1-8
- โจทย์วิจัย	8
- วัตถุประสงค์	9
- พื้นที่ศึกษา	9
- กลุ่มเป้าหมาย	9
- เนื้อหาการศึกษา	9-10
- ขั้นตอนวิธีการศึกษา	10-11
- ผลที่คาดว่าจะได้รับ	12
- บทที่ 2 วิธีการศึกษาวิจัย	
1. วิธีการเตรียมทีมวิจัย	13
2. วิธีการเตรียมชุมชนและกลุ่มเป้าหมายในการศึกษา	13
3. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	14
4. วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นและกำหนดแนวทางในการทดลอง	15
5. วิธีการปฏิบัติการทดลอง	15
6. วิธีการตรวจสอบข้อมูล	15
7. วิธีการเขียนรายงานผลการศึกษาวิจัย	16
8. การเผยแพร่และขยายผล	16

(ต่อ)

เรื่อง

หน้า

- บทที่ 3 บริบทชุมชน

- พื้นที่ทามหนองแค ตำบลหนองแค อำเภอรามิโส จังหวัดศรีสะเกษ 17-30
- พื้นที่ทามกุดขาคิม ตำบลกุดขาคิม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ 30-60

- บทที่ 4 ผลการศึกษา

- กลุ่มน้ำมูลตอนกลาง 61-67
- ระบบนิเวศน์พื้นที่ทามหนองคาหวด 68-82
- ระบบนิเวศน์พื้นที่ทามกุดขาคิม 83-93
- ตารางแสดงข้อมูลจำเพาะของปลาในพื้นที่ทามกุดขาคิม 94-100

- บทที่ 5 สรุปผลการศึกษา

- ผลในเชิงของงานวิจัย 101-114
- ผลในเชิงของงานพัฒนา 115-118
- บทเรียนและข้อเสนอแนะ 119
- บรรณานุกรม 120

- ภาคผนวก

- ภาพการดำเนินกิจกรรม 121-126
- ประวัติทีมวิจัย 127- 130

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาโครงการ

แม่น้ำมูลมีต้นกำเนิดจากเทือกเขาตะนาวศรี จังหวัดพิจิตร และจังหวัดนครราชสีมา ไหลผ่านอำเภอพิมาย อำเภอชุมพวง อำเภอพุทไธสง อำเภอเสถียร จังหวัดบุรีรัมย์ อำเภอชุมพลบุรี อำเภอด่านช้าง อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ อำเภอราษีไศล อำเภอเมือง อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ ผ่านจังหวัดอุบลราชธานี ไหลไปบรรจบกับแม่น้ำโขง ที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ความยาว 641 กิโลเมตร และมีพื้นที่รับน้ำ 106,673 ตารางกิโลเมตร ปริมาณน้ำทั้งปี 18,300 ล้าน/ลูกบาศก์เมตร เป็นลำน้ำที่มีปริมาณน้ำเป็นลำดับที่สองรองจากแม่น้ำเจ้าพระยา โดยลักษณะของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูลเป็นพื้นที่ราบ มีลำน้ำสาขาไหลจากเทือกเขาพนมดงรัก ทางทิศใต้ และเทือกเขาเพชรบูรณ์ ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ระดับความสูงของพื้นที่ในลุ่มน้ำมูลมีความแตกต่างกันไม่มาก บริเวณลุ่มน้ำมูลตอนกลางอำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์มีความสูงประมาณ 120 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง บริเวณปากแม่น้ำมูลอำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี มีความสูง 109 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง

ลุ่มน้ำมูลตอนกลางช่วงพื้นที่ 3 อำเภอ 3 จังหวัด คือ อำเภอโพธิ์ทราย จังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ และอำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ เป็นเขตพื้นที่ที่มีระบบนิเวศน์เป็นพื้นที่ป่าบุ่ง-ป่าทาม เป็นป่าผลัดใบ ประกอบด้วย ไม้ขนาดเล็ก ไม้หนาม ไม้พุ่ม พืชจำพวกหญ้าและพืชน้ำ พืชเหล่านี้ทนต่อการแช่ของน้ำได้เป็นเวลานานในช่วงฤดูฝน ด้วยลักษณะนิเวศน์แบบป่าทามที่มีน้ำท่วมขังในฤดูฝน และฤดูแล้งน้ำจะกลายสภาพเป็นผืนป่า ชาวบ้านจึงใช้การเปลี่ยนแปลงนี้เรียกเป็นชื่อของฤดูกาลต่างๆตามลักษณะภูมินิเวศน์ในช่วงดังกล่าวดังนี้

ฤดูแล้ง (เดือนมกราคม-เมษายน) ช่วงนี้ผืนป่าจะมีพันธุ์ไม้ขนาดเล็ก ไม้พุ่ม ไม้หนามและหญ้าต่างๆขึ้นบนบกและนิเวศน์ แหล่งน้ำน้ำขังที่เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำนานาชนิดรวมทั้งพืชที่อาศัยอยู่ในน้ำหรือริมน้ำสัตว์ป่าที่อพยพขึ้นไปอยู่บนบกจะกลับมาหากินและอาศัยอยู่ในป่าในช่วงฤดูแล้ง

ฤดูน้ำแดง (เดือนพฤษภาคม-สิงหาคม) เดือนพฤษภาคมเริ่มเข้าสู่ฤดูฝนและน้ำมากขึ้นเรื่อยๆ จนไหลเข้าสู่ป่าทามน้ำจะพัดพาเอาดินตะกอนจากที่ต่างๆ เข้ามาในลำน้ำทำให้น้ำมีสีขุ่นข้นหรือสีน้ำตาลแดงชาวบ้านจึงเรียกว่า “ฤดูน้ำแดง”

ฤดูน้ำหลาก (เดือนสิงหาคมถึงเดือนพฤศจิกายน) ช่วงนี้น้ำจะท่วมเกือบทั้งพื้นที่เหลือเพียงแค่พื้นที่โนนสูงเท่านั้นป่าทามจะกลายเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ โดยเฉพาะปลาที่อพยพมาจากแม่น้ำโขงสู่แม่น้ำมูลเข้ามาหากินและวางไข่เนื่องจากลักษณะของระบบนิเวศน์เอื้อต่อการขยายพันธุ์เพราะคันไม้ในป่าทามที่จมอยู่ใต้น้ำได้พัดพาเอาผืนดิน ปลูก แผลงต่างๆ และตะกอนดินที่เป็นธาตุอาหารของปลาเข้ามาในป่าทาม จึงกลายเป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่และที่สำคัญพื้นที่ทามมีเกลือเป็นส่วนประกอบของดินซึ่งเป็นธาตุอาหารให้กับปลา ในฤดูน้ำหลากดินเกลือในทามเมื่อถูกน้ำท่วมจะมีสภาพเป็นฟองลอยขึ้นบนผิวน้ำหรือที่ชาวบ้าน เรียกว่า จมปลวกน้ำ เป็นอาหารที่ชื่นชอบของปลาในฤดูนี้จึงพบเห็นปลาได้หลายชนิดพันธุ์ **ฤดูน้ำลด** (พฤศจิกายนถึงมกราคม) ช่วงนี้ป่าทามอยู่ในลักษณะการปรับสภาพจากแอ่งน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งน้ำเริ่มลดลงและแห้งไปในที่สุดคันไม้ หญ้า จะเริ่มงอกและผลิดขึ้นมาใหม่สัตว์น้ำเริ่มอพยพกลับสู่แม่น้ำมูล และแหล่งน้ำเล็กซึ่งเป็นแหล่งน้ำแข่งในฤดูแล้ง เช่น กุด หนอง

จากความแตกต่างและการเปลี่ยนแปลงตามฤดูกาลต่างๆนี้ชุมชนในลุ่มแม่น้ำมูลมีวิถีการดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับนิเวศน์ธรรมชาติ ประกอบอาชีพและหาอยู่หากินด้วยการพึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลัก การทำนาทาม ปลูกผักสวนครัวริมฝั่งกุด หนอง เลี้ยงวัว-ควายในทาม เก็บหาของป่าล่าสัตว์ ปั่นหม้อ ดมเกลือ และวิถีสำคัญของชุมชนลุ่มแม่น้ำมูลที่มีเหมือนกันและจะขาดหายไปจากชีวิตคน “ทามมูล” ไม่ได้คือ การหาปลา

สายน้ำ พันธุ์ปลาและคน วิถีทามมูล

การทำการประมงจัดเป็นอาชีพหลักอาชีพหนึ่งของชาวบ้านในลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลางแห่งนี้ นอกจากการทำนาทำไร่และการเลี้ยงวัว-ควาย โดยมีแหล่งทรัพยากรที่เอื้อต่อการประกอบอาชีพโดยมีระบบนิเวศน์ของแม่น้ำโขง แม่น้ำมูลและป่าทามรายล้อมที่เชื่อมต่อกันในฤดูฝน ซึ่งจะมีเวลาของการเปลี่ยนแปลงของปริมาณน้ำจากช่วงที่ระดับอยู่ในปริมาณริมฝั่งของแม่น้ำมูล เมื่อเข้าสู่ฤดูฝนปริมาณน้ำจะเพิ่มขึ้นจนไหลเข้าท่วมป่าทาม ช่วงนี้ชาวบ้านจะเรียก ฤดูน้ำแดง หลังจากนั้นปริมาณน้ำจากแม่น้ำโขงที่เพิ่มปริมาณมากขึ้นได้หนุนเข้าสู่แม่น้ำมูล ทำให้ปริมาณน้ำเพิ่มขึ้นเรื่อยๆจนท่วมหลากเข้าสู่ป่า

ตาม ซึ่งชาวบ้านเรียกช่วงนี้ว่า ฤดูน้ำหลาก ทำให้ระบบนิเวศน์ของสายน้ำทั้งสองแม่น้ำโขงและแม่น้ำมูล/ป่าทามราษีไศลเชื่อมต่อกัน ทำให้สัตว์น้ำที่อาศัยอยู่ในระบบนิเวศน์เหล่านี้มีแหล่งที่อยู่อาศัยและวางไข่ได้บริเวณกว้าง โดยเฉพาะปลาซึ่งมีแหล่งวางไข่ที่เหมาะสมกับการขยายพันธุ์ หลังจากหมดฤดูน้ำหลากปริมาณน้ำในป่าทามก็จะลดลงเรื่อยๆ ปลาที่จะอพยพกลับสู่แม่น้ำมูลและแม่น้ำโขง รอจนถึงฤดูน้ำหลากก็จะกลับเข้ามาวางไข่ในป่าทาม อีกครั้งเป็นวัฏจักรหมุนเวียนเช่นนี้ไปทุกปี ซึ่งในแต่ละปีจะมีปลาต่างชนิดพันธุ์จำนวนมากพากันอพยพจากแม่น้ำโขง และแม่น้ำมูลเข้ามาวางไข่ในป่าทามช่วงนี้ ชาวบ้านจะหันมาประกอบอาชีพหาปลากันเป็นส่วนใหญ่จนมีคำกล่าวว่า คนที่ไม่หาปลาเลย คือ คนที่อยู่ในธาตุซึ่งเป็นคนที่ตายแล้วเท่านั้น ซึ่งคำกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทางน้ำ โดยเฉพาะพันธุ์ปลาที่มีมากมายจนไม่มีชาวบ้านคนไหนในแถบนี้จะไม่หาปลาเลย

เมื่อถึงฤดูน้ำแห้งจนเหลือเพียงแต่แหล่งน้ำขังในป่าทาม เช่น กุด หนอง สอง ปลาที่อพยพกลับไปไม่ทันหรือหากินอยู่ในบริเวณนี้จะเข้าไปอาศัยอยู่ในกุด หนองและสองป่าทาม ก็จะปรับสภาพเข้าสู่ป่าไม้ขนาดเล็ก ที่มีทั้งไม้พุ่มและไม้หนาม ไม้เลื้อยพืชตระกูลหญ้า รวมทั้งพืชน้ำต่างๆอีกครั้ง เมื่อเข้าสู่ฤดูหนาวและร้อน ชาวบ้านก็จะออกหาปลาตามแหล่งน้ำขังต่างๆ ในป่าทาม

ปลาที่ชาวบ้านหาได้ก็จะนำมาเป็นอาหาร ซึ่งถือได้ว่าเป็นอาหารหลักของชาวบ้านในแถบนี้ก็ได้ หากหาปลาได้ปริมาณมากชาวบ้านจะนำไปขาย โดยมีพ่อค้าแม่ค้ามารับซื้อไปขายในตลาดและชุมชนใกล้เคียง นอกจากนั้นชาวบ้านยังนำปลามาแปรรูปเพื่อให้สามารถเก็บบริโภคได้อย่างเช่น การทำปลาแดดหรือปลาร้า โดยจะทำเก็บไว้บริโภคในครัวเรือนและนำออกขายอีกด้วยทำให้ชาวบ้านมีรายได้เสริมและรายได้หลักให้กับครอบครัว ซึ่งทำให้ระบบเศรษฐกิจในชุมชนมีความมั่นคง

ในอดีตชาวบ้านมีการนำปลามาแลกข้าวแทนการซื้อขายกัน ระหว่างคนในชุมชนเดียวกันและชุมชนใกล้เคียงจนกลายเป็นวัฒนธรรม ปลาแลกข้าว ซึ่งช่วยให้คนในชุมชนพึ่งพาอาศัยกันและอยู่ร่วมกันแบบถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน เกิดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันจนแน่นแฟ้นกลายเป็นวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนแถบนี้ ซึ่งเรียกกันว่า วัฒนธรรมเสี้ยวเหยเกยฮัก ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่มีการสืบทอดมาถึงจนปัจจุบัน ชาวบ้านยังมีการไปมาหาสู่กันนำของที่มีอยู่มาแลกเปลี่ยนกันเป็นวัฒนธรรมที่งดงามอันเกิดจากผลผลิตสำคัญจากลำแม่น้ำมูล คือ ปลา

จากการวิจัยที่บ้าน โดยคณะวิจัยที่บ้านราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ พบว่าในกลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลางก่อนการสร้างเขื่อนราษีไศลมีพันธุ์ปลาทั้งหมด 115 ชนิด เป็นปลาธรรมชาติประจำถิ่น 79 ชนิด ปลาที่อพยพมาจากแม่น้ำโขง 33 ชนิด และปลาที่นำมาเลี้ยงแล้วแพร่ขยายพันธุ์ลงสู่แม่น้ำมูล

ซึ่งถือว่าเป็นปลาต่างถิ่น 3 ชนิด และเมื่อมีการกักเก็บน้ำในช่วงปี พ.ศ. 2536-2543 มีพันธุ์ปลาหายไป 15 ชนิด ในจำนวนนี้ 12 ชนิด ที่เป็นปลาอพยพ อีกทั้งเป็นปลาเศรษฐกิจที่สร้างรายได้ให้กับชาวบ้าน ซึ่งปลาที่หายไปขายได้ราคาดี ได้แก่ ปลาขบ ปลาแซ่ดำ ปลาแซ่เหลือง ปลาเค็งดำ ปลาจอก ปลาจอกขาว ปลาจอกดำ ปลาชวยหางแดง ปลาเพี้ยะขาว ปลาสุดหางขาว ปลาหมากผาง ปลาอีสบ ปลาเหล่านี้นี้เป็นปลาจากแม่น้ำมูลตอนล่าง และจากแม่น้ำโขงที่อพยพเข้ามาในป่าทามช่วงฤดูน้ำหลาก เมื่อเขื่อนราษีไศลปิดกั้นเส้นทางอพยพขึ้นลงตามธรรมชาติที่เคยเป็นมาทำให้ปลาเหล่านี้นสูญหายไปจากแม่น้ำมูลและป่าทามราษีไศล ขณะที่ปลาอื่นๆเกือบทั้งหมดแม้ว่ายังพบอยู่แต่ปริมาณที่พบนี้น้อยมาก เนื่องจากระบบนิเวศเปลี่ยนไปจากน้ำที่ไม่ลึกมากและมีการไหลหมุนเวียนกลายเป็นน้ำลึกและนิ่งไม่เหมาะสมแก่การหากินและวางไข่ของปลา ซึ่งตามธรรมชาติของปลามักจะชอบหากินและวางไข่ในแหล่งน้ำไหลหรือมีการถ่ายเทของสายน้ำส่งผลให้ปลาไม่สามารถปรับตัวได้อย่างเช่น ปลาเอียนหาซากมากในช่วงที่สร้างเขื่อนและกักเก็บน้ำเพราะปลาเอียนชอบอาศัยอยู่ตามบริเวณที่รกรากตามจอกเหาน้ำไม่ลึก และไหลเวียนเมื่อมีการปิดเขื่อนราษีไศลทำให้น้ำลึกและนิ่ง เมื่อระบบนิเวศที่เคยอยู่เปลี่ยนไปจึงทำให้ปลาเอียนลดจำนวนลง ในทางกลับกันมีปลาบางชนิดที่มีปริมาณเพิ่มมากขึ้น ได้แก่ ปลาชะโด ซึ่งจะเป็นปลานักล่าจะกินปลาด้วยกันเป็นอาหาร เช่น กินปลาแก้ว และปลาอื่นๆเป็นอาหารทำให้ปลาเหล่านี้นลดจำนวนลง และยังมีปลาปักเป้าที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นแต่ไม่สามารถนำมาทำอาหารได้เพราะเป็นปลาที่มีพิษทั้งที่ก่อนสร้างเขื่อนสามารถนำมาประกอบอาหารได้ เมื่อชาวบ้านจับมากินทำให้ได้รับอันตรายจากพิษปลาปักเป้า ด้วยลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้ปลาในป่าทามช่วงเก็บกักน้ำมีลักษณะที่ชาวบ้านเรียกว่า “มีเหมือนไม่มี”

การที่ระบบนิเวศเปลี่ยนไปนอกจากทำให้จำนวนปลาและชนิดพันธุ์ปลาลดลงแล้ว ยังทำให้ชุมชนไม่สามารถใช้เครื่องมือหาปลาพื้นบ้านได้ซึ่งมีผลทางอาหารและทางเศรษฐกิจของครอบครัวในชุมชนรอบป่าทามทำให้บางคนต้องอพยพไปทำงานหรือขายแรงงานต่างจังหวัดเพื่อนำเงินมาช่วยเหลือเงินจืดครอบครัว

เมื่อมีการเปิดเขื่อน(พ.ศ.2543-2547)ทำให้ปลาที่หายไปบางชนิดได้กลับมาสู่ป่าทาม โดยพบว่า มีปลาทั้งหมด108 ชนิด ในจำนวนนี้มีปลา 8 ชนิดที่ช่วงปิดเขื่อนไม่พบเลย หลังจากมีการเปิดประตูเขื่อนพบปลาเหล่านี้นกลับคืนมา คือ ปลาแซ่ดำ ปลาเค็งดำ ปลาจอก ปลาจอกขาว ปลาจอกดำ ปลาอีสบ ปลาสุดหางขาว ปลาหมากผาง ปลาที่เคยพบก่อนสร้างเขื่อนและหายไปในช่วงที่ปิดเขื่อนแม้มีการเปิดเขื่อนแล้วยังไม่พบมี 4 ชนิด ได้แก่ ปลาขบ ปลาแซ่เหลือง ปลาชวยหางแดง และปลาเพี้ยะขาว ส่วนปลา

ที่เคยมีในช่วงปิดเขื่อนและมีปริมาณน้อยมากนั้น พบว่าหลังมีการเปิดเขื่อนปลาเกือบทุกชนิดมีปริมาณเพิ่มขึ้น

จากสถานการณ์ดังกล่าวมานั้น ปริมาณ/ชนิดของปลากลุ่มน้ำมูลตอนกลางมีการเปลี่ยนแปลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของระดับน้ำ และความอุดมสมบูรณ์ของป่าทุ่งป่าทาม ซึ่งระดับน้ำ(การเก็บกักน้ำของเขื่อนราษีไศล) ก็ยังไม่แน่นอน ความอุดมสมบูรณ์ของป่าทุ่งป่าทามก็เสื่อมสภาพลงเรื่อยๆ แนวโน้มของชนิด/ปริมาณปลาในลุ่มน้ำมูล จึงอยู่ในภาวะเสี่ยงต่อการลดลง ทั้งชนิดและจำนวน และจะเกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนลุ่มน้ำมูลอย่างแน่นอน

การแก้ไขปัญหาที่ผ่านมามีความพยายามแก้ไขปัญหาทั้งในระดับหน่วยงานราชการ โดยประมงจังหวัด/อำเภอมีกฎหมาย/ระเบียบห้ามจับปลาในฤดูน้ำแดง(ฤดูวางไข่) ห้ามใช้เครื่องมือประมงที่ทำลายล้าง เช่น โพงพาง / อวนลาก / ไฟฟ้าช็อต เป็นต้น ในการดำเนินการดังกล่าว หน่วยงานของราชการและผู้นำทางการ(ผู้ใหญ่บ้าน/กำนัน) เป็นผู้ดำเนินการหลัก ชุมชน/คนในชุมชนขาดการมีส่วนร่วม และถือว่างานนี้เป็นของราชการ ทำให้การร่วมไม้ร่วมมือกันยังมีน้อย เกิดผลทางปฏิบัติได้น้อย ส่วนในระดับชุมชนบางชุมชนก็มีความเชื่อ/วัฒนธรรมมาใช้ในการจัดการ โดยมีการกำหนดเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา หน้าวัด/เขตอภัยทาน ทำให้ปลามีแหล่งอาศัยเจริญเติบโต เป็นแหล่งอาหารของชุมชน แต่การดำเนินการดังกล่าวมีข้อสรุปร่วมกันว่า ปลาหลายชนิดไม่สามารถวางไข่ขยายพันธุ์ในพื้นที่ดังกล่าวได้ นอกจากนี้ยังมีโครงการขอพันธุ์ปลาจากประมงจังหวัดมาปล่อยในแหล่งของชุมชน

การดำเนินการที่ผ่านมาเป็นการมุ่งเป้าหมายไปที่ปลาอย่างเดียว ขาดการมองเชื่อมโยงกับระบบนิเวศของปลา และการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งในความเป็นจริงปริมาณชนิด/จำนวนปลานั้น มีความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศน์ทุ่งทาม การดำเนินการจะสำเร็จลุล่วงไปได้ ชุมชนท้องถิ่นต้องมีส่วนร่วมและมีความเป็นเจ้าของงานดังกล่าว

แม้การเปิดเขื่อนจะช่วยทำให้ปลาบางชนิดที่เคยมีในลำแม่น้ำมูลกลับมามีได้อีกครั้งในจำนวนนี้ยังมีปลาบางชนิดที่เคยอาศัยอยู่ในลำน้ำมูลสูญหายไปกับกาลเวลา คงเหลือเอาไว้เพียงเรื่องเล่าจากพรานปลาเท่านั้น เช่น ปลาหนู ปลาอุก ปลาบึก ปลาคาบมัน ปลาเค็ง ปลาแคบ ซึ่งในช่วงที่ผ่านมาชุมชนมีการหารือกันถึงวิธีการที่เหมาะสมที่จะทำให้สายพันธุ์ปลาหายาก และปลาที่อาจสูญพันธุ์ไปจากลุ่มน้ำแล้วให้กลับมามีอีกครั้งหนึ่งเพื่อเป็นการอนุรักษ์ฟื้นฟูนิเวศน์ลุ่มน้ำวัฒนธรรมปลาสร้างความมั่นคงทางอาหารและเศรษฐกิจชุมชนอย่างยั่งยืน

เครือข่ายความร่วมมือการจัดการทรัพยากรน้ำมูลตอนกลาง เห็นความสำคัญดังกล่าวนี้จึงมีการศึกษาเพื่อค้นหาคำตอบดังกล่าว โดยมีพื้นที่เป้าหมาย 2 แหล่ง คือ พื้นที่ทาม หนองคาหวด ตำบลหนองแคว อ.ราษีไศล จ.ศรีสะเกษ ซึ่งเป็นพื้นที่ใกล้กับหัวเขื่อน ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมบริเวณกว้าง ส่วนอีกแหล่งหนึ่ง คือ กุดขาคิม อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์ เป็นพื้นที่ทางเขื่อนได้รับผลกระทบน้อย มีแหล่งน้ำที่ชุมชนได้เริ่มมีเขื่อนอนุรักษ์พันธุ์ปลาหลายแห่งแล้ว แต่ละแหล่งมีข้อมูลรายละเอียดดังนี้

บริบทพื้นที่ศึกษา

หนองคาหวด ตำบลหนองแคว อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ

หนองคาหวดลักษณะเป็น พื้นที่กว้าง ลาดลึก ริมหนองปกคลุมไปด้วยไม้พุ่มรอบบริเวณหนองเนื้อที่ จำนวน 200 ไร่ บริเวณโดยทั่วไปมีกุดไหลยาวมาจากแม่น้ำมูลไหลลงมารวมกับบริเวณหนองคาหวด ริมกุดมีไม้พุ่มปกคลุมเป็นแนวยาวตามลำน้ำและมีหนอง สอง ร่อง

กุดในฤดูน้ำหลากแม่น้ำมูลจะเอ่อล้นท่วมฝั่งน้ำจะไหลเข้ามาในสองห้วย และไหลผ่านมายังกุดเข้ามาสู่หนองคาหวดน้ำที่ไหลผ่านเข้ามาจะไหลลงสู่แม่น้ำมูลอีกด้านหนึ่ง

แต่ก่อนชุมชนจะช่วยกันกักเก็บน้ำบริเวณหนองคาหวด โดยทำเป็นคันคูขนาดเล็กเพื่อกักเก็บน้ำ เพื่อประโยชน์ในการเลี้ยงสัตว์ ทำการเกษตร หาปลา

เมื่อยุครัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้งบประมาณ (ยุคนั้นคือตอนนั้น) โดยให้ชาวบ้านรับจ้างขุดให้เป็นคันคูกันน้ำขนาดใหญ่ กว้าง 6 เมตร สูงประมาณ 5-6 เมตร โดยทำฝายน้ำล้นในทางช่องน้ำออกเพื่อไหลสู่แม่น้ำมูล ต่อมาฝายน้ำล้นชำรุด ใช้ดินกลบและได้ทำใหม่ โดยใช้ท่อระบายน้ำขนาดใหญ่ 2 ช่อง เพื่อให้ น้ำไหลออกลงสู่แม่น้ำมูล ในช่วงฤดูน้ำหลากเกินปริมาณที่กักเก็บน้ำ น้ำก็จะไหลลงสู่แม่น้ำมูลทันที

ในอดีตห้ามชุมชนจับปลาบริเวณนี้ โดยตัดไม้พุ่มทำเป็นเขายให้ปลาได้อาศัยเมื่อถึงงานบุญประเพณี (ผ้าป่าสามัคคี) ชุมชนจะใช้กรวด(ตาข่าย)ดักจับปลาในเขายเพื่อนำปลามาเป็นอาหารเลี้ยงต้อนรับคณะผ้าป่าสามัคคี และจะใช้พื้นที่บริเวณหนองคาหวดกินข้าวป่าคณะผ้าป่าเป็นประจำทุกปี

ปัจจุบัน ปี พ.ศ.2535 – 2536 ได้มีโครงการสร้างเขื่อนราษีไศลสร้างกันแม่น้ำมูลมีขนาด 7 บานประตู สูง 9 เมตร ยาวประมาณ 5 กิโลเมตร กักเก็บน้ำในระดับความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางที่ความสูง สูงสุดที่ 119 เมตร จากระดับทะเลปานกลาง และทำให้เกิดน้ำท่วมพื้นที่ป่าบุง ป่าทาม

เป็นบริเวณกว้าง ทำให้พื้นที่ที่เคยใช้ประโยชน์สูญเสียไปทำให้เกิดความเสียหายแก่ผู้ประกอบการอาชีพ เกษตรกรรม การเลี้ยงสัตว์ การค้าเกลือ วัฒนธรรมประเพณีการหาปลา เช่น การลากกรวด เขาะ จีบ เป็นต้น

ปี พ.ศ.2542 – 2543 ชาวบ้านเรียกร้องให้เปิดประตูเขื่อนราษีไศลเพื่อศึกษาผลกระทบ ทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมคณะรัฐมนตรี(นายกชวน หลีกภัย)มีมติให้เปิดเขื่อนราษีไศลจนกว่าจะมีการศึกษาให้แล้วเสร็จ

ปี พ.ศ. 2547 คณะรัฐมนตรี(นายกทักษิณ ชินวัตร) มีมติให้เปิดประตูเขื่อนราษีไศลใน ระยะเวลา 4 เดือน ปิดในระยะเวลา 8 เดือน กักเก็บน้ำให้อยู่ในระดับ 116-117 เมตร จาก ระดับน้ำทะเลปานกลางทำให้พื้นที่หนองตาหวดกลับมาเป็นเหมือนเดิม แต่บริเวณริมฝั่งป่าไม้ตามได้ สูญเสียไป

กุดชาติม คำบลกุดชาติม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์

ชุมชนกุดชาติมเป็นชุมชนหนึ่งจาก 12 หมู่บ้านในตำบลกุดชาติม อำเภอรัตนบุรี จังหวัด สุรินทร์ ประกอบไปด้วย 4 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านลำเพ็ญ หมู่ 1 บ้านกุดชาติม หมู่ 5 บ้านนาสว่าง หมู่ 8 และบ้านศาลา หมู่ 9 ทั้งสี่หมู่บ้านมีจำนวนประชากร 373 ครัวเรือน ประชากร 1,547 คน ลักษณะการก่อตั้งและความเป็นชุมชนเริ่มต้นจากการเป็นหมู่บ้านเพียงหมู่บ้านเดียว ต่อมาเมื่อชุมชนมี การขยายตัวขึ้นเพื่อความสะดวกในการปกครองจึงได้แยก และเพิ่มจำนวนหมู่บ้านแต่โดยความสัมพันธ์ ของคนในชุมชนกุดชาติมยังมีความเป็นเครือญาติและมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกันอย่างที่เคยได้ถือปฏิบัติสืบ ต่อกันมา

จากการที่ชุมชนกุดชาติม มีอาณาเขตติดต่อกับลำน้ำมูลช่วงอำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ติดต่อกับอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอโพนทราย จังหวัดร้อยเอ็ด และอำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ตามลำดับ ทำให้มีเวสน์พื้นที่เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำลุ่มน้ำมูลตอนกลาง หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ทามมูล” และพื้นที่ทามจากริมฝั่งแม่น้ำมูลด้านทิศใต้มาถึงที่ตั้งชุมชน เรียกว่า “ทามกุดชาติม” เป็น พื้นที่ที่มีลักษณะทางกายภาพสูงๆต่ำๆสลับกันไป ไม่ราบเรียบเสมอกัน จากกายภาพลักษณะนี้ส่งผล ให้เกิดระบบนิเวศน์ย่อยที่หลากหลายในพื้นที่ ซึ่งมีชื่อที่ชุมชนเรียกขานแตกต่างกันออกไปคือ โนน เลิง สอง หนอง ปาก วัง และกุด ระบบนิเวศน์ย่อยเหล่านี้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ เช่น ทำนา ปลุกผัก เลี้ยงสัตว์ หาปลา เก็บหาของป่าและใช้ประโยชน์จากน้ำในการอุปโภค-บริโภค เป็นวิถีชีวิต

ชุมชนที่ได้พึ่งพา พึ่งพิง อิงอาศัยอยู่ร่วมกับธรรมชาติ และมีพัฒนาการการจัดการและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติโดยตลอด

การหาปลา

เป็นสิ่งที่อยู่คู่กับชาวบ้านกว่า 10 หมู่บ้านที่อาศัยอยู่รายรอบกุชชาคิม แทบทุกครัวเรือนมีการหาปลาเป็นแหล่งอาหาร และเป็นแหล่งรายได้สำคัญ เนื่องจากสภาพพื้นที่มีแหล่งน้ำธรรมชาติอยู่เป็นจำนวนมากทั้งที่เป็นระบบนิเวศน์ กุด หนอง สอง วัง โดยพื้นที่ที่หาปลาเป็นประจำ กุชชาคิมกุดปลาข้าว มัน กุดแคน ปากอ่าว วังมด วังแคน วังอีตุ้ม เลิงจะมะ และจากการสำรวจข้อมูลพบว่า ใน 7 หมู่บ้านจะมีครอบครัวพรานปลา 87 ครอบครัวที่หาปลาตลอดปี ซึ่งจากการจัดเวที่ย่อยและแลกเปลี่ยนข้อมูลสามารถประเมินได้ว่า แต่ละปีพรานปลากลุ่มนี้หาปลาได้ 150 ตัน คิดเป็นเงินเฉลี่ย 30 บาท/กิโลกรัม หรือมูลค่า 6,000,000 บาท/ปี

เครื่องมือหาปลาแบบพื้นบ้านก็จะเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพพื้นที่ ฤดูกาลและความชำนาญของพรานแต่ละคน เช่น แหล่งน้ำที่เป็นหนองก็จะใช้เบ็ดจั่น มอญ ตุ่ม สวิงคางซ้อน กระแจง สุ่มแก่วิน ไล่จำ ส่วนแหล่งน้ำที่เป็นกุดซึ่งกว้างใหญ่กว่าหนอง ก็จะใช้แห เบ็ด จั่น มอญ ลอบ ไซ ตุ่มปลาไหล วิ่งคางซ้อน ชูด เขาะ ไล่จำ แต่เครื่องมือที่ทุกครัวเรือนต้องมี คือ เรือพาย

เช่นเดียวกับเรื่องอื่นๆ ที่มีการเปลี่ยนแปลงจากการบุกเบิกพื้นที่ตามเพื่อทำนา การสร้างพนังกั้นน้ำและการสร้างเขื่อนราษีไศลทำให้เกิดสนมปกคลุมแหล่งน้ำ ประกอบกับการใช้เครื่องมือที่ทันสมัยขึ้นส่งผลให้พันธุ์ปลาที่เคยพบกว่า 80 ชนิด มีจำนวนลดลง และปลาที่หายไปจากกุชชาคิม เช่นปลาหนุ ปลาอุบ ปลาบึก ปลาควมมัน ปลาเค็ง ปลาคบ และหอยกาบใหญ่ แม้ว่าชุมชนจะพยายามแก้ปัญหาโดยการปลูกไม้ริมฝั่ง กำจัดสนม และกำหนดเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาแต่อดีตที่มีปลาหลากหลายและอุดมสมบูรณ์ก็ไม่เคยหวนคืนมา

โจทย์วิจัย

1. รูปแบบ/วิธีการจัดระบบนิเวศน์และการจัดการเพื่อฟื้นฟู/ขยายพันธุ์ปลาพื้นเมืองโดยชุมชนมีส่วนร่วมเป็นอย่างไร
2. ชุมชนจะฟื้นฟูและขยายพันธุ์ปลาที่สูญหายไปจากพื้นที่ให้กลับคืนมาได้ได้อย่างไร

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาชนิดพันธุ์ปลา วงจรชีวิตปลาในกลุ่มน้ำมุนตอนกลาง
2. เพื่อศึกษาระบบนิเวศน์ที่อาศัย/เพาะขยายพันธุ์ของปลาพื้นเมืองในกลุ่มน้ำมุนตอนกลาง
3. เพื่อค้นหาวิธีการจัดระบบนิเวศน์/การจัดการเพื่อการฟื้นฟู/ขยายพันธุ์ปลาที่มีอยู่ให้เพิ่มขึ้น
4. เพื่อค้นหาวิธีการฟื้นฟู/ขยายพันธุ์ปลาที่สูญหายจากพื้นที่กลับคืนมา

พื้นที่ศึกษา

1. หนองดาหวด หมู่ 3 ตำบลหนองแค อำเภอรามิไสล จังหวัดศรีสะเกษ
2. ภูเขาภิม ตำบลภูเขาภิม อำเภอรันบุรี จังหวัดสุรินทร์

กลุ่มเป้าหมาย

1. บ้านเพิมาด หมู่ 3 บ้านเหล่าโคน หมู่ 10 บ้านผึ่ง หมู่ 4, 14 ตำบลหนองแค อำเภอรามิไสล จังหวัดศรีสะเกษ
2. ภูเขาภิม หมู่ 1, 2, 5, 8, 9 ตำบลภูเขาภิม อำเภอรันบุรี จังหวัดสุรินทร์

เนื้อหาการศึกษา

สภาพพื้นที่โดยทั่วไป

- ทางด้านกายภาพ
- ทางด้านชีวภาพ

บริบทชุมชนกับการใช้ประโยชน์

- พันธุ์ปลาพื้นเมือง
- การดำรงชีวิตของพันธุ์ปลาพื้นเมือง
- การผสมพันธุ์วางไข่
- แหล่งพื้นที่ผสมพันธุ์วางไข่
- วงจรชีวิตของพันธุ์ปลาพื้นเมือง

แหล่งอนุรักษ์ฟื้นฟูพันธุ์ปลาพื้นเมือง

- พันธุ์ไม้ที่ใช้ปลูกริมฝั่ง
- กระบวนการ/วิธีการอนุรักษ์ฟื้นฟูพันธุ์ปลาพื้นเมือง
- กระบวนการ/ขั้นตอนวิธีการการสร้างกฎระเบียบร่วมกัน

ระยะเวลา 1 ปี 4 เดือน (16 เดือน)

ขั้นตอนวิธีการศึกษา

ขั้นเตรียมการ

1. จัดประชุมทีมวิจัยเพื่อทบทวนความเข้าใจโครงการร่วมกัน พร้อมทั้งแบ่งบทบาทหน้าที่รับผิดชอบของทีมวิจัยแต่ละคน
2. จัดประชุมชี้แจงทำความเข้าใจกับชุมชนในพื้นที่เป้าหมาย โดยแบ่งเป็นสองพื้นที่เป้าหมายคือ ตำบลหนองแค อำเภอรามิไสล จังหวัดศรีสะเกษ และตำบลกุดขาคีม อำเภอรตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ ให้ชุมชนรับรู้และเข้าใจเป้าหมายของการดำเนินการวิจัย

ขั้นการศึกษารวบรวมข้อมูล

3. ทีมวิจัยศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูล กรมประมง, กรมป่าไม้, งานวิจัยที่เกี่ยวข้องและอื่นๆ พร้อมกันนั้นทีมวิจัยมีการสรุปเรียบเรียงข้อมูลประกอบการวิจัย
4. ศึกษาข้อมูลพื้นที่ โดย
 - เดินสำรวจพื้นที่ เพื่อศึกษาระบบนิเวศน์ที่ลงสำรวจพื้นที่ที่ไม่ใช่พื้นที่ชุมชนตนเอง
 - 4.1 สัมภาษณ์กลุ่มผู้หาปลา/พรานปลาในพื้นที่ในเรื่องวงจรชีวิตปลา
 - จัดเวทีระดมข้อมูลจากชุมชนในพื้นที่เป้าหมายทั้งสองพื้นที่
5. สรุปวิเคราะห์ข้อมูล โดย
 - สรุปข้อมูลระดับกิจกรรม
 - ทีมวิจัยวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน
 - นำเสนอและวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกับชุมชน
6. จัดทำรายงานความก้าวหน้า

7. ศึกษาดูงานการอนุรักษ์พันธุ์ปูและเพาะขยายพันธุ์ปลาพื้นเมืองจากแหล่งที่มีประสิทธิภาพ และดำเนินการมาแล้วจนเกิดผลสำเร็จ

8. แนวทางการอนุรักษ์พันธุ์ปู/เพาะขยายพันธุ์ปลาพื้นเมืองที่เหมาะสมในกลุ่มน้ำมูลตอนกลาง โดย

- ประชุมหาแนวทางการจัดการในระดับพื้นที่ร่วมกับพรานปลาและกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่
- จัดเวทีนำเสนอร่วมสองพื้นที่เพื่อกำหนดแนวทาง/รูปแบบการดำเนินการร่วมกัน

การปฏิบัติการ

9. ประชุมร่วมกับชุมชนเพื่อกำหนด

- พื้นที่อนุรักษ์พันธุ์ปลาเพิ่มเติม
- พื้นที่เขตขยายพันธุ์ปลา
- ระเบียบข้อตกลงร่วมกันของชุมชน
- คัดเลือกแต่งตั้งคณะผู้รับผิดชอบ
- ลงติดตาม/ตรวจสอบพื้นที่ทุกเดือน พร้อมกับสรุปผลการดำเนินการ

10. ประสานหน่วยงาน/เครือข่ายต่างพื้นที่ ที่มีพันธุ์ปลาที่สูญหายจากพื้นที่กลุ่มน้ำมูลตอนกลาง หรือหาพันธุ์ปลาคืนถิ่นในรูปแบบกิจกรรม

- ปล่อยพันธุ์ปลาคืนถิ่น
- กำหนดเขตอนุรักษ์/ขยายพันธุ์ปลาหายาก
- จัดทำพิพิธภัณฑ์ปลา/สัตว์น้ำคืนถิ่น
- ประชุมติดตามตรวจสอบและสรุปผลการดำเนินงานทุกเดือน

การสรุปผลและเสนอผล

11. ประชุมทีม/ผู้นำสรุปข้อมูล/ผลการศึกษา
12. จัดเวทีวิชาการนำเสนอผลการศึกษา
13. เขียนรายงานฉบับสมบูรณ์

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. มีข้อมูลพันธุ์ปลา วงจรชีวิตของพันธุ์ปลาพื้นเมืองคุณค่าทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชนลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลาง
2. ค้นพบนิเวศน์ที่เหมาะสมในการดำรงชีวิตและขยายพันธุ์ของปลาพื้นเมืองในลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลาง
3. มีกระบวนการที่เหมาะสมรวมทั้งความร่วมมือของชุมชนในการอนุรักษ์และเพาะขยายพันธุ์ปลาพื้นเมืองในลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลาง
4. เกิดเครือข่ายการฟื้นฟู/ขยายพันธุ์ปลาในภาคประชาชน
5. เกิดแหล่งเรียนรู้ทั้งในรูปแบบพื้นที่อนุรักษ์ขยายพันธุ์/พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นให้ผู้สนใจได้ศึกษาเรียนรู้

บทที่ 2

วิธีการศึกษาวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการของทีมนักวิจัยชุมชน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่ศึกษาคือพื้นที่ตำบลกุดขาคิม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ และตำบลหนองแค อำเภอรามัญ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นการสร้างกระบวนการในการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจองค์ความรู้ในการหารูปแบบการเพาะขยายพันธุ์ปลาที่เหมาะสมในกลุ่มน้ำมูลตอนกลาง โดยมีวิธีการในการศึกษาที่หลากหลายวิธี สามารถสรุปได้ดังนี้

1. วิธีการเตรียมทีมวิจัย

เนื่องจากในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ทีมนักวิจัยเป็นผู้นำชุมชนในพื้นที่ศึกษาของทั้ง 2 พื้นที่ โดยในแต่ละพื้นที่ก็มีทีมนักวิจัยรับผิดชอบทำการศึกษาในพื้นที่ของชุมชนตนเอง การประสานงานในการทำความเข้าใจร่วมกันเป็นการใช้ความสัมพันธ์ของความเป็นชุมชนลุ่มน้ำเดียวกัน และความเป็นพี่น้องกันเป็นหลัก โดยในวันที่ 2 มิถุนายน 2550 ได้มีการจัดประชุมทำความเข้าใจร่วมกันทั้ง 2 พื้นที่ เพื่อกำหนดบทบาทภายในทีม และการวางแผนในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน โดยมีทีมวิจัยและที่ปรึกษาเข้าร่วมจำนวน 15 คน

2. วิธีการเตรียมชุมชนและกลุ่มเป้าหมายในการศึกษา

พื้นที่ชุมชนและกลุ่มเป้าหมายในการศึกษาวิจัยเป็นคนในชุมชนที่มีความคุ้นเคยรู้จักมักคุ้นกันกับทีมวิจัยอยู่ก่อนแล้ว ทางทีมวิจัยได้มีการแบ่งบทบาทหน้าที่ให้ทีมวิจัยในแต่ละพื้นที่รับผิดชอบไปดำเนินการในการจัดประชุมชี้แจงทำความเข้าใจกับชุมชน และกลุ่มเป้าหมายที่จะเข้าร่วมในกระบวนการศึกษาของโครงการในพื้นที่ของตนเอง โดยทีมวิจัยพื้นที่ตำบลหนองแค ได้มีการดำเนินการในวันที่ 23 มิถุนายน 2550 มีผู้เข้าร่วม 79 คน และทีมวิจัยพื้นที่ตำบลกุดขาคิมได้มีการดำเนินการในวันที่ 24 มิถุนายน 2550 มีผู้เข้าร่วม 69 คน

3. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร เป็นการเก็บข้อมูลจากเอกสารมือสองที่เกี่ยวข้องกับเรื่องพันธุ์ปลา โดยมีการแบ่งบทบาทหน้าที่ให้ทีมวิจัยแต่ละคนหาเอกสาร หนังสือที่เกี่ยวข้องกับเรื่องปลาทำการศึกษา และสรุปรวบรวมเป็นเอกสารผลการศึกษา และนำข้อมูลผลการศึกษาจากเอกสารมือสองมาทำการกำหนดแนวทางในการศึกษาวิจัยร่วมกัน พื้นที่ตำบลกุดขาคิมดำเนินการในวันที่ 30 มิถุนายน 2550 และวันที่ 1 กรกฎาคม 2550 มีทีมวิจัยเข้าร่วมจำนวน 3 คน พื้นที่ตำบลหนองแค ดำเนินการในวันที่ 19-20 กรกฎาคม 2550 โดยมีทีมวิจัย ทีมพี่เลี้ยงและผู้นำชุมชนเข้าร่วมจำนวน 11 คน

3.2 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่ เป็นการสร้างกระบวนการในการศึกษาข้อมูลในพื้นที่ที่เป็นสถานที่จริงร่วมกันของชุมชน ทีมวิจัยและผู้รู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการสำรวจสภาพพื้นที่ การจัดทำแผนที่นิเวศน์วงจรชีวิตปลา ซึ่งในกระบวนการดังกล่าวใช้ทั้งวิธีการสำรวจพื้นที่จริง การสังเกต การสัมภาษณ์ผู้รู้ในพื้นที่ โดยพื้นที่ตำบลกุดขาคิมมีการสำรวจพื้นที่ กุดหม้อทอง และกุดขาคิม ในวันที่ 14-15 กรกฎาคม 2550 มีชาวบ้าน ทีมวิจัย พี่เลี้ยงและผู้รู้ที่เป็นวิทยากรชาวบ้านเข้าร่วม จำนวน 27 คน พื้นที่ตำบลหนองแค มีการสำรวจพื้นที่ในวันที่ 20-21 กรกฎาคม 2550 มีชาวบ้าน ทีมวิจัย พี่เลี้ยง และผู้รู้ที่เป็นวิทยากรชาวบ้านเข้าร่วม จำนวน 32 คน

หลังจากที่มีการสำรวจพื้นที่และจัดทำแผนที่นิเวศน์วงจรชีวิตปลาแล้ว ได้มีการจัดเวทีระดมข้อมูลระบบนิเวศน์ ชนิด อาหารและวงจรชีวิตปลา ร่วมกับผู้นำ ผู้รู้ และชาวบ้านกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ โดยพื้นที่ตำบลหนองแค มีการดำเนินการในวันที่ 11 สิงหาคม 2550 มีชาวบ้าน ทีมวิจัย พี่เลี้ยงและผู้รู้ที่เป็นวิทยากรชาวบ้านเข้าร่วม จำนวน 47 คน พื้นที่ตำบลกุดขาคิมมีการดำเนินการในวันที่ 26 สิงหาคม 2550 มีชาวบ้าน ทีมวิจัย พี่เลี้ยงและผู้รู้ที่เป็นวิทยากรชาวบ้านเข้าร่วม จำนวน 34 คน

3.3 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงลึก เป็นวิธีการในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้นำผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญในเรื่องปลา (พรานปลา) ในพื้นที่จริง เป็นการเก็บข้อมูลที่เป็นไปแบบวิถีธรรมชาติ หาปลาด้วยกัน ทำกินด้วยกัน สอบถามหรือสัมภาษณ์เก็บข้อมูลไปด้วย(การไปกินข้าวป่า)เพื่อให้ได้ข้อมูลชนิดพันธุ์ปลาที่มีอยู่จริงและไม่ได้อยู่จริงในพื้นที่ ตลอดถึงลักษณะการวางไข่ของปลาแต่ละชนิด โดยพื้นที่ตำบลกุดขาคิมมีการดำเนินการในพื้นที่กุดหม้อทองและพื้นที่กุดขาคิม ในวันที่ 20

และ วันที่ 25 ตุลาคม 2550 มีชาวบ้าน ทีมวิจัย และพรานปลาเข้าร่วมจำนวน 24 คน พื้นที่ตำบลหนองแรมมีการดำเนินการในวันที่ 14-16 กันยายน 2550 มีชาวบ้าน ทีมวิจัย และกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์เข้าร่วมจำนวน 34 คน

4. วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นและ กำหนดแนวทางในการทดลองปฏิบัติการ

เป็นการสรุปวิเคราะห์ผลการศึกษาเบื้องต้น เพื่อการกำหนดแนวทางในการปฏิบัติการทดลองร่วมกัน โดยการสรุปจัดหมวดข้อมูลในแต่ละเรื่องจากการศึกษาทั้งที่เป็นรายกิจกรรมและข้อมูลภาพรวมของผลการศึกษาเบื้องต้น ทั้งนี้เพื่อนำมาจัดทำรายงานความก้าวหน้าด้วย โดยพื้นที่ตำบลกุดขาคิมมีการดำเนินการในพื้นที่กุดหม้อทองและพื้นที่ตำบลกุดขาคิม ในวันที่ วันที่ 10 พฤศจิกายน 2550 มีชาวบ้าน ทีมวิจัย และพรานปลาเข้าร่วม จำนวน 39 คน พื้นที่ตำบลหนองแรมมีการดำเนินการในวันที่ 18 ตุลาคม 2550 มีชาวบ้าน ทีมวิจัย และกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์เข้าร่วม จำนวน 33 คน

5. วิธีการปฏิบัติการทดลอง

เป็นการนำแนวทางจากการวิเคราะห์ผลการศึกษาที่ได้มีการกำหนดร่วมกันกับชุมชนมาปฏิบัติการทดลองร่วมกัน เป็นการระดมความร่วมมือของชุมชนทั้งผู้นำ ชาวบ้าน กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ พระสงฆ์ เข้าร่วม และเป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน โดยมีการปฏิบัติการทำวังปลา กำหนดเป็นเขตอนุรักษ์ และมีระเบียบในการจัดการดูแลร่วมกัน โดยพื้นที่ตำบลกุดขาคิม ดำเนินการจัดทำวังปลา จำนวน 5 พื้นที่ และขยายพื้นที่ไปยังพื้นที่ชุมชนใกล้เคียงอีก 3 พื้นที่ และพื้นที่ตำบลหนองแรม มีการดำเนินการทำวังปลาจำนวน 1 พื้นที่ และขยายพื้นที่ไปยังพื้นที่ใกล้เคียงอีก 3 พื้นที่

6. วิธีการตรวจสอบข้อมูล

เป็นกระบวนการในการเรียนรู้และสร้างสำนึกร่วมกับคนในชุมชนและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่ โดยวิธีการ สัมภาษณ์ สอบถามข้อมูลกับผู้ให้ข้อมูลเดิมในประเด็นเดิม และกับคนใหม่ในประเด็นเดิมที่เป็นข้อสงสัย การจัดเวทีนำเสนอข้อมูลต่อชุมชนเพื่อเป็นการตรวจสอบความถูกต้องร่วมกัน ซึ่งในวิธีการนี้มีการซักถามเพิ่มเติมข้อมูลร่วมกันในเวทีด้วย

7. วิธีการเขียนรายงานผลการศึกษาวิจัย

ในขั้นตอนวิธีการนี้เป็นการนำข้อมูลผลการศึกษามาจากข้อมูลรายงานความก้าวหน้า ข้อมูลจากการบันทึกสนาม ข้อมูลจากผลการทดลองปฏิบัติการมาสรุปเรียบเรียง กำหนด โครงเรื่องในการจัดทำรายงานผลการศึกษาร่วมกันในห้อง โดยการจัดประชุมทีมในการเขียนรายงาน และการเข้าร่วม Work Shop การเขียนรายงานร่วมกับทีมวิจัยโครงการอื่นๆ ในชุดประเด็นการศึกษาวิจัยเรื่องพื้นที่ ทาม ทั้งนี้ผลการศึกษาโดยการยึดตามวัตถุประสงค์ของโครงการเป็นหลัก

8. การเผยแพร่และขยายผล

การเผยแพร่และขยายผลเป็นการสร้างพื้นที่ทางสังคมในห้อง โดยการนำเอาผลการศึกษา ที่เป็นชุดองค์ความรู้ประสบการณ์ในการดำเนินการศึกษาวิจัยไปขยายผลต่อชุมชนที่อยู่ใกล้เคียง โดยทีมวิจัยประสานงานใช้ความสัมพันธ์ในทางเครือข่าย ความสัมพันธ์ที่เคยร่วมกิจกรรมกันภายใน ห้องในห้องในการเข้าไปหนุนเสริมจัดกระบวนการเรียนรู้ในการกำหนดเขต วิ่งปลาเพื่อการอนุรักษ์พันธุ์ ปลาพื้นเมืองร่วมกัน และมีการจัดเวทีในการเสนอผลการศึกษาต่อบริษัทการบริหารส่วนตำบลเพื่อ กำหนดแผนในการดำเนินการอนุรักษ์พันธุ์ปลาพื้นเมืองที่เป็นแผนในระดับตำบลร่วมกัน

บทที่ 3

บริบทชุมชน

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนใกล้พื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลางนั้นสืบอายุไปได้มากกว่า 200 ปี ประกอบด้วยชาติพันธุ์สำคัญ 4 กลุ่ม คือ ลาว เขมร เขอ ส่วย มีการผสมผสานทางสายพันธุ์ระหว่างกันค่อนข้างสูง โดยที่วัฒนธรรมลาวค่อนข้างสูงกว่าทั้งภาษา ประเพณี พิธีกรรม ในอดีตชุมชนแถบนี้ถือว่าเป็นพื้นที่ห่างไกลความเจริญ การพัฒนาของภาครัฐเข้ามาเมื่อประมาณปี พ.ศ.2520 ลักษณะของวิถีชีวิตในแบบดั้งเดิม ซึ่งถือว่าจารีตประเพณีและความร่วมมือร่วมใจภายในชุมชน ซึ่งถือเป็นร่องรอยที่พบเห็นได้

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่มากพร้อมกับความทันสมัยและการพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชน จากสังคมเกษตรเพื่อการยังชีพเป็นสังคมเกษตรที่ผลิตในเชิงพาณิชย์มากขึ้น การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ทางก็เป็นไปอย่างเข้มข้นทั้งภายในชุมชนเอง และจากภายนอกชุมชนที่เป็นนายทุนและหน่วยงานของภาครัฐ เช่น การบุกเบิกพื้นที่ทางในการปลูกข้าว ปลูกยูคาลิปตัส การให้นายทุนสัมปทานอุตสาหกรรมกลางร่องแม่น้ำมูล การใช้เครื่องมือขนาดใหญ่ในการจับปลา การก่อสร้างระบบชลประทาน และการก่อสร้างเขื่อนราศีไศลทำให้เกิดผลกระทบทางระบบนิเวศในพื้นที่ป่าบุ่ง-ป่าทามเสื่อมโทรม

ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาในพื้นที่ 2 ตำบล 2 อำเภอ 8 หมู่บ้านที่อาศัยอยู่ติดกับพื้นที่ทางลุ่มน้ำมูลตอนกลาง คือ

3.1 พื้นที่ทางหนองแคว ตำบลหนองแคว อำเภอรามิไสล จังหวัดศรีสะเกษ มีพื้นที่ในการศึกษา อยู่ 4 หมู่บ้านคือ

1. บ้านผึ่งหมู่ 4

ประวัติความเป็นมา

ครั้งแรกจากการเล่าขานต่อกันมา ประมาณ 200 ปีมาแล้ว บริเวณป่าดงภูคินเป็นป่าที่มีต้นไม้ใหญ่อย่างหนาแน่นอยู่เป็นจำนวนมาก มีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งต่อมาคุณพระชนะ ซึ่งเป็นผู้มีตำแหน่งทางขุนนางและมีฐานะเดิมอยู่บ้านห้วยอำเภอรามิไสล ซึ่งอยู่อีกฝั่งหนึ่งของแม่น้ำมูลได้ใช้ช้างเป็นพาหนะในการเดินทางมาตั้งถิ่นฐานที่ใหม่ เมื่อเดินทางมาถึงก็ได้สำรวจ และเห็นว่าบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์จึงได้ตั้งถิ่นฐานอยู่และต่อมาญาติของคุณพระชนะก็ได้เดินทางมาอยู่บ้าน และต่อมาชาวบ้านจากถิ่นต่าง ๆ ก็ได้อพยพเข้ามาอยู่จนเกิดเป็นชุมชนใหญ่บนป่าดงภูคิน ตั้งชื่อบ้านว่า “บ้านผึ่ง” การเข้ามาอยู่ครั้งแรกไม่ทราบข้อมูลได้บ้านผึ่งนั้นต่อมาได้แยกหมู่บ้านแต่ยังอยู่ในบ้านเดียวกันคือบ้านผึ่งแต่แยกเพิ่มเป็นหมู่ 14

อดีตบ้านผึ่ง หมู่ 4 ตำบลหนองแคว อำเภอรามิไสล จังหวัดศรีสะเกษ มีผู้นำ (ผู้ใหญ่บ้าน) มาแล้ว 14 คนคือ

1. หลวงพระชนะ สงคราม	8. นางสง นรสาร
2. หลวงราศี	9. อาจารย์ไธ นรสาร
3. หลวงพรม	10. นายสมัย ศิลารักษ์
4. นายอ้อยสี	11. นายหนา นรสาร
5. อาจารย์พิมพ์	12. นายเลือน สวรร
6. อาจารย์ศิลา มณีนิล	13. นายเสริม นรสาร
7. นายอำตา อาจาญ	14. นายประดิษฐ์ นรสาร/อดีตกำนันตำบลหนองแคว

ระบบเครือญาติในชุมชน ชุมชนบ้านผึ่งมีระบบเครือญาติมากที่สุด คือ ผู้มีนามสกุล นรสาร ผู้มีนามสกุล ศิลารักษ์ ผู้มีนามสกุล หารชัย ปัจจุบันมีประชากรทั้งหมด 696 คน ชาย 341 คน หญิง 355 คน จำนวน 136 ครัวเรือน

ที่ตั้งอาณาเขต

ทิศเหนือ	จด	บ้านมะยาง	มีระยะทาง	5	กิโลเมตร
ทิศใต้	จด	แม่น้ำมูล	มีระยะทาง	100	เมตร
ทิศตะวันออก	จด	บ้านเพี้ยมาด	มีระยะทาง	200	เมตร
ทิศตะวันตก	จด	ลำน้ำเสียว	มีระยะทาง	2	กิโลเมตร

สภาพพื้นที่มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบสูงค่อนข้างเรียบไปทางทิศตะวันออก จำนวนเนื้อที่ทั้งหมด 6,500 ไร่ พื้นที่ดังหมู่บ้าน ประมาณ 300 ไร่ พื้นที่ทำกิน ประมาณ 3,200 ไร่ พื้นที่สาธารณประโยชน์ 3,000 ไร่

แหล่งทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน

บ้านซึ่งมีทรัพยากรธรรมชาติ คือ ป่าดง (ป่าดง ตั้งอยู่ทางทิศใต้ริมแม่น้ำมูล) ป่าดงภูคินตั้งอยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้าน ป่าดงบ้านมีเนื้อที่ประมาณ 200 ไร่ การเข้าไปใช้ประโยชน์ในอดีตและปัจจุบันคือหาของป่า เช่น เห็ด ไม้ใช้สอย หาพื้นเผาถ่าน หาเครือ ป่าดงบ้านนั้นไม่สามารถเลี้ยงสัตว์ได้เพราะป่าดงบ้านมีพันธุ์ไม้ขึ้นอยู่หนาแน่น และไม่มีหญ้าหรืออาหารวัว-ควาย

ทรัพยากรน้ำ มีแม่น้ำมูลอยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้าน ลำน้ำเสียวอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านหนองโดน การใช้ประโยชน์ในอดีตหาปลา กุ้ง ปูและหาขมิ้นฝั ง หนองขอน เลี้ยงสัตว์ ในอดีตชาวบ้านดกกล้าดำนาทาม – กุดแคน – กุดน้ำใส ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้แต่ปัจจุบันไม่ได้ดกกล้าเพราะว่าตั้งแต่มีเขื่อนราษีไศลน้ำก็จะท่วมทุกปีก็เลยไม่มีชาวบ้านลงมาทำนาเพราะกลัวน้ำท่วม

สังคมการเมือง – การปกครอง

ระบบการปกครองของชุมชนจะมีผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน อบต. กรรมการหมู่บ้าน อาสาพัฒนาชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุข ประชาคมหมู่บ้าน

- ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน นายวิรัช นรสาร
- นายสมพร พรหมคุณ ผู้นำชุมชนที่ไม่เป็นทางการ
- นายสมพงษ์ พรหมคุณ สมาชิก อบต.

- นายวิสิทธิ์ ศรีโคตร สมาชิก อบต.
- นายสมพร พรมคุณ ผู้นำชุมชนที่ไม่เป็นทางการ
- นางอัมพร ห้วยจันทร์ ผู้นำชุมชนที่ไม่เป็นทางการ
- นายสิงห์ จำเริญ ผู้อาวุโส
- นายประดิษฐ์ นรสาร อดีตผู้ใหญ่บ้านและกำนันตำบลหนองแค

กลุ่มองค์กรชุมชนมีการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรม คือกลุ่มออมทรัพย์ กองทุนเงินล้าน กลุ่มสตรี อาสาสมัครสาธารณสุข

สภาพเศรษฐกิจในชุมชน ชุมชนบ้านฝั่ง หมู่ 4 ประกอบอาชีพหลัก คือ การทำนา อาชีพรอง คือ การเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว-ควาย คิดเป็นร้อยละ 90 อาชีพรับจ้างต่างถิ่น เช่น กรุงเทพ/ต่างจังหวัด รายได้ประชากรต่อครัวเรือนเฉลี่ยประมาณ 21,500 บาท/คน/ปี

ด้านการศึกษา สถานศึกษาในชุมชนไม่มี จะต้องไปศึกษาที่โรงเรียนบ้านเพี้ยมาดประเพณี วัฒนธรรมความเชื่อ มีวัดหนึ่งแห่งชื่อ วัดบ้านฝั่ง และมีความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าพ่อ เช่น เจ้าพ่อคงภูดิน เจ้าพ่อคงภูแดง ปู่ตา ผีฟ้า แม่ธรณี (ภูมิบ้าน) และมีพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อ จะมีการเลี้ยงในแต่ละปี ปีละ 2 ครั้ง จะมีการเลี้ยงเจ้าที่ ครั้งที่ 1 วันพุธแรกของเดือนเมษายน ครั้งที่ 2 วันพุธของเดือน 11 หลังออกพรรษา นอกจากมีงานบุญหะเหวด บุญกุ่มข้าวใหญ่

ด้านสาธารณูปโภค

- มีถนนหลวง สาย 2086 หนึ่งสาย
- ถนน คสล. 6 สาย
- ถนนลูกรัง 4 สาย
- ประปา 1 แห่ง
- ตู้โทรศัพท์ 3 ตู้
- มีไฟฟ้าครบทุกครัวเรือน 136 ครัวเรือน

การใช้ประโยชน์จากป่า ชาวบ้านฝั่งได้พึ่งพาทรัพยากรป่า เช่น ป่าบุ่ง – ป่าทาม และคงภูดิน ปัจจุบัน คือ การเก็บของป่า เช่น เก็บเห็ด เก็บเห็ด เลี้ยงสัตว์ หาแมลง หาสมุนไพร การเก็บเห็ดพิษ หรือกิ่งไม้จะเก็บตลอดปี จากเดือนหนึ่งถึงเดือนสิบสอง

- การเก็บเห็ด เช่น เห็ดปลวก เห็ดแดง เห็ดใหญ่(ตาบ) เห็ดไถ่น้อย เห็ดหน้าแหล่ เห็ดน้ำหมาก เห็ดข้าวโค เห็ดขอน เห็ดระโงก ก็จะมีเห็ดระโงกขาวกับเห็ดระโงกเหลือง การเก็บก็จะเริ่มเก็บในช่วงฤดูฝนจากเดือนหกถึงเดือนสิบ

- การเลี้ยงสัตว์นั้นจะเลี้ยงตลอดปี เช่น วัว-ควาย จากเดือนหนึ่งถึงเดือนสิบสอง

- การหาแมลง เช่น กิ๊บน แมลงช้าง ไช้คแดง การเก็บแมลงจะเริ่มเก็บจากเดือนเมษายนถึงช่วงปลายเดือนแปด

- การหาสมุนไพรในอดีตนั้น มีคนหาเก็บตลอดปี แต่ปัจจุบันนั้นไม่มีเนื่องจากผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนนั้นไม่ได้มีการถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับลูกหลาน แต่ถึงอย่างไรก็มีผู้มาเก็บสมุนไพรอยู่บ้างแต่มาจากถิ่นอื่น

- การหาเก็บของป่าในคงภูคินนั้นก็จะเก็บไว้เพื่อกิน เหลือกินก็จะขาย แหล่งขายคือ ในชุมชนตลาดอำเภอราษีไศล

2. บ้านผึ่งหมู่ 14 ตำบลหนองแค อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ

ประวัติความเป็นมา

เดิมบ้านผึ่งหมู่ 14 ตำบลหนองแค อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ได้เป็นบ้านเดียวกับบ้านผึ่ง หมู่ 4 ค่อม่าบ้านผึ่งได้มีการแยกหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2525 ได้มีการแต่งตั้งผู้นำขึ้นมาเพิ่มตามระเบียบกระทรวงมหาดไทย ส่วนด้านเศรษฐกิจในชุมชนก็ไม่ได้แตกต่างบ้านผึ่งหมู่ 4 เช่น ด้านการศึกษา ศาสนาและสังคม และการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าหรือความเป็นมาของประวัติหมู่บ้านเองก็ตาม มีประชากร 148 ครัวเรือน แยกเป็นชาย 364 คน หญิง 345 คน รวม 709 คน สภาพทางเศรษฐกิจ บ้านผึ่งหมู่ 14 มีอาชีพหลัก คือ การทำการเกษตร ทำนาเป็นอาชีพหลัก เลี้ยงสัตว์เป็นอาชีพรอง รับจ้างต่างถิ่น และมีการค้าขายในชุมชนเป็นบางส่วน รายได้ต่อประชากร เฉลี่ย 21,500 บาท/คน/ปี

ด้านสังคม การเมือง การปกครอง ระบบการปกครองของหมู่บ้านจะมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำช่วยผู้ใหญ่บ้าน อ.บ.ค. คือ

1. นายรมย์ ศีลารักษ์	ผู้ใหญ่บ้าน
2. นายทวน มณีนิล	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน

3. นายไพฑูรย์ โถทอง สมาชิก อบ.ค.
4. นายวิรัตน์ วิรุณพันธ์ สมาชิก อบ.ค.
5. นายสิงห์ จำเริญ ผู้นำไม่เป็นทางการ
6. นายประคิษฐ์ นรสาร ผู้อาวุโสในหมู่บ้านและอดีตกำนัน
7. แม่ใหญ่จำบัว ร่างทรงประจำหมู่บ้านฝั่งหมู่บ้าน 4 และหมู่บ้าน 14

ด้านการศึกษา บ้านฝั่งหมู่บ้าน 14 ไม่มีโรงเรียนต้องไปศึกษาที่โรงเรียนบ้านเพี้ยมาด

ด้านองค์กรในชุมชน

- มีกลุ่มออมทรัพย์
- มีกองทุนเงินล้าน
- กข.คจ.
- กลุ่มสตรี
- กลุ่ม อสม.

ด้านประเพณีวัฒนธรรม วัฒนธรรมความเชื่อ เช่น เจ้าพ่อคงภูคิน เจ้าพ่อคงภูแดง ปู่ตา ผีฟ้า แม่พระธรณี (ภูมิตั้ง) งานประเพณี และมีพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อ จะมีการเลี้ยงในแต่ละปี ปีละ 2 ครั้ง จะมีการเลี้ยงเจ้าที่ ครั้งที่ 1 วันพุธแรกของเดือนเมษายน ครั้งที่ 2 วันพุธของเดือน 11 หลังออกพรรษา นอกจากจะมีงานบุญหะเหวด บุญกุ่มข้าวใหญ่

วัฒนธรรมในการช่วยเหลือ ในอดีตจะมีการลงแขกเกี่ยวข้าว ดำนา แต่ปัจจุบันมีน้อยลง ซึ่งเป็นไปตามกระแสสังคมที่กำลังจะเปลี่ยนไป

การใช้ประโยชน์ บ้านฝั่งหมู่บ้าน 14 ได้พึ่งพิงทรัพยากรจากธรรมชาติ คือ ป่าบุ่ง-ป่าทาม และป่าคงภูคิน คือ การหาของป่า เช่น เก็บเห็ด เก็บเห็ด เลี้ยงสัตว์ หาแมลง หาสมุนไพร การเก็บเห็ดฝืนตาย หรือถึงไม้จะเก็บตลอดปี จากเดือนหนึ่งถึงเดือนสิบสอง

- การเก็บเห็ด เช่น เห็ดปลวก เห็ดแดง เห็ดใหญ่ (ตาบ) เห็ดไถ่น้อย เห็ดหน้าแห่ เห็ดน้ำหมาก เห็ดข้าวไค เห็ดขอน เห็ดระโงก ก็จะมีเห็ดระโงกขาวกับเห็ดระโงกเหลือ การเก็บก็จะเริ่มเก็บในช่วงฤดูฝนจากเดือนหกถึงเดือนสิบ

- การเลี้ยงสัตว์นั้นจะเลี้ยงตลอดปี เช่น วัวควาย จากเดือนหนึ่งถึงเดือนสิบสอง

- การหาแมลง เช่น กิยูน แมลงช้าง ไข่มดแดง การเก็บแมลงจะเริ่มเก็บจากเดือนเมษายนถึงช่วงปลายเดือนแปด

- การหาสมุนไพรในอดีตนั้น มีคนหาเก็บตลอดปี แต่ปัจจุบันนั้นไม่มีเนื่องจากผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนนั้นไม่ได้มีการถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับลูกหลาน แต่ถึงอย่างไรก็มีผู้มาเก็บสมุนไพรอยู่บ้าง แต่มาจากถิ่นอื่น

- การหาเก็บของป่าในคงภูคินนั้นก็เก็บไว้เพื่อกิน เหลือกินก็จะขาย แหล่งขายคือในชุมชนตลาดอำเภอราษีไศล

3. บ้านเพี้ยมาด ตำบลหนองแค อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ

ประวัติความเป็นมา

ตามคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในอดีต ว่าคนโบราณนั้นมีความเชื่อเรื่องเวทมนต์ คาถา เครื่องราง ของขลัง และภูตผีปีศาจ และมีองค์ความรู้เรื่องการตั้งถิ่นฐานก่อนจะอพยพมาตั้งถิ่นฐาน จะมีการเดินทางมาปลูกต้นไม้เพื่อเสี่ยงทายดูก่อนว่าต้นไม้เจริญงอกงามก็จะถือว่าอุดมสมบูรณ์ถ้าต้นไม้ตายหรือเหี่ยวลงก็แสดงว่าบริเวณดังกล่าวนั้นไม่อุดมสมบูรณ์

จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าว่า บ้านเพี้ยมาดนั้นย้ายมาจากบ้านห้วย อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ตรงกันข้ามกับบ้านฝั่งและบ้านเพี้ยมาด ปัจจุบันซึ่งอยู่คนละฝั่งของแม่น้ำมูล

ในอดีตนั้นได้อพยพมาตั้งหมู่บ้านที่ตรงบริเวณห้วยภูสุด (หรือท่าทรายพนมศักดิ์ปัจจุบัน) หรือชาวบ้านเรียกว่า โนนแดง บริเวณฝั่งโนนแดงยังมีตำนานเล่าขานต่อกันมาว่า “มีปากถ้ำขนาดใหญ่” มีเมืองอยู่ใต้บาดาล เรียกว่าเมืองลุ่ม ประชาชนที่อยู่บนพื้นดินเรียกว่า เมืองเทิง ทั้งสองเมืองต่างเดินทางไปมาหาสู่กันมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ไทเมืองล่างได้มาข่มขู่ข่มขืนจากเมืองเทิงไปทอดผ้าอยู่เสมอ จนต่อมาครั้งหนึ่งหนุ่มเมืองเทิงไม่เชื่อศรัทธาต่อเมืองลุ่มจึงบอกเลิกพิธีต่าง ๆ และเกิดความบาดหมางและ

ผิใจกับเมืองเทิงและแล้วเมืองเทิงก็เกิดความเดือดร้อนขึ้นในเมืองจนอยู่ไม่ได้ ก็เลยอพยพมาอยู่บ้านเพี้ยมาตปัจจุบันตัววัดตะนะ(มาตเป็นผู้ก่อตั้งบ้านเพี้ยมาต ซึ่งในอดีตบริเวณบ้านเพี้ยมาตนั้นเป็นป่าคงคามีสัตว์ใหญ่อาศัยอยู่ เช่น ช้าง เสือ ละมั่ง เก้ง กวาง เป็นต้น เนื่องจากเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์เมื่อหลายร้อยปีก่อน ยุคแรกบ้านเพี้ยมาต มีผู้นำคนแรกคือ หลวงรัตนะ ที่อพยพมาจากบ้านห้วย ปัจจุบันบ้านเพี้ยมาต มีประชากร 137 ครัวเรือน ชาย 325 คน หญิง 672 คน

ที่ตั้งอาณาเขต

ทิศเหนือ	จด	บ้านโนนสูง	มีระยะทาง	4	กิโลเมตร
ทิศใต้	จด	บ้านเหล่างาม	มีระยะทาง	2	กิโลเมตร
ทิศตะวันออก	จด	บ้านปลาขาว	มีระยะทาง	4	กิโลเมตร
ทิศตะวันตก	จด	บ้านผึ้ง	มีระยะทาง	200	เมตร

มีลักษณะเป็นที่ราบสูง เป็นคอนสูงฤดูแล้งจะแล้งมากในฤดูน้ำหลากน้ำจะไม่ท่วมเนื่องจากเป็นที่สูง เนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 3,700 ไร่ แยกเป็นที่ทั้งหมดบ้าน 250 ไร่ พื้นที่ทำกิน 2,300 ไร่ พื้นที่สาธารณะ 950 ไร่

สภาพเศรษฐกิจ บ้านเพี้ยมาตประกอบอาชีพทำการเกษตรเป็นอาชีพหลัก อาชีพรอง คือเลี้ยงสัตว์ รับจ้าง ค้าขายในชุมชน รายได้เฉลี่ยต่อคน 23,183 บาท/คน/ปี (ข้อมูล จปฐ)

ด้านสังคม การเมือง การปกครอง บ้านเพี้ยมาต มีระบบการเมืองการปกครองโดย มีผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. กรรมการหมู่บ้าน อสม. อาสาพัฒนาชุมชน ประชาคมหมู่บ้าน และในอดีตมีการปกครองคือ

1. หลวงรัตนะ	ที่ย้ายมาจากบ้านห้วย
2. ท้าวคำสิงห์ บัวศรี	ย้ายมาจากอุบลราชธานี
3. หลวงโคตร	ไม่ทราบนามสกุล
4. นายโสม	เป็นลูกหลานของนายฮ้อยปิ่น หลานของท้าวคำสิงห์ บัวศรี
5. นายเกษ บัวศรี	หลานของท้าวคำสิงห์ บัวศรี

6. นายบุตรดี สุทวัน เป็นหลานของหลวงโคตร
7. นายพรหม บัวศรี เป็นหลานชายของนายเกษ
8. นายอ่อน บัวศรี เป็นหลานของ นายบุตรดี สุทวัน
9. นายอ่อนดา บัวศรี เป็นลูกหลานของ นายพรหม บัวศรี
10. นายสอน สุทวัน เป็นลูกหลานของ นายอ่อน สุทวัน
11. นายคำดา จำปาพันธ์ เป็นลูกหลานของ นายอ่อน
12. นายประสงค์ สุธาวรรณ เป็นลูกหลานของ นายสอน
13. นายสวาท สุทวัน เป็นลูกหลานของนายอ่อน

ปัจจุบัน ผู้นำชุมชนคือ

ผู้ใหญ่บ้าน นายสังวาล สุทวัน

ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน นายสมจิตร สุทวัน ,

น.ส.พัชรินทร์ กัณฑ์หา

สมาชิก อบต.ปี 2545 – 2548

นายสมเกียรติ เจือจาน ,

นายสุภาพ มนัยฉิล

สมาชิก อบต.ปี 2548 – ปัจจุบัน

นายสมัย หงษ์คำ ,

นายสมเกียรติ เจือจาน

ผู้นำไม่เป็นทางการ ,

มรรคทายกหมู่บ้าน (สารวัตร) นายบุญมา หงษ์คำ

หมอสูตร

นายบุญเลิศ คีโพนรัมย์

องค์กรในชุมชน ได้แก่ กลุ่มสตรี กลุ่มออมทรัพย์ กองทุนร้านค้า กลุ่มกองทุนเงินล้าน

แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ บ้านเพี้ยมาต มีป่าไม้อยู่ 2 แห่ง คือ ป่าดงภูแดง มีเนื้อที่ 437 ไร่ ป่าคอนปู่ตา มีเนื้อที่ 9 ไร่ ปัจจุบันเหลือประมาณ 2 ไร่ ในอดีตการเข้าไปใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน คือ การเข้าไปอยู่ หากินแบ่งปันชาวบ้านหรือเครือญาตินำไปแลกสิ่งของกับเพื่อนบ้าน เช่น เห็ด หน่อไม้ ผืน ถั่วฝัก หาเครือไม้ใช้สอย หรือไข่มดแดง และสามารถเลี้ยงวัว ควายในป่าดงภูแดงได้

จนถึงปัจจุบัน และยังเป็นที่พักสัตว์ในช่วงฤดูน้ำหลากแหล่งน้ำ หนองเพียมาต หนองดาหวด แม่น้ำมูล ป่าคงภูแดง ป่าคอนปู้ตา

ด้านการศึกษา มีโรงเรียน 1 แห่ง คือ โรงเรียนบ้านเพียมาต คนในหมู่บ้านเรียนจบประถมตอนต้นเป็นอันดับหนึ่ง รองลงมา คือ มัธยมศึกษาและปริญญาตรีตามลำดับ

ด้านประเพณีวัฒนธรรมความเชื่อ มีวัดชื่อว่าวัดบ้านเพียมาต ปัจจุบันเจ้าอาวาส ชื่อ พระครูธรรมากร (หลวงพี่ดี นั้บโยม) คนในหมู่บ้านมีความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อคงภูดิน คงภูแดง ปู้ตา ราผีฟ้า พระแม่ธรณี

ประเพณีที่สำคัญคือ บวงสรวงเจ้าพ่อคงภูแดง ปู้ตาและบุญพะเหวด คุ่มข้าวใหญ่ การบวงสรวงเจ้าพ่อ จะมีการเลี้ยงในแต่ละปี ๆ ละ 2 ครั้ง คือ วันพุธแรกของเดือนเมษายน และวันพุธแรกของเดือน 11 หลังออกพรรษา บุญพะเหวดและบุญคุ่มข้าวใหญ่จะทำในเดือน 3-4

ด้านสาธารณูปโภค

มีถนนหลวงสาย 2086 1 สาย

ถนน คสล. 3 สาย

ถนนลูกรัง 4 สาย

ตู้โทรศัพท์ 2 ตู้

มีประปา 1 แห่ง

โรงพยาบาลอำเภอ 1 แห่ง

การใช้ประโยชน์จากป่าบ้านเพียมาตใช้ทรัพยากรจากป่าบุ่ง-ป่าทามและป่าคงภูแดง เช่น การเก็บหาของป่าคือ เก็บพื้เผ่าถ่าน เก็บเห็ด เลี้ยงสัตว์ เช่น วัว-ควาย และแมลงต่าง ๆ เช่น กิ๊น ผัก เช่น ผักเม็ก ผักคิ้ว สมุนไพร เก็บพื้เผ่าถ่าน ชาวบ้านจะเก็บพื้ที่ตายแล้วหรือกิ่งไม้ขนาดเล็กในทามและป่าคงภูแดงตลอดปี เช่น เห็ดปลวก เห็ดปลวกแดง เห็ดดาบเห็ดปลวกไก่อ้อย เห็ดปลวกสายน้ำ เห็ดข้าวโค เห็ดหน้าแหล่ เห็ดน้ำหมาก เห็ดระโงก เช่น เห็ดระโงกขาว ระโงกเหลือง ชาวบ้านจะเริ่มเก็บจากเดือน 6-10 การเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว-ควาย จะมีการเลี้ยงตลอดปี การหาแมลง เช่น กิ๊น แมลงช้าง ไช้มคแดง การเก็บของป่าก็จะเริ่มเก็บจากเดือนเมษายนช่วงปลายเดือนถึงเดือน 8 การเก็บสมุนไพรจะเก็บตลอดปีแต่ปัจจุบันนั้นขาดการสืบทอดการเก็บหาของป่านั้นชาวบ้านจะเก็บไว้เหลือกินก็จะขายในชุมชนและตลาดอำเภอรายไส

4. บ้านเหล่าโคน ตำบลหนองแคว อำเภอรามัน

ประวัติความเป็นมา

คำว่าเหล่าโคน ก่อนปี พ.ศ. 2500 ที่นี้เป็นป่าใหญ่ติดต่อกับป่าดงภูแลงและป่าคอนโจดเป็นลักษณะโนนสูงสลับกับที่ราบ เนื้อที่ประมาณ 20 ตารางกิโลเมตร เป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์มีป่าไม้เบญจพรรณ ส่วนมากจะเป็นไม้พะยอม ไม้แดง ไม้เต็งอยู่หนาแน่น

เมื่อปี พ.ศ. 2500 ชาวบ้านเพี้ยมาดได้เข้ามาบุกเบิกทำไร่ พื้นที่แห่งนี้จึงถูกตัดไม้ทำลายป่าเพื่อทำไร่และจับจองเป็นเจ้าของ ซึ่งในอดีตก่อนปี 2500 นั้นได้มีคนขี้ทูต (กูทราด) ที่หนีมาจากบ้านเพี้ยมาด เพราะสมัยนั้นชาวบ้านรังเกียจ จึงหนีมาหนีมาอยู่ตอนนี้

คอนเหล่าโคนเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์มาก เดิมเป็นเทือกป่าเดียวกันกับดงภูแลง ดงภูดิน และป่าคอนโจด ป่าเหล่านี้เป็นที่ที่ชาวบ้านต้องพึ่งพาทรัพยากรในการหาอยู่หากินและเป็นพื้นที่ติดต่อกับแม่น้ำมูล พอหาปลาได้ก็จะแวะเก็บผักหรือของป่าอื่น ๆ ในคอนเหล่าโคนนี้

เมื่อปี พ.ศ. 2502 นายสอน สุทวัน อดีตผู้ใหญ่บ้านเพี้ยมาด เห็นว่าต่อไปบ้านเพี้ยมาดจะคับแคบ ไม่พอกับที่อยู่อาศัยของชาวบ้านที่จะขยายต่อไปในอนาคต ประกอบกับเหล่าโคนก็เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมกับการตั้งหมู่บ้าน สภาพป่าก็เริ่มเสื่อมโทรมมากแล้วจึงได้พาลูกหลานอพยพออกไปตั้งบ้านใหม่ แรกๆ ก็มีเพียงหลังเดียว ต่อมาก็มีลูกหลานจากบ้านเพี้ยมาดออกตามมากขึ้น นายสอนและครอบครัวก็ได้แบ่งที่ดินให้ลูกหลานที่ตามมา แบ่งที่ดินให้คนละเท่าๆ กัน และจากการย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ของบ้านเหล่าโคนชาวบ้านมักจะเรียกว่า “บ้านน้อย” ในขณะนั้นการปกครองยังขึ้นอยู่กับบ้านเพี้ยมาด และต่อมาก็มีการตั้งซื้อบ้านใหม่และแยกหมู่บ้านออกจากบ้านเพี้ยมาด ชื่อบ้านว่า บ้านสวนสันตติงตามชื่อผู้มาก่อนตั้ง การมาก่อนตั้งบ้านใหม่ในสมัยนั้นคือ สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ณ วันที่ 2 เมษายน ปีชวด

ซึ่งการตั้งหมู่บ้านมีคนสำคัญในการจัดตั้งหมู่บ้านทั้งหมด 8 คน แต่ละคนมีบทบาทหน้าที่ที่สำคัญแตกต่างกันดังนี้

1. พ่อสอน สุทวัน	เป็นประธานใหญ่ฝ่ายศึกษา
2. พ่อผัน อินทจักร	เป็นสารวัตรหรือมรรคทายกมีหน้าที่ประกาศวันสำคัญในหมู่บ้าน
3. พ่อสร้อย ประกายทอง	เป็นคนสำคัญหัวหน้าป่าเพื่อตั้งหมู่บ้าน

4. พ่อน้อยหรือจำปา มณีนิล	เป็นคนสร้างศาลากลางบ้าน
5. พ่ออ่อน นรสาร	เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเพ็ญมาศ
6. พ่อจำปา มณีนิล	เป็นคนขุดพบพระมิ่งได้
7. นายนิล กันยาชน	เป็นเฒ่าจำหมู่บ้าน
8. นายพุด ภาชู	เป็นเฒ่าจำรอง
9. นายคำดา จำปาพันธ์	เป็นผู้ใหญ่บ้านจากบ้านเพ็ญมาศ

ปัจจุบันบ้านเหล่าโคนมีประชากรทั้งหมด 67 ครัวเรือน แยกเป็นชาย 173 คน หญิง 168 คน รวม 341 คน

ที่ตั้งอาณาเขต

ทิศเหนือ	จด	บ้านปลาขาว	มีระยะทาง	5	กิโลเมตร
ทิศใต้	จด	บ้านลำน้ำมูล บ้านห้วย	มีระยะทาง	4	กิโลเมตร
ทิศตะวันออก	จด	บ้านคอนงูเหล็ก	มีระยะทาง	3	กิโลเมตร
ทิศตะวันตก	จด	ป่าดงภูแดง	มีระยะทาง	2	เมตร

มีเนื้อที่ทั้งหมด 4,200 ไร่ ที่ตั้งหมู่บ้าน 150 ไร่ ที่ทำกิน 3,670 ไร่ ที่สาธารณะ 520 ไร่ แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ มีน้ำ ทุ่งหนองไต้เคื่อน หนองหัวเข่า แม่น้ำมูล ป่า คอนโจด ดงภูแดง ที่ดินสวนหลวง

สภาพเศรษฐกิจ ชาวบ้านเหล่าโคนมีการประกอบอาชีพหลัก คือ การทำการเกษตร มีการเลี้ยงสัตว์เป็นอาชีพรอง และรับจ้างนอกฤดูกาล ขั้บรรับจ้างรายได้เฉลี่ยประชากร 24,340 บาท/คน/ปี

ด้านสังคม การเมือง การปกครอง

ผู้นำทางการเมือง	1. นายสอน สุทวัน	ผู้ใหญบ้านเก่าบ้านเพ็ญมาศ
	2. นายคำดา จำปาพันธ์	ผู้ใหญบ้านเพ็ญมาศ
	3. นายอ่อน นรสาร	ผู้ช่วยผู้ใหญบ้านเก่า

ผู้นำไม่เป็นทางการ	4. พ่อฝั้น อินธิจักร	สารวัตรหรือมรรคทายก
	๕. นายนัน กั่นกา	เป็นเฒ่าเจ้า
	6. นายพุม พาชู	เป็นรองเฒ่าเจ้า
	ผู้นำคนปัจจุบัน	ผู้ใหญ่บ้าน
	7. นายกองจันทร์	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
	8. นางราตรี	อบต.
	9. นายอศุทธ์ ชุมจิตร	อบต.
	10. นายประเสริฐ แดงงาม	อบต.
ผู้นำไม่เป็นทางการ	11. นายพุม ภาชู	เป็นเฒ่าเจ้าประจำหมู่บ้าน
	12. นายทองสา ประกายทอง	ผู้อาวุโส (อดีตผู้ใหญ่บ้าน)

ด้านการศึกษา บ้านเหล่าโคนเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก และตั้งใหม่ยังไม่ถึง 50 ปี ไม่มีโรงเรียน ต้องมาเรียนที่โรงเรียนบ้านเพี้ยมาต มีวัดหนึ่งแห่ง คือ วัดบ้านเหล่าโคน คนในชุมชนเรียนจบ

ประถมต้น	เป็นอันดับหนึ่ง
มัธยมศึกษาตอนต้น	เป็นอันดับสอง
อนุปริญญา	เป็นอันดับสาม

ประเพณีวัฒนธรรมความเชื่อ เจ้าพ่อคงภูดิน เจ้าพ่อพระเกษ เจ้าราชคงภูแดง ปู่ตา ประเพณีที่สำคัญ คือ ทำบุญบ้านเดือนสาม เดือนสี่บุญพระเวด บุญข้าวจีเดือนสาม เลี้ยงศาลเจ้าพ่อคงภูดิน เดือนห้า แข่งเรือเดือน 11 เลี้ยงปู่ตา เดือนห้าและเดือนสิบเอ็ด

การใช้ประโยชน์จากป่า บ้านเหล่าโคนซึ่งติดกับป่าบุง – ป่าทาม และป่าคงภูแดง ชาวบ้านจะสามารถใช้ประโยชน์จากพื้นที่สองแห่งนี้ได้ตามความเหมาะสมกับฤดูกาลใช้ประโยชน์ดังนี้

- การเก็บหาของป่า เช่น ฟิน เผลถ่าน หาเห็ด เก็บหว้า หาไข่มดแดง หาสาหร่ายไฟ เลี้ยงสัตว์ การหาฟืนชาวบ้านจะใช้กิ่งไม้เล็กๆ ไม้ตายแล้วตลอดทั้งปี การหาเห็ดจากเดือน หกถึงเดือนแปด การเก็บหว้าคา จากเดือนสิบสองจนถึงเดือนสาม หาไข่มดแดง จากเดือนสามถึงเดือนหก การเลี้ยงสัตว์จะเลี้ยงตลอดทั้งปี การหาสาหร่ายไฟในอดีตจะหาตลอดปี แต่ปัจจุบันไม่มีการสืบทอดจึงไม่มีคนหามากนัก

ด้านสาธารณูปโภคในชุมชน มีถนนเข้าหมู่บ้านจากบ้านเพี้ยมาด 1 สาย (ถนนลูกรัง) ถนน
คสล.ในหมู่บ้านหนึ่งสาย ถนนลูกรังในหมู่บ้าน 4 สาย ประปาหมู่บ้านหนึ่งแห่ง ไฟฟ้า 67 ครั้วเรือน

3.2 พื้นที่ตามฤดูกาลคิม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์

สภาพทั่วไปของชุมชน

บ้านลำเพ็ญ ตั้งอยู่ในเขตหมู่ที่ 1-5-8-9 ตำบลกุดขาคิม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ ซึ่ง
ประกอบไปด้วยหมู่บ้านทั้งหมดจำนวน 11 หมู่บ้าน มีบริเวณติดต่อกับจังหวัดอื่นและหมู่บ้านใกล้เคียงใน
ตำบลเดียวกัน

ทิศเหนือ	ติดต่อกับบ้านเคย ตำบลทุ่งหลวง อำเภอสวรรคภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับบ้านจาน ตำบลทับใหญ่ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์
ทิศใต้	ติดต่อกับอำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์
ทิศตะวันตก	ติดกับบ้านคง หมู่ที่ 2 ตำบลกุดขาคิม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์

ลักษณะทางกายภาพ

ที่ตั้งของบ้านลำเพ็ญ หมู่ที่ 1-5-8-9 มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบลุ่ม เป็นดินร่วนปนทราย ซึ่ง
หมู่บ้านอยู่ติดกับลำน้ำกุดขาคิม กุดบ้านและหนองงูเห่ล้อม บ้านลำเพ็ญทั้ง 4 หมู่ มีเนื้อที่ทำการเกษตร
ประมาณ 2,500 ไร่ ซึ่งมีพื้นที่ถือครองในการทำนา 4,980 ไร่ พื้นที่สาธารณะ 4,700 ไร่ ที่อยู่อาศัย 540
ไร่ นอกจากนี้ยังมีที่ดินในป่าตาม โดยประชาชนมีสิทธิทำมาหากินมาตั้งแต่บรรพบุรุษโดยไม่มีเอกสาร
สิทธิ์

ประวัติศาสตร์ชุมชน

พื้นที่การศึกษาชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณราบลุ่มริมฝั่งกุดขาคิมเป็นชุมชนเก่าแก่ ชื่อบ้านลำเพ็ญ
ประวัติศาสตร์ชุมชนเริ่ม ปรากฏขึ้นเมื่อมีชาวบ้านอพยพเข้ามาตั้งรกรากขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช 2398
โดยมีนายช่วยสี่ร่วมด้วยสมัครพักพูกมาจากบ้านสนม (ตำบลสนม หรืออำเภอสนมในปัจจุบัน)

ประมาณ 8-10 ครัวเรือน มาตั้งบ้านอยู่ที่ริมฝั่งกุศบ้านหมูที่ 1 ในปัจจุบัน ซึ่งต่อมาภายหลังตัวกับพวก เป็น ดันตระกูล นามสกุลช่วยตัว สนมคำและศรีลินลี ต่อมาในปีพุทธศักราช 2402 ได้มีพวกขุนพล (ต่อมาเป็นดันตระกูลเจริญเมือง) ขุนราชดันตระกูล ราชขางามและธัญญรักษ์ ซึ่งราชขางามต่อมาคือ ลาขางาม ในปัจจุบัน ขุนผา (ดันตระกูล สาลิงาม และขันศิลา ขุนกอง (ดันตระกูลกองคำ และประจันท์กับพวก อีกประมาณ 5 ครัวเรือน ได้อพยพมาจากคำบลรัตนบุรีมาตั้งอยู่รวมกับบ้านที่มาตั้งอยู่ก่อนแล้ว ต่อมาชาวรัตนบุรีก็ทยอยมาอีกเรื่อยๆ จนถึงปี 2414 นายนอง ซึ่งชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า นายโหน่ง นายขุ่ยลูกเขยของนายนอง นายหนุ่ยลูกเขยคนเล็กของนายนอง นายจ้อยได้อพยพมาจากบ้านโพธิ์อำเภอสรีขรรภูมิ ซึ่งเป็นคนส่วย เข้ามาอยู่ร่วมกันอีก จนถึงปี 2446 นายโสม นายพิมพ์ นายลี นายเงิน นายคุม และพวกอีก 5 ครัวเรือน ที่อพยพกลับไปบ้านโสมน อำเภอเมืองสุรินทร์ ก็ได้อพยพกลับมาตั้งบ้านเรือนรวมกันที่บ้านลำเพ็ญดังเดิม

ส่วนคำว่า “ลำเพ็ญ” ตามหลักฐานที่ค้นพบในหนังสือโบราณ ชื่อ “สังขมธาตุ” เป็นหนังสืออักษรลาว ท่านอาจารย์สุขเป็นผู้เขียนไว้ เมื่อปี พ.ศ. 2457 มีข้อความตอนหนึ่งว่า “บ้านนี้มีชื่อว่า บ้านลำเพ็ญ” ทั้งนี้เนื่องจากเหตุที่ว่าแต่เดิมนั้นเมื่อถึงวันพระ ตามลำนํ้ากุศขาติมซึ่งเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านนี้จะได้ยินแต่เสียงฆ้องเสียงกลอง จึงมีผู้ให้ชื่อหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านลำเพลิน” และตามหลักฐานของทางราชการ เช่น ทะเบียนบ้านทหารกองเกิน ในสมัยนั้น จะเขียนว่า ลำเพลิน กันทั้งนั้น

ต่อมาคนรุ่นหลังมักจะเข้าใจผิดว่า “บ้านลำเพ็ญ” เป็นชื่อที่เพี้ยนมาจากภาษา เขมรที่เรียกว่า อำปิล ทั้งนี้เพราะว่า ตามหลักฐานที่ท่านอาจารย์สุขเขียนบอกไว้ นั้น ได้กล่าวชัดเจนอยู่แล้วว่าการมาตั้งบ้านตั้งแต่ปี พ.ศ. 2398-2445 ก่อนที่ชาวเขมรจะเข้าไปอยู่ เป็นเวลาเกือบ 50 ปี การที่บ้านลำเพ็ญ นั้นยังไม่มีชื่อหมู่บ้านคงเป็นไปได้ ตามหลักฐานทางราชการ เขียนคำว่า ลำเพลิน มาตลอดเริ่มเปลี่ยนเป็น ลำเพ็ญ เมื่อ ปี พ.ศ. 2471-2491 มักจะเขียนว่า ลำเพิล ต่อมาปี พ.ศ. 2492 -2512 เขียนว่า “ลำเพ็ญ” จนกระทั่งถึงปัจจุบันด้วยเหตุนี้เองมาจากว่าในสมัยนั้นมีการใช้พิมพ์ดีดและคำพิมพ์ ลำเพ็ญจะพิมพ์สระอิและไม้ได้คู่ลงไปในที่เดียวกันไม่ได้ ครั้นต่อมาจึงตัดไม้ได้คู่ออกคงเหลือแต่สระอิ ชื่อก็ยังเป็นบ้าน “ลำเพ็ญ” และทางราชการฝ่ายต่างๆ ก็เขียนคำว่า ลำเพ็ญ เหมือนกันหมด จนกระทั่งทุกวันนี้

จากคำบอกกล่าวของอาจารย์พรมา กมล ได้ให้ความเห็นไว้ว่า ตามความหมายที่ตั้งชื่อคำว่า “ลำเพ็ญ” นั้น “ลำ” หมายถึงลำน้ำ ก็คือกุศขาติม ส่วนคำว่า “เพ็ญ” หมายถึง เต็ม อุดมสมบูรณ์

ดังนั้นเมื่อนำคำสองคำมารวมกันจึงได้ความหมายใหม่ เป็นมงคลและเกียรติประวัติสืบไปภายหน้าว่า
“ลำเพ็ญ” หมายถึงลำน้ำที่อุดมสมบูรณ์

แหล่งน้ำที่เป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชน ในพื้นที่ตามภูเขาคิมที่มีความสำคัญมีจำนวน 33 แห่ง
พื้นที่ 4,382 ไร่ คือ

1. ภูเขาคิม	2. ภูเขเตย	3. ภูเขออกขวาง	4. ภูเขเปือย
5. ภูเขหม้อทอง	6. ภูเขบักเอ็ก	7. ภูเขปลาเหมาะ	8. ภูเขหล่ม
9. ภูเขสวาง	10. ภูเขม่วง	11. ภูเขหลังหลาด	12. ภูเขตาคิด
13. ภูเขบ้าน	14. ภูเขพายสงค์	15. ภูเขแคน	16. ภูเขปลาข้าวมัน

ลักษณะด้านชีวภาพ

พื้นที่ตามภูเขาคิมเป็นพื้นที่ที่มีพันธุ์พืชหลากหลายชนิดที่เป็นแหล่งอาหาร แหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งหลบภัย แหล่งเพาะ/ขยายพันธุ์ของพืชและสิ่งมีชีวิต ทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ สัตว์ปีก และเป็นแหล่งหาอยู่หากินของชุมชนที่อาศัยอยู่โดยรอบพื้นที่ตามภูเขาคิม ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งทรัพยากรที่มีความหลากหลายที่มีความสำคัญทั้งต่อระบบนิเวศวิทยา และวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนที่อยู่รายรอบ

พันธุ์พืช ในพื้นที่ตามภูเขาคิมจะมีชนิดพันธุ์พืชที่หลากหลายตามลักษณะของพื้นที่หรือภูมิ
นิเวศย่อยกระจายเป็นหย่อมๆและเป็นพื้นที่กว้างทั้งที่เป็นลักษณะของป่าบุ่ง-ป่าทาม และป่าโคก

ป่าบุ่ง ป่าทาม เป็นพันธุ์พืชที่เกิดในที่ลุ่ม ตาม ภูเข หนอง โนนทาม ที่ทนต่อการแช่แข็งของน้ำได้นาน ส่วนใหญ่มีลำต้นขนาดเล็ก เป็นไม้พุ่ม ไม้ผลัดใบ เป็นเถาวัลย์เลื้อย และพืชผักที่อาศัยในน้ำซึ่งมีอยู่อย่างหนาแน่น ส่วนไม้ยืนต้นที่มีขนาดใหญ่ จะมีน้อยซึ่งในพื้นที่ป่าบุ่ง-ป่าทาม มีความหลากหลายของพันธุ์พืชมากกว่า 137 ชนิด ซึ่งสภาพป่าที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์และเป็นป่าขนาดใหญ่ คือ ป่าทามภูเขหม้อทอง มีพื้นที่ประมาณ 5,000 ไร่ เป็นป่าหัวไร่ปลายนามีเจ้าของจับจองมาตั้งแต่ ปู่ ย่า ตา ยาย แต่ยังคง

ไม่มีเอกสารสิทธิ์ซึ่งเป็นที่รับรู้กับภายในชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นพื้นที่ป่าที่มีการจัดการในระดับครอบครัว โดยการกันไว้เป็นพื้นที่ทำนาและบางส่วนกันเป็นพื้นที่ป่า เพื่อใช้สอยในครัวเรือนเป็นแหล่งหาอยู่หา กิน เก็บของป่า เลี้ยงสัตว์ของชุมชนร่วมกันได้ และอีกป่าหนึ่งคือ ป่าคอนแก้วกลาง มีพื้นที่ประมาณ 50 ไร่ ซึ่งอยู่ในเขตตำบลทับใหญ่ที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน นอกนั้นก็จะมีกระจายตัวขึ้นตาม พื้นที่ตามฤดูกาลโดยทั่วไป

พันธุ์พืชที่พบในป่าทุ่งป่าทาม มีดังต่อไปนี้

1. เบ็น	38. ผือ	75. ข้าวจี	112. คางสูง
2. ขนวนน้ำ	39. กคงว่ง	76. หญ้าแฝก	113. แหน
3. หวายน้ำ,	40. กะเบา	77. เครืออีทก	114. มันปู
4. มะแขว(มะกอกน้ำ)	41. จานเครือ	78. ลำเหล้ม	115. ผักลิ้นปี
5. มะคัน	42. คูมวัว	79. กล้วยน้อย	116. ต้นจาม
6. กระโดนน้ำ	43. หนามแท่ง	80. เสลา(ฮือ)	117. แก่นส้ม
7. กุ่มน้ำ	44. เหมือดน้ำ	81. สีเสียดน้ำ	118. ส้มกุ้ง
8. จะมะ	45. เหมือดแอ่	82. ช้างน้ำว	119. ก้านห่ม
9. แคน	46. หมี่	83. ลูกอิ่ง	120. ช้าง
10. ไขนุ่น	47. พอก	84. แสง	121. นางหวาน
11. ไข่ป่า	48. พะยอม	85. ทุ่มน้ำ	122. อีรอก
12. พูลิง	49. ตะแบก	86. หญ้าแพรก	123. ต้นเข้าพรรษา
13. เสียว	50. เปื่อยน้ำ	87. หญ้าคา	124. หอนหวาน
14. บีก	51. เหม่า	88. สามพันตา	125. อีเอื้อง
15. หำอีปู	52. ก้านเหลื่อ	89. เครือข้าวปุ่น	126. เครืออีเปื่อง
16. กระจไคร้หางนาก	53. เครือไธสง	90. น้ำเกี้ยง	127. เครือสามสิบ
17. หมาว้อ	54. เครือหางหนู	91. หนามแดง	128. ต้นข้าวเจ้า
18. ควนน้ำ	55. ผักผิมว	92. ผักโอบเหบ	129. ต้นข้าวเหนียว
19. หว้า	56. ผักแว่น	93. ผักก้าม	130. เมือก

20. ซาฝ้าย	57. แขง	94. หย้าโขมง	131.มุกใหญ่
21. มั่นแขง	58. เสียวน้อย	95. หย้าตะพา	132.มุกกลาง
22. สะเคา	59. เครื่องลั่นแฮด	96. เครื่องกระดูกแตก	133.มุกน้อย
23. น้ำจ้อย	60. ขาง	97. หย้าขน	134.คู่ท่ง
24. มั่ง	61. ตะเคียน	98. หย้าไซ	135.ข่าลิ้น
25. หนามก้างปลา	62. ขอป่า	99. ซาค	136. ผีพวน
26. หนามหัน	63. ผักตบ	100. ไข่แซ่	137.เครื่องทบมอ
27. ส่องแมว	64. ผักโป่ง	101. คาไก่	
28. ขี้บ่อ	65. บัวตูม	102. ดากวาง	
29. ฝ้ายน้ำ	66. คูมช้าง	103. อ้อยหนู	
30. เครื่องตาปลา	67. ตานกกด	104. หย้าแห้วหมู	
31. เครื่องชูด	68. ถัดเค้า	105. เครื่องซี่ไก่	
32. เครื่องดั่งหมอง	69. กระจับ	106. บัวแดง	
33. เครื่องให้	70. ผักเพ็ญ	107. กกโน	
34. นางน้อย	71. กำพี	108. แก่นขม	
35. คดปูด,	72. กาดฮอ	109. เครื่องหนามพรม	
36. จมูกปลาไหล	73. สะแก	110. ส้มเสี้ยว	
37. ไข่เอียน	74. แห่	111. ต่องแล้ง	

ป่าโคก เป็นลักษณะของป่าที่แบ่งตามลักษณะของพันธุ์ไม้ที่มีขึ้นอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน ซึ่งเกิดในพื้นที่ตามตามที่โนนหรือที่ดอน เป็นไม้พุ่มหรือไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ซึ่งในพื้นที่ตามภูเขาหินจะเป็นไม้รุ่น 2-3 ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพของพันธุ์พืชมากกว่า 110 ชนิด ซึ่งมีกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ตามและเป็นผืนใหญ่ สภาพป่าดังกล่าวในพื้นที่ตามภูเขาหินยังมีความอุดมสมบูรณ์ คือ

ป่าคอนชาด เป็นป่าโลกที่อยู่ในพื้นที่ตามอุษิริมฝั่งภูเขาทิศทางด้านทิศตะวันออกขนานไปกับภูเขาทิศตลอดแนวจากทิศเหนือจดทิศใต้ มีพื้นที่ 200 ไร่ เป็นป่าหัวไร่ปลายนา มีการจับจองเป็นเจ้าของในการทำประโยชน์มาแต่สมัยปู่ ย่า ตา ยาย ยังไม่มีเอกสารสิทธิ์แต่เป็นที่รับรู้กันในชุมชน

ป่าคองเขือง มีพื้นที่ 752 ไร่ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ริมฝั่งภูเขาทิศ เป็นพื้นที่ป่าสาธารณะที่ชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน มีการจัดการของชุมชนร่วมกันดังนี้ คือ

- ☐ กำหนดพื้นที่เป็นพื้นที่ป่าชุมชนดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ร่วมกัน 625 ไร่
- ☐ กำหนดพื้นที่เป็นที่ตั้งวัดป่าปฏิบัติธรรมภูเขาทิศ และกำหนดเขตอภัยทาน 25 ไร่
- ☐ กำหนดพื้นที่เป็นเขตที่ตั้งโรงเรียนเป็นที่ราชพัสดุ และมีลักษณะเป็นสภาพป่าในโรงเรียน มีพื้นที่รวมทั้งหมด 102 ไร่

พันธุ์พืชที่พบในป่าโลก(ป่าคองเขือง,ป่าคอนชาด) เช่น

1. มะค่าแต้	31. หวดข่า	61. โจด	91. คอแลน
2. กันจ้อง	32. จี๊ผา	62. มุงเมือง	92. เครือเขาคำ
3. ตะโก	33. ขนวน	63. ช้างน้ำว	93. นมวัว
4. ลำควน	34. ไม้	64. ชายเดน	94. อ้อยช้าง
5. พะยอม	35. น้ำเกี้ยง	65. เหมือดแอ่	95. เบ็นขอ
6. กระบก	36. อีทก	66. เขียนกวาง	96. หนามแท่ง
7. คิ้ว	37. ผีผวน	67. พอก	97. เข็มแดง
8. ตีนนก	38. อดาง	68. ฮัง	98. เข็มขาว
9. มะม่วง	39. แสง	69. โมง	99. แก่เตี้ย
10. ชาด	40. หำหอก	70. มะเกลือ	100. แก่ใหญ่
11. ตาล	41. จิก	71. กล้วยน้อย	101. ลุมพุก
12. ไข่เน่า	42. พันชาด	72. ไหญ่	102. เครือหมากยาง
13. บาก	43. ค้องแล่ง	73. เล็บแมว	103. ประดู่

14. หมูย	44. ลวงไซ	74. หนามคลอง	104. หนามนกเขา
15. ตาไก่	45. หมี่	75. เครือไรสง	105. ต้นข่อย
16. ตากวาง	46. ยาง	76. ขอบป่า	106. สัมปล่อย
17. สะเคา	47. ดองกุง	77. สวงชุม	107. มั่ง
18. โคไม้รู้ล้ม	48. ต้นถุน	78. โพนครก	108. มะขามป้อม
19. หวายโคก	49. มะกอก	79. หนามกระจาย	109. โมกน้อย
20. พยุง	50. สัมโง	80. หนามละเวียง	110. ก้านของ
21. หนามพรม	51. สัมกบ	81. หมาว้อ	111. โกทา
22. ต้นไฮ	52. เครือเขาหลง	82. มันห้อย	112. หว้า
23. โกทก	53. มันหอย	83. เล็ง	113. เกลือกก
24. มันปลา	54. มะขาม	84. เหมือด	114. สัมป่อย
25. สมอ	55. โมกเคี้ย	85. หนามกัศเค้า	115. ลูกแตก
26. โมกใหญ่	56. ต้น	86. เครือเขือง	
27. หลักคำ	57. เพ็ก	87. เครือจาน	
28. ท่ม	58. ลูกใส	88. ต้นจาน	
29. แสง	59. ลูกใหญ่	89. เครือชูด	
30. ข่าลิ้น	60. ขี้เหล็ก	90. เครือผักสาบ	

พันธุ์สัตว์/แมลง

เนื่องจากพื้นที่ทางภาคชาลิมมีลักษณะภูมิฐานที่เป็นระบบนิเวศน้อยในพื้นที่ที่หลากหลาย ทั้งที่เป็นกุด หนอง สอง วัง ปาก เล็ง และมีพันธุ์พืชที่หลากหลายทั้งที่เป็นป่าบุ่ง-ป่าทาม และป่าโคก อีกทั้งดินมีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากการพัดพาจากดินตะกอนมาทับถมทุกปี จึงเป็นบ่อเกิดของสิ่งมีชีวิตที่หลากหลาย ทั้งที่เป็นแหล่งหาอยู่หากิน หลบภัย สร้างรัง แพร่ขยายพันธุ์ได้เป็นอย่างดี จึงมีสัตว์ที่เป็นสัตว์ปีก สัตว์น้ำ สัตว์บก สัตว์เลื้อยคลานและแมลงที่หลากหลายชนิด ดังนี้

นก ที่พบเห็นในพื้นที่ทาม(ป่าบุ่ง-ป่าทามและป่าโคก)มีมากกว่า 58 ชนิดดังนี้

1. นกเจ้า	2. นกเค้าแมว	3. นกอีลุ้ม	4. นกขี้หมา
5. นกเป็ดน้ำ	6. นกเค้าลาน	7. นกกระปี่ด	8. นกขี้ถี้
9. นกกระยาง	10. นกเค้าใหญ่	11. นกกระทา	12. นกขาบ
13. นกไก่อ้นา	14. นกเค้าลาย	15. นกแดดแต่้	16. นกปีก
17. นกอีลุ้ม	18. นกขอด	19. นกแดดเค้า	20. นกแจนแวน
21. นกกระทาน้ำ	22. นกขอดหอน	23. นกขี้หาด	24. นกกดตาแดง
25. นกเจ้าฟาน	26. นกกระแซว	27. นกกดน้อย	28. นกขุ่มอีด
29. นกก้อกวอก	30. นกกดใหญ่	31. นกขุ่มวัว	32. อีกา
33. นกคุดม	34. นกขมิ้น	35. นกเขาขวา	36. นกขุ่มม้า
37. นกนางแอ่น	38. นกเขาตุ้	39. นกขุ่มหรี	40. นกเขียงเทียน
41. นกเขาทอง	42. นกขุ่มนิล	43. นกกาเวา	44. นกเอี้ยงโมง
45. นกขุ่มทุ่ง	46. นกกระจาบ	47. นกเอี้ยงแดง	48. นกขี้เจ็กโรย
49. นกกระจอก	50. นกเอี้ยงดำ	51. นกกระเต็นใหญ่	52. นกปีกล้วย
53. นกผีเสื้อ	54. นกเอี้ยงฝ้าย	55. นกกางเขน	56. นกกวก
57. นกเจ้าหม้อ	58. นกกระเต็นน้อย		

งู เป็นสัตว์เลื้อยคลานที่พบในพื้นที่ทามทุกชนิดทั้งที่เป็น ป่าบุ่ง-ป่าทาม ป่าโคกและตามพื้นที่ทามทั่วไปพบมากกว่า 25 ชนิด ดังนี้

1. งูสิงคง	2. งูสิงทอง	3. งูเห่าปวก	4. งูเห่าคอปึง
5. งูเหลือม	6. งูเขียว	7. งูผักง้าว	8. งูปลา
9. งูเห่าน้ำ	10. งูตะเพนบกพริก	11. งูกางแห	12. งูตะโน
13. งูเขียวสบบปลาหลด	14. งูเขียวหางแห้ม	15. งูสา	16. งูไล
17. งูกันคบ	18. งูลูกเรือ	19. งูหลักควาย	20. งูขี้ไก่
21. งูคิน	22. งูเงี้ยว	23. งูเหลือมอ้อ	24. งูหลาม
25. งูลูกหนู			

หนุ พบในพื้นที่ทามกุดขาคีมมีมากกว่า 8 ชนิด ดังนี้

1. หนุพุก	2. หนุแพง	3. หนุท้องขาว	4. หนุขวง
5. หนุหวาย	6. หนุชิง	7. หนุนา	8. หนุโคน

แมง พบในพื้นที่ทามกุดขาคีมพบมากกว่า 22 ชนิด ดังนี้

1. แมงจิซอน	2. กิณุนแดง	3. กิณุนช้าง	4. แมงดา
5. มคแดง	6. ต่อ	7. แคน	8. จิโป้ม
9. จิล่อ	10. แมงมัน	11. แมงช้าง	12. แมงเงา
13. จักจั่น	14. ตักแคน	15. แมงข้าวสาร	16. แมงระงำ
17. แมงหัวควาย	18. หึ่งห้อย	19. จิ้งหรีด	20. แมลงปอ
21. แมงอี	22. แมงง่วง		

เห็ด ในพื้นที่ทามกุดขาคีมจะมีเห็ดเกิดจำนวนมาก ตามสภาพพื้นที่และตามฤดูกาล ทั้งที่เป็นป่าบุง ป่าทามและป่าโคก ตามลักษณะภูมินิเวศน์ย่อยของพื้นที่ ทั้งที่เป็นเห็ดกินได้ ขายได้และเห็ดกินไม่ได้ ในส่วนเห็ดที่กินได้ จากการจัดเวทีประชุมระดมข้อมูลร่วมกับกลุ่มผู้หาของป่าที่เชี่ยวชาญเรื่องการหาเห็ด พบว่าในพื้นที่ทามกุดขาคีม มีเห็ดที่พบกว่า 42 ชนิดดังนี้

1. เห็ดระโงกเหลือง	2. เห็ดระโงกขาว	3. เห็ดเห่าไคเหลือง	4. เห็ดไคขาว
5. เห็ดเห่าไคเขียว	6. เห็ดปวกแดง	7. เห็ดปวกดาบ	8. เห็ดปวกน้อย
9. เห็ดผึ้งทาม	10. เห็ดผึ้งหัว	11. เห็ดผึ้งขาลาย	12. เห็ดผึ้งจวน้อย
13. เห็ดผึ้งดางแห	14. เห็ดผึ้งน้ำข้าว	15. เห็ดผึ้งมะอี	16. เห็ดผึ้งนกขุ่ม
17. เห็ดผึ้งห้าฟาน	18. เห็ดผึ้งแม่ชี	19. เห็ดหน้าวัว	20. เห็ดหาด
21. เห็ดน้ำหมากขาว	22. เห็ดแฮด	23. เห็ดทา	24. เห็ดหัวหญ้า
25. เห็ดเผาะฝ้าย	26. เห็ดเผาะหนัง	27. เห็ดตะปู	28. เห็ดยาง
29. เห็ดข้าวตอกแตก	30. เห็ดเกลือ	31. เห็ดขี้เทา	32. เห็ดถ่านใหญ่
33. เห็ดน้ำหมากแดง	34. เห็ดถ่านน้อย	35. เห็ดหลังแหล่	36. เห็ดขี้ไก่เคียน
37. เห็ดข่า	38. เห็ดก่อ	39. เห็ดขยอ	40. เห็ดหูหนู
41. เห็ดดินแฮด	42. เห็ดดินเต่า		

สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

ประชากรใน ตำบลทั้ง 11 หมู่บ้าน มีดังนี้

หมู่ที่	บ้าน	จำนวนราษฎร		
		ชาย	หญิง	รวม
1	บ้านลำเพ็ญ	390	447	837
2	บ้านคง	394	415	809
3	บ้านคงเปือย	309	319	628
4	บ้านบ้านบอน	193	174	367
5	บ้านกุดขาคิม	447	430	877
6	บ้านเต็ง	233	216	449
7	บ้านคงเปือย	386	389	775
8	บ้านนาสว่าง	298	304	602
9	บ้านศาลา	183	183	366
10	บ้านคงเปือย	276	307	583
11	บ้านเกาะแก้ว	200	181	381

ช่วงอายุของประชากรในเขตพื้นที่เป้าหมายการศึกษา 4 หมู่บ้าน

ชื่อหมู่บ้าน	1-10 ปี	10 ปี - 15	16- ปี 29	30 ปี - 60	60 ปี ขึ้นไป
หมู่ 1 บ้านลำเพ็ญ	40 คน	115 คน	165 คน	433 คน	84 คน
หมู่ 5 บ้านกุดขาคิม	55 คน	143 คน	168 คน	430 คน	81 คน
หมู่ที่ 8 บ้านนาสว่าง	49 คน	78 คน	97 คน	315 คน	63 คน
หมู่ที่ 9 บ้านศาลา	19 คน	33 คน	42 คน	220 คน	52 คน
รวม	163 คน	369 คน	472 คน	1398 คน	280 คน

การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน (แบบดั้งเดิม, รูปแบบใหม่)

แบบดั้งเดิม ยังคงเหลือน้อยมากคิดเป็นเปอร์เซ็นต์ อยู่ประมาณ 5 % นอกนั้นเป็นแบบสมัยใหม่กันไปหมด

เส้นทางคมนาคมขนส่งทางรถยนต์ เส้นทางเดินรถ ตำบล อำเภอ หมู่บ้าน โดยมีเส้นทางสำคัญแยกเป็นดังนี้

ลำดับที่	ประเภทถนน	จำนวน (สาย)	หมายเหตุ
1	ถนนลูกรัง	5	ชำรุดใช้การไม่ได้
2	ถนนดิน	14	
3	ถนนคอนกรีต	25	
4	ถนนลาดยาง	1	
5	ถนนหินคลุก	6	
รวมทั้งหมด		51	

การศึกษา

ในเขตรับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลกุดขาคีม มีสถานศึกษาทั้งหมด จำนวน 7 แห่ง ดังนี้ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กจำนวน 3 แห่ง

ลำดับที่	ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก	จำนวนผู้ดูแล	จำนวนนักเรียน	หมายเหตุ
1	ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก บ้านลำเพ็ญ	4	60	3
2	ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก บ้านดงเปือย	3	53	3
3	ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก บ้านเต็ง	2	181	2

โรงเรียนระดับประถมมี 2 แห่ง

ลำดับที่	โรงเรียน	จำนวนครู	จำนวนนักเรียน	หมายเหตุ
1	โรงเรียนบ้านเคิ่ง	8	141	
2	โรงเรียนบ้านบอน	7	92	

โรงเรียนระดับมัธยมมี 2 แห่ง

ลำดับที่	โรงเรียน	จำนวนครู	จำนวนนักเรียน	หมายเหตุ
1	โรงเรียนบ้านลำเพ็ญ	22	416	
2	โรงเรียนบ้านคงเปือย	18	298	

การศึกษาในระดับต่างๆ

จบชั้น ป. 4 จำนวน 40 % ป. 5 - 7 30 % ม. 1-ม. 6 23 % ปริญญา 5 %
ศึกษานอกโรงเรียน 2 % จากประชากรทั้งหมด

กลุ่มในชุมชน

กลุ่มในชุมชนของบ้านลำเพ็ญ ทั้ง 4 หมู่ มีกลุ่มต่างดังนี้

- กลุ่มของกองทุนหนึ่งล้านบาท มีทุกหมู่บ้าน แยกกันบริหารจัดการของแต่ละหมู่
- กลุ่มเกษตรทำทำนาปลูกชาดื่มร่วมกันบริหารจัดการทั้ง 4 หมู่
- กลุ่มแม่บ้านมีทุกหมู่บ้านแยกกันบริหารจัดการของแต่ละหมู่
- กลุ่มผู้ใช้น้ำประปามี 3 หมู่คือ หมู่ 1-5-8 แยกกันบริหารจัดการ
- กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตมีทั้ง 4 หมู่แยกกันบริหารจัดการ
- กลุ่มเพาะเห็ดมีที่หมู่ 9
- กลุ่มส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชนมีที่หมู่ 8
- กลุ่มเลี้ยงวัวการส่งเสริมอาชีพที่เหมาะสมกับระบบนิเวศน์ตาม

โครงสร้างและการบริหารจัดการกลุ่มคณะกรรมการอนุรักษ์พื้นที่ทาม “ลุ่มน้ำกุคชาคิม

ประธาน	นายทองใส จำปาเมือง	ผู้นำชุมชน
รองประธาน	นายคาน สาสีงาม	อบต. กุคชาคิม
เลขานุการ	นายจรูญ ม่วงอร่าม	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 1 ต. กุคชาคิม
รองเลขานุการ	นายเฉลิม โสมโมรา	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 6 ต.ทับใหญ่
เหรัญญิก	นายวิชัย ช่วยสัว	
ผู้ช่วยเหรัญญิก	นางพรทิพย์ ทองมาก	
	นายสิงห์ทอง เงินคำ	

กรรมการฝ่ายประสานงาน	นายกฤตพร ท้าวผา	เลขานุการสภา อบต. กุคชาคิม
	น.ส. ทวี ศรีสะเกษ	อบต.กุคชาคิม,ประธานกลุ่มแม่บ้าน
	นายบุญจันทร์ บุญด้วง	

กรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์	นายหรรษ์ เพิ่มผล	
	นายสำรวย รัตนะ	
	นางบุญร่วม เหมาะะดี	

กรรมการฝ่ายส่งเสริมการจัดการป่า	พระครูประโชติธรรมาภิรมย์ วัดสว่างลำเพ็ญ	
	พระอาจารย์เจริญ นันทโก วัดป่าปฏิบัติธรรมกุคชาคิม	
	นายบุญโฮม ปราบชมพู, นายเดช ชันติลา	
	นายอยู่ นาสมบูรณ์, นายบัวลี ชันโมลี	
	นายศิริ แก้วสุจิตร์, นายสมาน นุ้ยโหม่ง	
	นายจรูญ ปัดดา ครูโรงเรียนบ้านลำเพ็ญ	

กรรมการฝ่ายส่งเสริมการจัดการน้ำ	นายวันดี ศรีหม	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 5 ต.กุคชาคิม
	นายบุญสิน ทิภูงา, นายบุญรอด มาเสมอ	
	นายนวล คำภา สอบต. กุคชาคิม	
	นายนายสิน ธรรมษา	
	นายวิระพิน นัยนงค์ ครูโรงเรียนบ้านลำเพ็ญ	

กรรมการฝ่ายส่งเสริมอาชีพ

นายบุญมีคั่นงาม,นางไพศรี โลเกตุ
นายบุญโถม บุญปก (ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 9 ต.กุดขาคีม)
นางบุญเรือง ทาเงิน,นายสอน บัวลีน
นางดาว มั่นคง,นายสุทธา จำปาเมือง
นางสำรอง ภูคมา,นายทองสุข สอนปัญญา
นางบุญเต็ม ทอนศรี,นางบังเพียร พรหมโกวาค

คณะกรรมการกลุ่มเกษตรกรนิเวศน์ตาม

ประธาน	นายสัมฤทธิ์ สุริยะ	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 8
รองประธาน	นายทองใส จำปาเมือง	
เลขานุการ	นายสิงค์ทอง เงินคำ	
เหรัญญิก	นายสมาน นุ้ยโหม่ง	
	นายสิน ธรรมชาติ	

ประชาสัมพันธ์

นายพรรษ์ เพิ่มผล
นายสอน บัวลีน
นายสำรว รัตนะ

กรรมการฝ่ายมันแขง

นายจำปา บุตรเกิด
นางบุญเต็ม ทอนศรี
นางพรทิพย์ ทองมาก

กรรมการฝ่ายเกษตร

นายทองสุข สอนปัญญา
นายสุทธา จำปาเมือง
นายสำราญ ปุจฉา

กรรมการฝ่ายส่งเสริมการเลี้ยงวัว-ควาย นายประทีป มีคัทไทย
นายประยูร ศรีสะท้อน
นายทองสุข จำปาเมือง
นายหัด สระสงคราม

กรรมการฝ่ายการจัดการป่าหัวไร่ปลายนา นายบุญโฮม ปราบชมพู
นายบุญจันทร์ บุญด้วง
นายสำรว ยันท์ทีก

คณะกรรมการกลุ่มแม่บ้านแปรรูปผลิตภัณฑ์จากผักตบชวา

ประธาน	นางสาวทวิ ศรีสะท้อน
รองประธาน	นางสำเนียง พางาม
เลขานุการ	นางคู่ย เงินคำ
เหรัญญิก	นางลำไย จำปาเมือง
ฝ่ายการตลาด	นางทิสากร กะนันต์ นางพันธิพา สุชนะนา นางสุพนธ์ ศรีทอง
ฝ่ายประชาสัมพันธ์	นางเดือนใจ กองคำ นางบุญล้อม เหมาะะดี นางสำราญ โพนพงษ์
ฝ่ายตรวจสอบผลิตภัณฑ์	นางละออ หนูขโหม่ง นางสุภาพ เหมาะะดี
ฝ่ายออกแบบผลิตภัณฑ์	นางสมัย แสงนาค นางเพ็ง เหมาะะดี นางบัวพันธ์แปลนบุญ

คณะกรรมการป่าชุมชนลุ่มน้ำกุดชาเคิม

ประธาน	นายกาน	สาสิงาม
รองประธาน	นายวันดี	สรหม
เลขา	นายเจตนากร	ทอนศรี
เหรัญญิก	นายสมาน	นุ้ยโหม่ง
คณะกรรมการ	ผู้ใหญ่บ้าน,ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และอบต.ทั้ง4 หมู่ หมู่ 1,5,8 และหมู่9 ตำบลกุดชาเคิม โดยตำแหน่ง	
ผู้ประสานงานป่าชุมชน	นาย สิงห์ทอง	เงินคำ
	นายสุทธา	จำปาเมือง
	นายนวล	คำเกา

กิจกรรมที่กลุ่มดำเนินการ

- **กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวา** ดำเนินกิจกรรมด้านการบริหารจัดการกลุ่มการจัดการตลาด การพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ที่มีความหลากหลาย(ผักตบชวา,กก,ผ้าไหม)การส่งเสริมสนับสนุนสมาชิก ในการผลิตการประชุมชนติดตามงาน
- **กลุ่มเกษตรนิเวศน์ทาม** ดำเนินกิจกรรมด้านการบริหารจัดการกลุ่ม การพัฒนาสมาชิก การวางแผนการผลิต การสนับสนุนกิจกรรมกลุ่ม / สมาชิก การติดตาม / สนับสนุน ให้คำปรึกษา
- **การเลี้ยงวัว** ดำเนินกิจกรรมด้านการสำรวจรวบรวมข้อมูลจำนวนสมาชิก การ (เมล็ดพันธุ์) วางแผนการส่งเสริม (แปลงหญ้า,อบรมเทคนิคการเลี้ยงวัวที่เหมาะสมกับพื้นที่ตามการสนับสนุน กิจกรรมกลุ่มสมาชิก การบริหารจัดการกลุ่ม การติดตามให้คำปรึกษา

การปกครอง

รายชื่อผู้ใหญ่บ้านของบ้านลำพินใหญ่ที่ 1 ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ลำดับที่	ชื่อ สกุล		ปี พ.ศ. ปฏิบัติงาน	
	ผู้ใหญ่บ้าน	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน	เริ่ม	สิ้นสุด
1	นายชา คุณนาม	นายสาร โสนาค นายคั่น บุญปก	2518	2537
2	นายเขียวพรหมโสภา	นาย พันธุ์ แก้วงาม นาย คุณ คนบำรุง	2537	2548
3	นาย จรูญ ม่วงอะรัมย์	นาย วิเชียร มีลาภนาง สุพล บุตรเกิด	2548	ปัจจุบัน

รายชื่อผู้ใหญ่บ้านของบ้านลำพินใหญ่ที่ 5 ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

ลำดับที่	รายชื่อ		ปี พ.ศ. ปฏิบัติงาน	
	ผู้ใหญ่บ้าน	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน	เริ่ม	สิ้นสุด
1	นายพิมพ์ พรบุญ	นายเพชร เหมาะะดี นายทองใส จำปาเมือง	2518	2544
2	นายเดช ชันศิลา	นายเที่ยง คาสี นายพบ เหมาะะดี	2544 2544	2548 2548
3	นายวันดี ศรีหม	นางบุญล้อม เหมาะะดี นายสุเพียบ สาล้างาม	2548 2548	ถึงปัจจุบัน

รายชื่อผู้ใหญ่บ้านของบ้านลำพินใหญ่ที่ 8 อดีต ถึงปัจจุบัน

ลำดับที่	รายชื่อ		ปี พ.ศ. ที่ปฏิบัติงาน	
	ผู้ใหญ่บ้าน	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน	เริ่ม	สิ้นสุด
1.	นายลุย บุญปก	นายเจริญ ศรีสะเทือน นายมี รัชญรักษ์	2518 2518	2541 2542

2	นายวิรัช ช่วยลิ้ว	นายสัมฤทธิ์ สุริยะ	2542	2546
		นายศิริ แก้วสุจิต	2542	2546
3	นายสัมฤทธิ์ สุริยะ	นายสิงห์ทอง เงินคำ	2546	ปัจจุบัน
		นายทองสุข จันทสิงห์	2546	

รายชื่อผู้ใหญ่บ้านของบ้านลำเทญ หมู่ที่ 9 อดีตถึงปัจจุบัน

ลำดับที่	รายชื่อ		ปี พ.ศ. ปฏิบัติงาน	
	ผู้ใหญ่บ้าน	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน	เริ่ม	สิ้นสุด
1	นายสอน บัวสิน		2522	2537
2	นายซุง บุญปก		2537	2541
3	นายสมพงษ์ ม่วงอร่าม		2541	2546
4	นายบุญโลม บุญปก	นายบุญสี ท้าวพา	2546	ปัจจุบัน

รายชื่อสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลดงดง หมู่ที่ 1

ลำดับที่	รายชื่อสมาชิก อบต.	ปี/ วาระการทำงาน	
		เริ่ม	สิ้นสุด
1	นางลัดดา ปัดดา	2540	2544
	นายบุญสุข จำปาเมือง	2540	2544
2	นางลัดดา ปัดดา	2544	2548
	นายสมาน นุ้ยโหม่ง	2544	2548
3	นางสาวทวิ ศรีสะเทือน	2548	ปัจจุบัน
	นายประกายสอนปัญญา	2548	ปัจจุบัน

รายชื่อสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลอุกชาคีม หมู่ที่ 5

ลำดับที่	รายชื่อสมาชิก อบต.	ปี/ วาระการทำงาน	
		เริ่ม	สิ้นสุด
1	นายคาน สาสิงาม	2540	2544
	นายคำรง แก้วสุจิต	2540	2544
2	นายคาน สาสิงาม	2544	2548
	นายวันดี ศรีหม	2544	2548
3	นายคาน สาสิงาม	2548	ปัจจุบัน
	นายบุญเรือง ไสรวง	2548	ปัจจุบัน

รายชื่อสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลอุกชาคีม หมู่ที่ 8

ลำดับที่	รายชื่อสมาชิก อบต.	ปี/ วาระการทำงาน	
		เริ่ม	สิ้นสุด
1	นายบุญธรรม โลเกษ	2540	2544
	นายนวล คำภา		
2	นายบุญธรรม โลเกษ	2544	2548
	นายกฤตพร ท้าวผา	2544	2548
3	นายกฤตพร ท้าวผา	2548	ปัจจุบัน
	นายนวล คำภา	2548	ปัจจุบัน

รายชื่อสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลอุกชาคีม หมู่ที่ 1

ลำดับที่	รายชื่อสมาชิก อบต.	ปี/ วาระการทำงาน	
		เริ่ม	สิ้นสุด
1	นายสอน บัวสิน	2540	2544
	นายสิน ธรรมษา	2540	2544

2	นายสิน	ธรรมดา	2544	2548
	นายทองแดง	คุ้มพระ	2544	2548
3	นายสิน	ธรรมดา	2548	ปัจจุบัน
	นายชีวพงษ์	วะนะสอน	2548	ปัจจุบัน

ศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม

ศาสนา

โดยทั่วไปมนุษย์ไม่ว่าชาติใดล้วนมีศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ และศาสนาเป็นสิ่งสำคัญที่คนในหมู่บ้านบ้านคงกำหนดไว้แล้วตั้งแต่เกิดมา พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย เคยนับถือศาสนาอะไรลูกที่เกิดมาก็จะนับถือศาสนานั้น ซึ่งประชาชนทั้งหมู่บ้านจะนับถือศาสนาพุทธ พระพุทธศาสนาเป็นแนวทางที่ใช้ในการดำรงชีวิต เป็นเครื่องมือในการสร้างความสามัคคีกันในสังคม ทำให้สังคมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หลักคำสอนต่างๆ ของศาสนามีการสืบทอดกันมาช้านาน เพื่อสอนให้คนบ้านคงเป็นคนดี มีความเมตตา กรุณา ปรานี มีศีลธรรม เป็นผู้ที่มีความกตัญญู กตเวทิต่อพ่อแม่ ครู อาจารย์ และผู้มีพระคุณ ซึ่งสถานปฏิบัติธรรมในหมู่บ้านคือ “วัดสว่างลำเพ็ญ” สร้างขึ้นเมื่อปี วัดป่าคงเขื่อง วัดป่าช้าโสภารามเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญสำหรับคนชาวบ้าน นอกจากเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมแล้ว วัดยังเป็นสถานที่จัดงานประเพณีต่างๆ และในอดีตราวัดเป็นสถานที่ศึกษาของชาวบ้าน

ประเพณี

ในหมู่บ้านชาวบ้านยึดหลักประเพณีฮีต 12 คอง 14 ซึ่งสืบทอดกันมาช้านาน เพื่อให้เกิดความสุขสงบ ร่มเย็น ราบรื่นจนถึงปัจจุบัน

เดือนอ้าย บุญเข้ากรรม บุญเข้ากรรมเป็นกิจกรรมของสงฆ์และผู้ที่ถือศีล เข้ารับกรรมเพื่อสารภาพบาป เรียกว่า เข้าปริวาสกรรม โดยให้ผู้ที่เข้าปริวาสกรรมต้องไปรวมตัวเข้าพักอยู่ในสถานที่สงบ เช่น บริเวณวัด กิจกรรมนี้เป็นการฝึกจิตสำนึกถึงความผิดของคนที่ทำบาป

เดือนยี่ บุญถวญลาน หรือ ขนข้าวขึ้นยั้ง จะทำเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว ในพิธีนี้จะมีการทำบุญตักบาตร เลี้ยงพระประพรมน้ำพระพุทธมนต์แก่ชาวบ้านลานข้าว ที่นาและคอข้าวบริเวณใกล้ลานข้าว

ถือว่าเป็นสิริมงคล ทำให้ข้าวในนาอุดมสมบูรณ์ เจ้าของนาจะอยู่เป็นสุข ฝนตกต้องตามฤดูกาลข้าวกล้าจะงอกงามและได้ผลดีในปีต่อไป เมื่อเสร็จพิธีทำบุญอุทิศข้าวแล้วชาวบ้านก็จะขนข้าวใส่ถุงและเชิญขวัญข้าว คือแม่โพสพ ไปยังยุ้งข้าวและทำพิธีสู่ขวัญกับสู่ข้าวเล่า(ยุ้ง)ข้าวเพื่อเป็นสิริมงคล

เดือนสาม บุญข้าวจี เป็นการทำบุญในช่วงเทศกาลวันมาฆบูชา ชาวบ้านจะมาร่วมกันทำบุญตักบาตรในตอนเช้า ตอนค่ำจะมีการเวียนเทียนรอบพระอุโบสถ ชาวบ้านจัดเตรียมข้าวจีแล้วนำไปถวายพระภิกษุสามเณรที่วัด เมื่อพระฉันเสร็จแล้วมีการฝังเทศน์ฉลองข้าวจี และรับฟังมุลเหตุที่มีการทำบุญข้าวจี ซึ่งเป็นอาหารที่คนยากจนกินเป็นประจำ ไปถวายพระพุทธเจ้า พลังคิดว่า ขนบแบ่งข้าวจีเป็นเพียงขนบของทาสที่ต่ำต้อยพระพุทธองค์คงไม่ฉันท์ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงหยั่งรู้จิตใจของนาง จึงทรงฉันท์แบ่งข้าวจีต่อหน้านางทำให้เกิดความปิติดีใจ ครั้นตายไปก็จะได้ขึ้นสวรรค์ชาวอีสานจึงได้แบบอย่างในการทำแบ่งข้าวจี ทำบุญข้าวจีมาโดยตลอด

เดือนสี่ บุญพระเวส (บุญพระเวสสันดรหรือบุญมหาชาติ) การทำบุญสะเทวด เป็นการทำบุญตักบาตรและฟังเทศน์เรื่องพระเวสสันดรชาดก หรือเทศน์มหาชาติ เพื่อเป็นการรำลึกถึงพระเวสสันดรผู้ซึ่งบำเพ็ญบารมีอันยิ่งใหญ่ ด้วยการให้ทานหรือทานบารมีในชาติสุดท้ายก่อนที่จะมาเสวยชาติและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าบุญพระเวสเป็นงานบุญที่ยิ่งใหญ่ จัดขึ้น 3 วัน 2 คืน มีการแห่ข้าวพันก้อนเอามาวางไว้ที่สระโบกพระธรณี

เดือนห้า บุญสงกรานต์ (บุญสงน้ำ) เป็นการทำบุญวันขึ้นปีใหม่ของไทยแต่โบราณ นิยมทำในเดือนห้า เริ่มตั้งแต่วันที่ 13 เมษายนถึงวันที่ 15 เมษายน การทำบุญสงกรานต์จะมีพิธีสงน้ำพระพุทธรูปพระสงฆ์ผู้ใหญ่ ผู้เฒ่าผู้แก่ นอกจากนี้ชาวบ้านจะทำบุญตักบาตรก่อนพระเจดีย์ทรายที่ทำวัดและมีการละเล่นสาดน้ำกันอย่างสนุกสนานนานตลอดทั้ง 3 วัน

เดือนหก บุญบั้งไฟ บุญบั้งไฟเป็นงานสำคัญของชาวอีสานก่อนลงมือทำนา ด้วยความเชื่อว่าเป็นการขอฝนเพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ข้าวกล้าในนาอุดมสมบูรณ์ ประชาชนอยู่อย่างมีความสุขในงานจะมีการแห่บั้งไฟ และจุดบั้งไฟเพราะเชื่อว่าเป็นการส่งสัญญาณขึ้นไปบอกพญาแถน ให้ส่งน้ำฝนลงมา ระหว่างที่มีการจุดบั้งไฟชาวบ้านจะมีการแข่งอย่างสนุกสนาน

เดือนเจ็ด (บุญชำระ) เป็นการทำบุญเพื่อชำระล้างสิ่งที่ไม่ดีเป็นเสนียดจัญไรอันจะทำให้เกิด
ความเดือดร้อนแก่บ้านเมือง มีการสวดปัดรังควานและประพรมน้ำมนต์ตามหมู่บ้าน และแก่ชาวบ้าน
เพื่อเป็นสิริมงคล มีการทำพิธีบูชาผีบรรพบุรุษ ผีบ้าน ผีเมือง ผีปู่ตา ผีตาแฮก (ผีประจำไร่นา) และเช่น
สรวงหลักเมืองเพื่อเป็นการระลึกถึงผู้มีพระคุณเพื่อให้บ้านเมืองสงบสุข

เดือนแปด บุญเข้าพรรษา การเข้าพรรษาเป็นกิจของภิกษุสามเณรที่จะต้องอยู่เป็นประจำในวัด
ใดวัดหนึ่งตลอด 3 เดือน การทำบุญเข้าพรรษาเป็นประเพณีทางศาสนาโดยตรง จึงคล้ายกับภาคอื่นๆ ใน
ประเทศไทย ในพิธีจะมีการทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุ สามเณร มีการฟังธรรมเทศนา

เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน เป็นการทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติมิตรที่ล่วงลับไปแล้ว
เมื่อถึงวัน ชาวบ้านจะทำข้าวปลาอาหารคาวหวานพร้อมหมากพลูตั้งแต่เช้ามีคห่อใส่ใบตอง เรียกว่า ข้าว
ประดับดิน นำไปวางไว้ตามโคนต้นไม้ในบริเวณวัด เพื่อให้ผู้ที่ล่วงลับไปแล้วนั้นมากิน เพราะเชื่อว่า
ในช่วงเดือนเก้าผู้ที่ล่วงลับไปแล้วจะได้รับการปลดปล่อยให้ออกมาท่องเที่ยวได้ ในพิธีบุญข้าวประดับดิน
ชาวบ้านจะวางข้าวประดับดินไว้พร้อมจุดเทียนบอกกล่าวให้มารับเอาอาหารและส่วนบุญนี้

เดือนสิบ บุญข้าวสาก เป็นการทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย โดยมีการทำสลากให้พระจับ
เพื่อที่จะได้ถวายของตามสลากนั้น เป็นการทำบุญที่ต่อเนื่องจากพิธีในเดือนเก้าเพราะถือว่าการ
ทำบุญส่งล่วงลับไปแล้วที่ได้ออกมาท่องเที่ยว ให้กลับสู่แดนของคน ในเดือนสิบนี้ชาวบ้านจะนำห่อ
ข้าวสากไปวางไว้บริเวณวัดพร้อมจุดเทียนและบอกให้ญาติมิตรที่ล่วงลับไปแล้วมารับอาหารและผล
บุญที่อุทิศให้

เดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา เป็นการทำบุญที่สืบเนื่องมาจากบุญเข้าพรรษาในเดือนแปด ที่
พระภิกษุสามเณรได้เข้าพรรษาเป็นเวลานานถึง 3 เดือน ดังนั้นในวันที่ครบกำหนดพระภิกษุสามเณร
เหล่านั้นจะมารวมกันทำพิธีออกวัสสาปวารณา วันนี้เป็นวันที่ภิกษุสามเณรมีโอกาสมาชุมนุมกันอย่าง
พร้อมเพรียงกันที่วัด

เดือนสิบสอง บุญกฐิน เป็นการถวายผ้าจีวรแด่พระสงฆ์ที่จำพรรษาครบ 3 เดือน งานบุญนี้มี
ระยะเวลาทำตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 จนถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน

วัฒนธรรม

การดำรงชีวิต

ชุมชนบ้านลำเพ็ญทั้ง 4 หมู่ เป็นชุมชนที่มีการดำรงชีวิตแบบเรียบง่าย ซึ่งชาวบ้านในหมู่บ้านจะตื่นนอนแต่เช้าตรู่เพื่อทำนุญต์กบาคกรในทุกๆ เช้า หลังจากนั้นก็จะร่วมกันรับประทานอาหารเช้าร่วมกันภายในครอบครัว จะมีการพูดคุยหยอกล้อกัน เมื่อรับประทานอาหารเช้าเสร็จคนภายในบ้านก็จะช่วยกันทำงาน ซึ่งจะเห็นว่าประชาชนส่วนใหญ่ใช้ชีวิตแบบพออยู่พอกิน ขยันทำมาหากิน ในแต่ละวันแทบจะไม่ได้หยุดนิ่ง นอกจากชาวบ้านจะประกอบอาชีพหลักแล้วยามว่างก็จะทำอาชีพเสริมทุกครัวเรือน ชาวบ้านส่วนใหญ่จะปลูกผักสวนครัวไว้กินเองและหาของป่าเพื่อนำมาประกอบอาหาร และภายในหมู่บ้านถึงแม้วิถีชีวิตจะเปลี่ยนไปบ้าง แต่ก็ยังมีประเพณีวัฒนธรรมที่ยังยึดถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เช่น การแบ่งปันแลกเปลี่ยนกัน จะเห็นได้ชัดคือคนที่ทำนา ก็จะเอาข้าวสารมาแลกกับปลาร้าฝังมูล ซึ่งจะมีคนจากหมู่บ้านอื่นเข้ามาหาปลาร้าที่บ้านคงเพื่อแลกเปลี่ยนกับข้าวสารหรือมะพร้าวที่คนนำมา สำหรับการตกท่ายภายในชุมชนถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากชาวบ้านในชุมชนจะใช้ชีวิตกันแบบพี่น้องเครือญาติกัน จากการสังเกตจะเห็นว่า ถ้ามีเพื่อนบ้านเดินผ่านหน้าบ้านก็จะมีการถามไถ่พูดคุยหยอกล้อกัน หรือถ้าเป็นเด็กๆ ก็จะขมมือไหว้สวัสดิ์ทุกครั้งที่พบเจอกับญาติผู้ใหญ่ ซึ่งมองแล้วเป็นภาพที่น่าประทับใจ

การสู่วัฒน

การสู่วัฒนเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจแก่คน และเสริมสิริมงคลแก่บ้านเรือน ล้อเลื่อนเกวียน วัว รถ เป็นต้น การเสืขวัณย่อมจะส่งผลให้คนทำอะไร ไม่ได้ คิไม่ดีถึงกับเจ็บป่วยและอาจถึงตายก็ได้ ดังนั้นการสู่วัณจึงเป็นวิธีกรรณหนึ่งที่เรียกชีวากลับมาสู่วัณ ถ้าชีวิคมีชีวาก็จะสามารถทำอะไรได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การแต่งกาย

กายแต่งกายของชาวบ้านในชุมชนก็ยังคงรักษาเอกลักษณ์ดั้งเดิมอยู่ คือผู้ชายจะนุ่งผ้าโสร่ง ส่วนผู้หญิงจะนุ่งผ้าซิ่น ซึ่งการแต่งกายไม่ได้พิถีพิถันอะไรมากมายนัก ในปัจจุบันการแต่งกายในลักษณะนี้ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มผู้มีอายุ สำหรับวัยรุ่นนั้นนิยมแต่งกายตามสมัยนิยม

อาหารการกิน

อาหารการกินทางภาคอีสานจะเป็นอาหารที่เรียบง่าย ไม่คำนึงถึงประโยชน์ที่มีต่อสุขภาพมากนัก เพียงใด ไม่พิถีพิถันมากมายนักในการประกอบอาหารเพียงแค่ปรุงให้มีรสอร่อยก็สามารถรับประทานได้แล้ว ส่วนใหญ่แล้ววัตถุดิบที่ใช้ในการประกอบอาหารจะได้จากในท้องถิ่น เช่น ปลาจากหนอง จากภูเขาต้มและที่แหล่งน้ำอื่น พืชผักสวนครัวที่ปลูกเองตามบ้านเรือนและหาจากป่า ในหมู่บ้านส่วนใหญ่แล้วจะรับประทานข้าวข้าว ลักษณะการประกอบอาหารของชาวบ้านส่วนใหญ่มีดังนี้

- **ลาบก้อย** เป็นอาหารที่ชาวบ้านชอบรับประทานกันมาก เช่น ลาบเนื้อ ลาบหมู ลาบปลา นิยมรับประทานเมื่อสด

- **แกงและต้ม** เช่น แกงหน่อไม้ แกงเห็ด แกงไก่ใส่ผัก ต้มส้มปลา กบ ไก่ เป็ด
- **หมกและนึ่ง** เช่น หมกปลา หมกกบ หมกหน่อไม้ หมกไข่ปลา นึ่งผัก นึ่งปลาสมุนไพร
- **ปิ้งย่าง** เช่น ปิ้งย่างปลา กบ ไก่ นก
- **หมัก คอง** เช่น ปลาสาม ปลาห้า
- **เครื่องจิ้ม** เช่น ปลาร้าปั่น แจ่ว น้ำพริก
- **ของหวาน** เช่น ข้าวหลาม ข้าวต้มมัด ก๋วยเตี๋ยว

ในงานประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ สิ่งที่เขาไม่ได้ คือ เหล้า การดื่มเหล้าในพิธีกรรมต่างๆ จะเป็นมงคลอย่างยิ่งสำหรับคนภาคอีสาน ในอดีตชาวบ้านจะดื่มเหล้าเองโดยใช้ข้าวเหนียวเป็นวัตถุดิบ ชาวบ้านจะเรียกว่า “เหล้าสาโท” ซึ่งจะใช้เวลาในการหมักประมาณ 7 – 8 วัน แต่ในปัจจุบันก็ยังทำอยู่เพื่อดื่มในเทศกาลต่างๆ เช่น ปีใหม่ สงกรานต์ เนื่องจากเป็นวันรวมญาติ

ความเชื่อ

ความเชื่อเรื่องภูตผี วิญญาณ เทวดา

ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเชื่อถือศรัทธา “ผี” กันอย่างจริงจังและมั่นคง ได้สืบสานมรดกความเชื่อและวิถีการดำรงชีวิตจากบรรพชนอย่างแน่นแฟ้น “ผีบางเทวดา” เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติไม่มีตัวตน ที่มองเห็นหรือสัมผัสได้ด้วยตาแต่ศรัทธาที่ซัดเหนียว ผีและเทวดาเป็นที่พึ่งพิงทางใจที่ได้ตั้งสมสืบทอด

กันมายาวนานนั้น ดูจะคงความขลังและศักดิ์สิทธิ์อยู่ไม่เสื่อมคลาย ผี ในทัศนคติของชาวบ้านเป็นผีที่มีความสำคัญต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ผีเป็นผู้ให้ความหมายหรืออาจกล่าวได้ว่า ผีเป็นผู้วางกฎเกณฑ์ในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ผีเป็นสิ่งที่รู้สึกสัมผัสได้ เช่น

“ผีปู่ตา” เปรียบเสมือนผีภูมิบ้าน ชาวบ้านจะนับถือกันทั้งหมู่บ้าน เป็นผีประจำหมู่บ้านอันเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน การสร้างหมู่บ้านจะต้องทำศาล ปู่ตา แล้วทำพิธีอัญเชิญปู่ตาซึ่งถือเป็นผีบรรพบุรุษ ให้มาอยู่ทำหน้าที่คอยพิทักษ์รักษามนุษย์ สัตว์ และพืชพันธุ์ธัญญาหารในหมู่บ้านให้ปลอดภัย ในแต่ละปีชาวบ้านจะทำพิธีบวงสรวงหรือเลี้ยงผีปู่ตาในช่วงเดือนพฤษภาคม ซึ่งในวันทำพิธีชาวบ้านก็จะมารวมตัวกันที่ศาลปู่ตา ชาวบ้านจะนำเครื่องเซ่นประกอบด้วย ไก่ต้ม ไข่ต้ม ของหวาน ข้าวผสมน้ำตาล เหล้า เพื่อนำมาเสี่ยงทายเรื่องความสุขสบาย ความอุดมสมบูรณ์ของหมู่บ้าน

ผีแดน เป็นเจ้าแห่งผี เป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่งต่าง ๆ ในโลก สามารถดับทุกข์เข็ญหรือทำลายล้างอุปสรรคทั้งปวงได้ ตลอดจนคอยช่วยเหลือมนุษย์เมื่อยามประสบความเดือดร้อนภัยพิบัติ โดยการอัญเชิญผีแดนให้มาช่วยรักษาผู้เจ็บป่วยนั้น ด้วยเชื่อว่าการเจ็บป่วยของมนุษย์ น่าจะเกิดจากการล่วงละเมิดต่อผี เรียกว่า “การผิดผี” ผีจะลงโทษให้มีอันเป็นไปต่าง ๆ พิธีกรรมรักษาผู้ป่วยโดยการเชิญผ้แดนให้ลงมาสถิตอยู่ในร่างของคนทรง

ผีตาแฮก เป็นผีที่ทำหน้าที่อารักษ์ผืนนา คอยอำนวยผลให้ ข้าวกล้างดงาม น้ำ ปลา อุดมสมบูรณ์ ตลอดจนคอยคุ้มครองวัวควายให้มีสุขภาพดี เหมาะในการทำงาน ผีตาแฮกจะสถิตอยู่มุมใดมุมหนึ่งของที่นา นาแปลงใดที่มีตาแฮก ชาวนาจะยกที่นาให้สูงขึ้นก่อนจะลงมือทำนาจะต้องทำพิธีเลี้ยงผีตาแฮกเสียก่อน

ผีบรรพบุรุษ ได้แก่ วิญญาณของปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ซึ่งตายไปแล้ว ยังเที่ยวไป ๆ มา ๆ ยังบ้านเรือนของลูกหลานมาดูแลความสุขทุกข์คุ้มครองบ้านเรือน ให้ลูกหลานจะได้รับความสงบสุข ชาวบ้านมีความเชื่อว่า ผีบรรพบุรุษยังไม่ได้ไปเกิด ยังคงคอยปกป้องคุ้มครองลูกหลานของตนอยู่

ผีปอบ ผีปอบ ก็คือ คนที่เป็นผีเข้าไปสิงห์ในร่างกายของคนอื่น เรียกว่า ผีปอบ เข้าเพื่อที่จะกินตับ ไต ไข่ของของคนคนนั้น บางครั้งคนที่ถูกผีปอบเข้าจะถึงแก่ชีวิตหากไม่มีหมอผีมาขับไล่ผีปอบที่สิงสถิตอยู่ให้ออกไป

ความเชื่อเรื่องสิ่งแวดล้อมและความฝัน

- ถ้ามีคนคงคาบไข่ออกจากรังหรือย้ายไข่ออกแสดงว่าฝนจะตกหนักหรือน้ำจะท่วม
- ถ้าไก่เดินกางปีกแสดงว่าฝนจะตก
- ถ้าตอนเย็นท้องฟ้าเป็นสีแดงแสดงว่าจะมีพายุเข้า
- ถ้าฝันว่าฟันหักแสดงว่าจะมีญาติตาย
- ถ้าฝันว่าเห็นบั้งไฟแสดงว่าในหมู่บ้านจะมีคนตาย
- ถ้าฝันว่าไฟไหม้จะเกิดความเดือดร้อน
- ถ้าฝันว่าตัดผมจะโชคร้าย

วรรณกรรมพื้นบ้าน

หมอลำ คือ ศิลปะการแสดงพื้นบ้านของชาวอีสาน ที่แสดงออกถึงความเจริญรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมที่มีมาอย่างช้านาน บ่งบอกถึงภูมิปัญญาของชาวอีสานที่สืบทอดกันมารุ่นต่อรุ่น หมอลำไม่เพียงแต่เป็นการแสดงเพื่อความสนุกสนานเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงวิถีชีวิต จิตวิญญาณ การทำมาหากิน ในเนื้อเพลงของหมอลำจะเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต ของคนอีสานตั้งแต่ การเกิด แก่ เจ็บ จนกระทั่งตาย และในเนื้อเพลงยังมีเนื้อหาที่สอนให้ลูกหลานเป็นคนดี โดยจะสังเกตได้จากเนื้อร้องของเพลงหมอลำ จะมีคติสอนใจ กล่าวถึงความผิดชอบชั่วดี และหนุ่มสาวชาวอีสานมักจะใช้เพลงหมอลำเพื่อการเกี่ยวพาราศี ก่อนที่จะมีการแสดงในทุกครั้งจะมีการยกอ้อรำ(ไหว้ครู) จะใช้ดอกไม้ขันท้า ขันแปด รูปเทียน ผ้าขาว แป้ง กระจก หวี ไข่ไก่ หนึ่งฟอง เหล้าขาวหนึ่งขวด จักไล่ พานจุดรูปเทียน ตั้งนะ โม 3 จบ และท่องบทสวด(กล่าวอ้อรำ) ในทุกครั้งที่มีการทำพิธีจะต้องหันหน้าทางทิศตะวันออก

กลอนเตือนสติคนแก่ (ลำยาว)

บัดนี้มาจะเตือนสติซึ่งเป็นคำเตือนให้ผู้ฟังผู้เฒ่าฟังแล้วจ้อเอา คั้นแม่นเฒ่าแก่แล้วเนื้อกะเหี่ยวหนังยานหูหาเลียบโลกบ่อคือยังน้อย นับแต่เมื่อสืได้วอยวอยเข้าคามสังขาร มันบ่อเที่ยง เป็นค้อยค้อยเหียงเงียงทั้งหูตากะบ่อแจ้ง เสียงเว้ากะบ่อใส เปรียบเหมือนไม้ไผ่ลั่นที่ชล นับแต่เมื่อสืได้วนเวียนหักโค้งลงจนน้ำ ให้เจ้าทำข้ามนทีทองให้มันฝั่ง ฟังเอาเคื้อผู้เฒ่าฉันสิว่าสู่กันฟัง ให้เจ้าตั้งคำทานเอาไว้แทน ให้มีใจเผยแผ่จิตอารีย์โอบอ้อมอย่าเห็นตั้งแต่แก่โต อย่าพากันเกลือกกลัวอยู่ใน โลกโลกีย์ทำบ่อดีให้หันอนคิด

บางเมื่อมรณาเมียนให้พากันเพียรสร้างทำบุญอย่าได้ขาด ดักบาตรหยาดน้ำเป็นทางข้ามแม่น้ำ วันศีลเจ้า
อย่าละวันพระเจ้าอย่าโลเลแถมแถม เจ้าอย่าไปเที่ยวเล่นว่าพื้นหมูนินทาเขาเรื่องของไผของมันอย่าได้
เอามาขู่ ให้เจ้าพามุ่งเข้าวัดฟังธรรมจำศีลภาวนา อย่าชะมิใจเลี้ยวเป็นหนทางเที่ยวขึ้นสวรรค์ชั้นใหญ่
ไผผู้ทำแบบนี้บุญลืออยู่เลิง....ถึงเมื่อยามเช้าได้มรณาคับมอดลีได้จอกชั้นฟ้าเห็นหน้าหน้าหอพุทโธ อย่าได้
พากันโสรเรื่องให้เคืองใจผู้อื่น ดิ้นขึ้นมามีเชื้อให้เตรียมข้าวใส่ขันหัน อย่าชะพากันเว้ามืออื่นก่อนคอน
หลัง จังสิไปทำบุญซ่อมเขาวัวบ้าน เพราะว่าสังขารนี้บ่อมีอันมันแก่นแม่เอชเอาแผ่นทองเข้าห่อหุ้มคลุม
ไว้กะบ่อฟัง ฟุ้งหนังและเนื้อกะเน่าเปื่อยผุพัง บ่อมียังเหลือหลอห่อตาม บ่อมีได้ฟุ้งดับใส่ไคผงกะเน่า
เปื่อย ทั้งกระดูกกระเดี้ยวกะพังถิมบ่อยัง บ่อมียังเหลือค้ำอันไคกะว่างเปล่า ขอให้พวกผู้เฒ่าฟังแล้ว
ให้อ้าสอนเคอแม่เคอ.....ตอนเฮตตายไปแล้วบ่อมีแนวติดตามฮอดกะฮอดเปล่าว่าไปมีแต่บุญท่อนั้นสิพา
ขึ้นสวรรค์คนฟังเอ๊ย.....เด๊ย (หมคพิลล้าทางสั้น) หันลงมาทางล่องหมคพิลล้าล่องแล้วสิล้าเด๊ยให้ผีฟัง
ย่อนชายคนโก้อยากเอาไปโธทางบ้านอีแม่งามหลายแท้ๆ น้ออ้ายส่างบ่อคาย น้องนี้หมายมาไว้ไผเค้นอ
สิได้เข้ามาซอสนสอนสองเคียงคู่หรือเพียงเจ้าบ่ออยากได้เอาไว้ฮ่วมหมอนซอสนแทนหน้าคนงามนี้หนา
หางตาเจ้างามอนเอ๊ย.....

บทประพันธ์กลอนโดย คุณแม่สุวรรณ กนกแก้ว (สุนา อินทร์แปลง) ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน ปราชญ์
ชาวบ้านแฝงไปด้วยธรรมะ จังหวัดสุรินทร์

เพลงกล่อมเด็ก คือ ภูมิปัญญาพื้นบ้านของชาวบ้านของชาวอีสาน เป็นบทขับกล่อมที่มี
เอกลักษณ์เฉพาะของชาวอีสาน โดยในบทขับกล่อมจะใช้ภาษาที่เรียบง่าย และมักจะเกี่ยวข้องกับการ
ประกอบอาชีพทางการเกษตรของชาวอีสาน ตัวอย่างดังต่อไปนี้

นอนเคื่อหล้าหลับตาแม่สิกล่อม เจ้าบ่อนอนแม่โผงสิกินดื่บ เจ้าบ่อหลับแม่โผงสิกินได้ จันเจ้า
ฮ้องไธ้ แม่ว่าเป่าสิกินผุง นอนชะแม่เยยหลับตาชะแม่เยย เจ้าบ่อนอนสิบ่อได้กินกล้วย แม่ไปห้วยหาซอ
ปลาชิว เก็บผักคั่วมาใส่แกงเห็ด ไปใส่เป็ดได้ปลาตอใหญ่ นอนชะแม่เยยหลับตาชะแม่เยย แม่ไปไร่
เอาไข่มาหา แม่ไปนาสิหาปลาป้อน แม่เลี้ยงม่อนจะได้รุ่งขึ้นไทมงาม นอนชะแม่เยยหลับตาชะแม่
เยย

อันพระคุณของแม่ถ้วนล้น โบกซัดทุกคนใครอย่าเหนือคັນฮี ตั้งแต่เมื่อครั้งยังเล็กนอนเปล
เสียงแม่กล่อมเฮ แกว่งเปลให้ลูกหลับนอน ยามร้องทิวนม ตัวแม่ไม่ข่มขื่นใจ เลี้ยงลูกจนโตใหญ่ แม่
แกว่งไกวเปล เฮ เฮ เฮ เอ้ เฮ เฮ.....นอนชะเคื่อลูกน้อย แม่สิกล่อมให้นอน นอน นอน นอน

สะเคื้อลูกน้อย นอนตื่นแล้วเจ้าค้อยกินนม แม่ไปไร่หมกไข่ไก่มาหา แม่ไปนาหมกไข่กามาป้อน แม่
เลี้ยงม่อนในป่าสวนม่อน นอนสาแม่เขยหลับตาซะแม่เขย นอนตื่นแล้วยังค้อยกินนม

ผญา เป็นการพูดที่ต้องใช้ไหวพริบ สติปัญญา มีเขาวน มีอารมณ์คมคาย พูดสั้นแต่กินใจความ
มาก การพูดผญาเป็นการพูดที่กินใจ การพูดคู่ด้วยการมคมคาย ซึ่งเรียกว่า ผญา นั้น ทำให้ผู้ฟังได้ทั้ง
ความรู้และความคิดสติปัญญา ความสนุกเพลิดเพลิน ยิ่งไปกว่านั้น ยังทำให้เกิด ความรักด้วย จึงทำให้
หนุ่มสาวสมัยก่อน นิยมพูดผญากันมาก และการโต้ตอบเชิงปัญญาที่ทำให้แต่ละฝ่ายค้นหาคำตอบ เพื่อ
เอาชนะกันนั้นจึงก่อให้เกิดความซาบซึ้ง ถ้าสักสามารถผูกมัด จิตใจของหนุ่มสาวไม่น้อย ดังนั้น ผญา จึง
เป็นเหมือนมนต์ขลังที่ตรึงจิตใจหนุ่มสาวให้แนบแน่นลึกซึ้งลงไป

ค้อยนี้คิดต่อไม้ จึงได้แบกขวัญมา

คิดต่อปลา จึงแบกแหมาด่อน

อยากลิ้มรสสวนม่อน มาลิ้มสวนหมี่

อยากลิ้มรสสวนมั่งมี มาลิ้มมั่งกะหุน

เป็นคำผญาในลักษณะของการทาบทาม คือ ฉะนั้นต้องการขอลูกสาวเพื่อมาเป็นลูกสะใภ้ และ
หวังจะได้จริงๆ จึงได้เข้ามาสู่ขอ ถึงแม้เราจะไม่รู้จักกัน ฉันทก็อยากจะมาเชื่อมสัมพันธ์ให้เป็นทองแผ่น
เดียวกัน

น้องนี้ปอดอ้อยสร้อย เสมออ้อยกลางก่อ

กาบก่อบ่อฮ้อย นื้อนื้อกะบ่อฮ้อน

ฮู้กะบ่อฮ้อน แพนนื้อกะบ่อมี

เป็นคำผญาในลักษณะไขว่ตอบได้ คือ ตั้งแต่เกิดมาน้องยังไม่เคยมีแฟนเปรียบเหมือนอ้อยที่อยู่
กลางกอลักษณะต้นชูตรงสวยงาม เป็นผู้หญิงที่บริสุทธิ์ ไม่เคยปันความรักนี้ให้กับใคร และตัวน้องเองก็
ไม่มีแฟน

เกลี้ยงปากไหข้างในเป็นปลาแดกแท้ เกลี้ยงปากหม้อพอล่อให้มคคาย

ฮ้ายเฮ้ย อย่าหลอกให้น้องตกน้ำสา่ง หาหังมคแดงไข่

อย่าหลอกน้องขึ้นคันไม้ หาเครื่องไขปลา

เป็นคำพญาในลักษณะเกี่ยวตอบได้ คำว่า คือ การเปรียบคนที่หน้าตาดี หน้าตาใสซื่อแต่แท้ที่จริงแล้วไม่มีอะไรดีเลย มาพูดจาหวานล่อม อย่างมาทำปากหวานหลอกน้องให้ตายใจเลย คิดว่าน้องไม่รู้ทันพี่หรือ

ผักอีตู๋เตี้ย ต้นตำใบดก

กกบ่อตันฝังแน่น ส้มมาที่จุ่มดอก

หากบ่อตันยังพื้น

ส้มมาป็นปงใบ

เห็นว่าเป็นผักห่มเสียนกลางทาง

เจ้าอย่าเพิ่งเหยียบขำ

บัคมันถอดคยอควาว บัคมันท้าวขอดฮ้วน ยังสืได้ก่ายเกิน

เป็นคำพญาในลักษณะการเกี่ยวต่อว่าคนรัก คือ การเปรียบเทียบความรักของตนเอง ซึ่งรักกันได้ไม่นานเธอก็เปลี่ยนใจไปรักคนอื่นต่อหน้าต่อตาฉัน แม้ฉันไม่มีค่ากับเธอแล้วก็อย่ามาเหยียบขำ ถึงเธอไม่สนใจฉันแล้วแต่ก็ยังมีคนอื่นที่สนใจฉัน

การสาธารณสุข

สำหรับการสาธารณสุขของชาวบ้านลำเพ็ญ ชาวบ้านในหมู่บ้านเมื่อเกิดการเจ็บไข้ได้ป่วย ก็หันมาใช้บริการของนามัยกุลเขาคิม โรงพยาบาลรัตนบุรี และบางส่วนก็จะหันมาพึ่งพาหมอชาสมุนไพรประจำหมู่บ้าน ที่ชาวบ้าน ต่างเรียกกันว่า “หมอชาชุม” หมอชาชุมมักจะมียาพาทกับคนในท้องถิ่นอยู่ไม่น้อย การรักษาพยาบาลของหมอชาชุม จะเป็นการรักษาที่ไม่สลับซับซ้อนมากจะมีเรื่องของความเชื่อในวิญญาณ ของผู้ที่ล่วงลับแล้ว เป็นการรักษาพยาบาลที่ไม่คิดค่าใช้จ่าย เพียงแต่จะมีพิธีการอันเป็นประเพณีว่า คนที่ไปรับการรักษาจะต้องแต่งขันธ 5 ไปบูชายามากิน(ซึ่งขันธ 5 จะประกอบไปด้วย ดอกไม้ 5 คู่ เทียน 1 คู่ และค่าคาย(เงิน) ซึ่งจะให้มากให้น้อยขึ้นอยู่กับความศรัทธาของผู้ที่มารักษา) ยาที่หมอชุมส่วนใหญ่จะเป็นยาฝน(ยาฝน คือ การนำรากของสมุนไพรต่างที่สามารถหาได้ในท้องถิ่น มาฝนหรือ ขูดกับหินจนกลายเป็นผงแล้วนำมาละลายน้ำ เรียกว่า “ยาฝน” แล้วจึงนำน้ำยาเหล่านั้นมาให้ผู้ป่วยดื่มเพื่อบรรเทาความเจ็บป่วยให้ทุเลาลง

นอกจากชาวบ้านจะนิยมรักษาโรคกับหมอชุม ซึ่งเป็นหมอท้องถิ่นของหมู่บ้านแล้ว เมื่อเกิดความเจ็บป่วยเล็กน้อย ชาวบ้านจะรับบริการจากอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน(อสม.) ซึ่งจะให้การดูแลเกี่ยวกับสุขภาพขั้นมูลฐานของประชาชน โดยจะให้คำปรึกษาและให้ความรู้เกี่ยวกับ

สุขภาพภายใต้การควบคุมดูแลของสาธารณสุขที่ประจำสถานีอนามัย นอกจากนี้ยังการรณรงค์ป้องกันโรคต่างๆ กับชาวบ้านในหมู่บ้านเพื่อสุขภาพและวิถีชีวิตที่ดีพร้อม

ระบบสาธารณูปโภค

จากการสอบถามและสังเกตของนักศึกษาที่เข้าไปสัมผัสวิถีชีวิตของชาวบ้านคง พบว่าภายในหมู่บ้าน ระบบสาธารณูปโภคในหมู่บ้านมีความพร้อมไม่มากนัก เมื่อเทียบกับความต้องการของคนในชุมชนแห่งนี้ ระบบสาธารณูปโภคของชุมชนมีดังนี้

ถนน

ถนนหนทางเป็นถนนลูกรังส่วนหนึ่งและเป็นถนนคอนกรีต ในช่วงฤดูฝนการคมนาคมการเดินทางมีความยากลำบาก เนื่องจากถนนฉ่ำและเป็นหลุมเป็นบ่อ ชาวบ้านจะเดินทางออกจากหมู่บ้านเป็นไปด้วยความลำบาก

ไฟฟ้า

ชุมชนบ้านคง ซึ่งในหมู่บ้านเริ่มมีไฟฟ้าใช้ตั้งแต่ปี พ. ศ. 2517 แต่มีเพียงบางครัวเรือนเท่านั้นที่มีไฟฟ้าใช้ หลังจากนั้นในหมู่บ้านไฟฟ้าขยายพื้นที่ไปเรื่อยๆ และในปัจจุบันมีไฟฟ้าใช้ขยายทั่วทั้งหมู่บ้าน ประชาชนมีไฟฟ้าใช้ครบทุกครัวเรือน ทำให้ประชาชนมีสิ่งอำนวยความสะดวก มีเครื่องใช้ต่างๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ ตู้เย็น โทรศัพท์มือถือ วิทยุ เกือบทุกครัวเรือน

การใช้น้ำ

ในอดีตชาวบ้านลำเลียง บริโภคน้ำบ่อดินหรือบ่อน้ำคั้นซึ่งเป็นบ่อสาธารณะใช้ร่วมทั้งหมู่บ้านในการทำกิจกรรมต่างๆ จนปัจจุบันก็ยังใช้ในการทำกิจกรรมต่างๆ อยู่ นอกจากนี้ชาวบ้านบริโภคน้ำฝนกันทุกครัวเรือน ซึ่งถ้าสังเกตจากบ้านแต่ละหลังจะมีคุ่มและ โองตั้งอยู่บริเวณบ้าน แต่ในปัจจุบัน จะมีน้ำระบบประปาใช้ อยู่ 3 หมู่ มีหมู่ 1 หมู่ 5 และหมู่ที่ 8 สำหรับหมู่ 9 ยังใช้น้ำฝน และบ่อน้ำคั้นอยู่ จำเป็นจะต้องเก็บน้ำฝนเพื่อป้องกันการขาดแคลนน้ำดื่มมาใช้ บางบ้านก็จะมีบ่อน้ำคั้นเพื่อสูบน้ำขึ้นมาใช้บริโภคกันภายในครัวเรือน

โทรศัพท์สาธารณะและโทรศัพท์เคลื่อนที่ (มือถือ)

ในหมู่บ้านมีบริการโทรศัพท์สาธารณะจำนวน 1 แห่ง เป็นตู้โทรศัพท์แบบหยอดเหรียญ ส่วนโทรศัพท์เคลื่อนที่ที่มีเครือข่ายของระบบ คีแทค และเอ ไอ เอส (วันทูคอล) แต่ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเลือกใช้ระบบเอ ไอ เอส (วันทูคอล) เนื่องจากสัญญาณจะดีกว่า

การไปรษณีย์

ส่วนใหญ่ชาวบ้านที่ต้องการส่งจดหมายก็จะไปส่งอีกหมู่บ้านหนึ่งที่อยู่ใกล้เคียงกัน เป็นไปรษณีย์อนุญาต การรับส่งจดหมายและพัสดุภัณฑ์จะมีบุรุษไปรษณีย์เข้ามาจัดส่งเป็นประจำทุกวัน

บทที่ 4

ผลการศึกษา

ในบทนี้เป็นการนำเสนอข้อมูลผลการศึกษาจากการดำเนิน โครงการวิจัยรูปแบบการเพาะ ขยายพันธุ์ปลาที่เหมาะสมลุ่มน้ำมูลตอนกลาง กรณีศึกษาดำบลกุชชาคม อำเภอรักคนบุรี จังหวัดสุรินทร์ และตำบลหนองแค อำเภอรามัญ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งทีมวิจัยชุมชนได้มีการรวบรวมข้อมูลต่างๆ โดยการเดินสำรวจพื้นที่ การสัมภาษณ์ ประชุมกลุ่มย่อยระดมข้อมูลที่ต้องการ พุดคุยแบบไม่เป็นทางการเพื่อเก็บข้อมูลเพิ่มเติมในบางส่วน การศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องเพิ่มเติมและการปฏิบัติการ ทดลอง โดยผลการศึกษาที่นำเสนอในที่นี้จะเป็นการนำเสนอผลเกี่ยวกับระบบนิเวศพื้นที่ลุ่มน้ำมูล ตอนกลาง ระบบนิเวศย่อยพื้นที่ลุ่มน้ำมูลตอนกลางที่เป็นพื้นที่กรณีศึกษาที่เป็นที่อยู่อาศัย ที่เพาะ ขยายพันธุ์ปลาตามธรรมชาติของปลาพื้นเมือง ชนิดพันธุ์ปลา วงจรชีวิตปลา และวิถีชีวิตของชุมชนคน หาปลาในลุ่มน้ำมูลตอนกลาง เพื่อให้ได้ชุดองค์ความรู้ที่สามารถนำไปสู่การจัดระบบนิเวศพื้นที่ที่ เหมาะสมในการฟื้นฟูขยายพันธุ์ปลาที่มีอยู่ให้เพิ่มขึ้นและพันธุ์ปลาที่สูญหายจากพื้นที่ลุ่มน้ำมูล ตอนกลางแล้วให้กลับคืนมา โดยมีรายละเอียดผลการศึกษาดังนี้

4.1 ลุ่มน้ำมูลตอนกลาง

4.1.1 ระบบนิเวศพื้นที่ลุ่มน้ำมูลตอนกลาง

บริเวณลุ่มน้ำมูลตอนกลางมีทรัพยากรป่าทุ่งป่าทาม ที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศแม่น้ำมูล ตอนกลางที่เชื่อมโยงและมีความสัมพันธ์กันอย่างไม่อาจแยกออกจากกันได้ ลักษณะพิเศษของป่าทุ่ง ป่าทาม คือ ความสลับซับซ้อนของระบบนิเวศที่มีระบบนิเวศหลายลักษณะรวมอยู่ในป่าทุ่งป่าทาม กล่าวคือ ในป่าทุ่งป่าทามมีระบบนิเวศย่อยๆ ที่หลากหลาย เช่น กุด หนอง หอง โนน คุย มาบ เป็นต้น ระบบนิเวศย่อยมีความสัมพันธ์เกื้อกูลและรวมกันเป็นระบบนิเวศใหญ่ที่มีวัฏจักรหมุนเวียน ตลอดปี และระบบนิเวศแม่น้ำมูลตอนกลางเป็นระบบที่ไม่ตายตัว มีการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน ตามฤดูกาล วัฏจักรดังกล่าวเอื้อต่อสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ทั้งพืชและสัตว์ให้ได้อาศัยขยายพันธุ์และดำรงอยู่ใน

ป่าทามมาอย่างยาวนาน ซึ่งพืชและสัตว์เหล่านี้มีวัฏจักรสอดคล้องกลมกลืนกับการเปลี่ยนแปลงตามฤดูกาลของระบบนิเวศน์บริเวณนี้เช่นกัน

4.1.2 ความสัมพันธ์ของปลากับระบบนิเวศน์พื้นที่ลุ่มน้ำมูลตอนกลาง

ปลาถือเป็นสิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่งที่ได้อาศัยความสลับซับซ้อนของระบบนิเวศน์ดังกล่าว ในการหากิน หลบภัย ขยายพันธุ์วางไข่ และเป็นที่พักอาศัย ในช่วงฤดูฝนปลาจำนวนมากจะแหวกว่ายทวนน้ำขึ้นมาจากแม่น้ำโขงผ่านบริเวณปากแม่น้ำมูลขึ้นไปวางไข่ หากิน และพักอาศัยอยู่ตามลำห้วยสาขาบางส่วนตามน้ำเข้าไปอยู่ยังทุ่งนาชาวบ้าน ในช่วงหน้าฝนน้ำหลาก ล้นเข้าไปตามช่องเข้าสู่ป่าบุงป่าทาม เนื่องจากในป่าบุงป่าทามมีความอุดมสมบูรณ์ของพันธุ์พืชที่เป็นอาหารปลามากมาย เช่น หมากไม้ต่าง ๆ ได้แก่ หมากกะเบา หมากแสง ลูกหว้า เป็นต้น และพันธุ์พืชต่างๆ ปลานานาชนิดจึงได้เข้าไปวางไข่และขยายพันธุ์ในป่าบุงป่าทาม และในช่วงน้ำหลากท่วมป่าบุงป่าทามเป็นเวลาประมาณ 2-3 เดือน ระดับในแม่น้ำมูลและป่าบุงป่าทามจะอยู่ในระดับเดียวกัน ปลาจำนวนมากจึงสามารถว่ายเข้าไปในป่าบุงป่าทามได้มากกว่าปกติ พอถึงช่วงฤดูน้ำลดปลาจำนวนมากได้อาศัยอยู่ในแหล่งน้ำ เช่น หนอง กุด ในป่าบุงป่าทามเป็นการถาวร อาศัยหากิน และขยายพันธุ์ทำให้ป่าบุงป่าทามมีปลาลดลงปี

4.1.3 วิธีชีวิตคนหาปลาชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนกลาง

ในฤดูน้ำหลากชาวบ้านจึงสามารถหาปลาด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามภูมิปัญญาที่ได้สั่งสมมา ยาวนาน เช่น การตีปลาสอง การใส่เบ็ด ลอบ ไซ จัน เป็นต้น การหาปลาจึงเป็นวิธีการที่คนหาปลาในลุ่มน้ำมูลตอนกลางมีความคุ้นเคยและชำนาญเป็นอย่างดี ประกอบกับการหาปลาในแม่น้ำมูลช่วงน้ำหลากทำได้ยาก เพราะปริมาณน้ำมาและกระแสน้ำค่อนข้างแรง การหาปลาในป่าบุงป่าทามทำได้ง่ายกว่า แม้ในช่วงฤดูแล้งการหาปลาในป่าบุงป่าทามก็ยังคงทำได้เช่นกัน

ชาวบ้านในแถบนี้มีความผูกพันกับวิถีชีวิตที่พึ่งพาการหาปลาเพื่อยังชีพ เหลือจึงขาย การหาปลาจึงทำได้ตลอดทั้งปี ไม่ใช่เพียงชุมชนที่อยู่ใกล้กับแม่น้ำมูลเท่านั้น ยังมีคนที่อยู่ห่างไกลออกไปได้มาหาปลาในแม่น้ำมูลและป่าบุงป่าทามด้วย เช่น บ้านปลาขาว บ้านมะยาง บ้านจิก บ้านเชือก บ้านโนนสูง เป็นต้น คนที่อยู่ไกลมุลมักมีเครื่องมือหาปลาแบบง่าย ๆ เช่น แห มอง เบ็ด มี ยานพาหนะเป็นรถมอเตอร์ไซด์ ในแต่ละวันจะมีรถมอเตอร์ไซด์ของคนหาปลาบ้านอื่นจำนวนหลาย

สืบค้นจอบอยู่ท่ามุลต่าง ๆ ส่วนเรือสำหรับออกหาปลานั้นคนที่อยู่บ้าน ไกลมักขอยืมเรือของคนที่อยู่บ้านใกล้มุลมีเพียงไม่กี่รายเท่านั้นที่ผูกเรือไว้ที่ท่ามุล การหาปลาของชุมชนสะแวกแฉนี้ยังได้ช่วยสร้างความสัมพันธ์อันดีให้กับคนทั้งในและนอกชุมชนได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะการหาปลาในบริเวณนี้มักหาปลาเป็นกลุ่มเครือญาติ หรือหมู่พวกที่ชอบพอกัน เนื่องจากบางวิธีการที่ชาวบ้านแถบนี้มักนิยมใช้หาปลานั้นเป็นวิธีการที่ค่อนข้างซับซ้อน ใช้เวลาและกำลังคนค่อนข้างมาก กล่าวคือ วิธีการหาปลามักใช้การทำงานเป็นทีม เช่น การลงเขาะหนอง ตีปลาสอง ลงด้อน สาดปลา หนอง เป็นต้น ส่วนวิธีการอื่น ๆ ที่ทำได้โดยลำพังก็มีเช่นกัน ทั้งนี้การหาปลาเป็นหมู่คณะนั้นทำอย่างเป็นระบบ มีความหมายความเชื่อในเชิงวัฒนธรรมค่อนข้างสูง เช่น การตีปลาสอง ต้องทำการสักการะบูชาขอปลาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และบรรพบุรุษก่อน ระหว่างกระบวนการตีปลาสอง สมาชิกทุกคนต้องสามัคคีปรองดองมากเป็นพิเศษ หากเกิดทะเลาะเบาะแว้งกันจะทำการหาปลาไม่มานาน เมื่อเห็นตัวปลาแล้วอย่างทักว่าปลาหลาย หรือ เอ่ยวาจาแสดงออกถึงการเอาปลากลับบ้านอย่างไรไหว ปลาที่เห็นอยู่จำนวนมากจะหายไป เหลือปลาเพียงเล็กน้อยเท่านั้น หรือการไม่ใช้มิดพื้นปลาหน้าสอง เพราะปลาจะได้กลิ่นคาวเลือดพวกเดียวกันแล้วทำให้ปลาไม่เข้าสอง เป็นความเชื่อของคนตีปลาสองที่ยังคงยึดมั่นและสืบทอดมาจนทุกวันนี้

นอกจากนั้นในสมัยก่อนยังมีวัฒนธรรมปลาแลกข้าว ข้าวแลกปลาการหาปลาแต่ก่อนชาวบ้านมีการหาปลาทุกหลังคาเรือนปลาที่หามาได้จะไม่ได้ขายแต่จะเอาไว้กินในครัวเรือน และแจกจ่ายเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้องเท่านั้น แต่ถ้ามียเหลือเยอะก็นำมาทำปลาร้า นำไปแลกข้าวที่บ้านโคก ไม่เพียงแต่แลกข้าวเท่านั้นยังสามารถนำไปแลกพืชผักต่าง ๆ และเกลือได้ด้วย สภาพวิถีชีวิตในอดีตของชาวบ้านจะอยู่กับธรรมชาติการหาปลาก็ไม่ได้หาเอาไว้นขายเพราะไม่ได้ราคา ส่วนมากจะนำมารับประทานในครัวเรือนและทำปลาร้า ชาวบ้านให้ความเห็นว่า “คนที่ไม่หาปลาเลยคือคนที่อยู่ในธาตุ ซึ่งเป็นคนที่ตายแล้วเท่านั้น”

4.1.4 สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศพื้นที่ลุ่มน้ำมุลตอนกลาง

หลังจากเขื่อนราษีไศลได้ถูกสร้างขึ้นและกักเก็บน้ำตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 เป็นต้นมา ได้ทำให้เกิดน้ำท่วมขังถาวรในป่าบุ่งป่าทาม สร้างความเสียหายให้กับระบบนิเวศน์ลุ่มแม่น้ำมุลตอนกลางและ

ลำน้ำสาขาเป็นอันมาก เพราะการท่วมขังของน้ำได้ทำลายวัฏจักรตามวงจรธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตและระบบธรรมชาติของป่าทุ่งป่าทามไปจนหมดสิ้น ไม่ว่าจะเป็น พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ป่า สัตว์น้ำ กบ เขียด ที่ทำกิน โดยเฉพาะพันธุ์ปลาที่มีอยู่ลดลงอย่างรวดเร็ว ส่วนหนึ่งเกิดจากการสร้างเขื่อนราษีไศล ปิดปากแม่น้ำด้วย ทำให้ปลาไม่สามารถว่ายทวนน้ำขึ้นมาวางไข่เหมือนเช่นในอดีต

ทั้งนี้ในช่วงปี 2544 เขื่อนปากมูลได้ทดลองเปิดประตุน้ำ เป็นระยะเวลา 1 ปี ทำให้พันธุ์ปลาหลากชนิดได้ขึ้นมาจากแม่น้ำโขงเพื่อมาวางไข่ในบริเวณนี้อีกครั้งหนึ่ง การเปิดเขื่อนปากมูล พร้อม ๆ กันการเปิดเขื่อนราษีไศลเป็นการคืนสภาพปกติให้กับลุ่มแม่น้ำมูลระบบนิเวศต่าง ๆ ได้ฟื้นตัวกลับสู่สภาพที่ดีเหมือนเมื่อก่อนสร้างเขื่อน จำนวนพันธุ์ปลาในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลางยังคงมีอยู่อย่างหลากหลายและมีจำนวนมาก แต่อาจจะค่อย ๆ ลดลงหากปลาไม่สามารถอพยพขึ้นมาจากแม่น้ำโขงตามวัฏจักรชีวิตของมันที่เคยเป็นมา กล่าวได้ว่าปริมาณปลาในลุ่มน้ำมูลตอนกลางจะมากหรือน้อยย่อมขึ้นอยู่กับการอพยพขึ้นลงของปลาจากแม่น้ำโขงเป็นสำคัญ การจะฟื้นคืนระบบนิเวศให้กับลุ่มน้ำมูลทั้งลุ่มน้ำต้องพิจารณาเขื่อนทุกเขื่อนที่กั้นแม่น้ำมูล รวมทั้งโครงการพัฒนาอื่น ๆ เพราะไม่ว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศแม่น้ำ ณ จุดใด ย่อมส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งทางตรงและทางอ้อมทั้งลุ่มน้ำ โดยเฉพาะบริเวณปากแม่น้ำถือว่าเป็นจุดที่สำคัญ หากมีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ จะส่งผลถึงบริเวณอื่น ๆ ของลุ่มแม่น้ำรวมทั้งแม่น้ำสาขาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

4.1.5 ปลาในลุ่มน้ำมูลตอนกลาง

ผลการศึกษา พบว่าก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนราษีไศล มีพันธุ์ปลาในลุ่มน้ำมูลตอนกลางทั้งหมด 112 ชนิด ส่วนมากเป็นปลาธรรมชาติหรือเป็นหลายท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ในแม่น้ำมูล มีปลาที่อพยพมาจากแม่น้ำโขง 33 ชนิดเท่านั้น และเป็นปลาเลี้ยงและปลาต่างถิ่น 3 ชนิด ได้แก่ ปลา นวลจันทร์ ปลานัย ปลานิล ซึ่งปลาเหล่านี้เป็นปลาเลี้ยงที่หลุดออกมาจากบ่อ

หากนำข้อมูลมาเปรียบเทียบโดยแบ่งเป็น 3 ช่วงเวลา คือ ก่อนสร้างเขื่อน ขณะสร้างเขื่อน และมีการเก็บกักน้ำ หลังสร้างเขื่อนและเปิดประตุน้ำ ในการวิเคราะห์ของนักวิจัยพบว่า ก่อนสร้างเขื่อนมีปลาทั้งหมด 112 ชนิด ตามที่กล่าวมาแล้ว และช่วงที่มีการสร้างเขื่อนเพื่อเก็บกักน้ำ พบพันธุ์ปลาทั้งหมด 100 ชนิด แต่ภายใน 100 ชนิด นี้ถึงแม้จะพบแต่ก็หาได้ยากมาก แม้จะหาตาม

ฤดูกาลของมันก็ตาม เช่น ปลานางพบช่วงฤดูหน้าน้ำหลาก น้ำน้ำลดและน้ำแล้ง ระยะเวลาในการหาของชาวบ้านในการหาปลาชนิดนี้ช่วงปิดน้ำหายากมาก บางวันได้ไม่ถึง 10 ตัว ก็มีชาวบ้านประสบปัญหาอย่างหนักในการหาปลา คือ มีเหมือนไม่มี บางคนต้องอพยพไปทำงานขายแรงงานต่างจังหวัด เพื่อนำเงินมาช่วยเหลือจนเจือจรรอบครัว ทั้ง ๆ ที่แต่ก่อนสามารถอยู่ได้แม้รายได้หลักไม่ใช่จากการหาปลาก็ตาม แต่การหาปลาก็เป็นรายได้เสริมที่ช่วยเหลือครอบครัวได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้พันธุ์ปลา 12 ชนิดที่สูญพันธุ์ ได้แก่ ปลาขบ ปลาแซ่ดำ ปลาแซ่เหลือง ปลาเค็งดำ ปลาจอก ปลาจอกขาว ปลาจอกดำ ปลาชวยหางแดง ปลาเผียะขาว ปลาสุดหางขาว ปลาหมากผาง ปลาอีสบ ปลาเหล่านี้เป็นปลาอพยพและเป็นปลาเศรษฐกิจที่สร้างรายได้ให้กับครอบครัว เพราะขายได้ราคาดี แต่เนื่องจากปลาเหล่านี้บางชนิดไม่สามารถปรับตัวอยู่กับน้ำนิ่งและลึกได้ นอกจากนี้ปลาบางชนิดที่พบมากในช่วงนี้ได้แก่ ปลาชะโด ปลากระเค็ดหรือปลากระดี่ ปลาแก้ว ปลาปึกเป่า (ปลาปึกเป่าช่วงนี้กินไม่ได้เพราะเป็นปลาปึกเป่ามีพิษ) ปลาอีโทะ ซึ่งปลาที่พบมากเหล่านี้แม้จะเป็นปลาที่สร้างรายได้ให้กับคนหาปลา แต่ถ้าเปรียบเทียบกับปลาชนิดอื่นที่ยังมีอยู่และแต่ละชนิดมีปริมาณน้อยลงนั้นไม่สามารถทดแทนกันได้ โดยเฉพาะเอียน ช่วงที่สร้างเขื่อนและมีการเก็บกักน้ำได้หายไปหมด เกือบสูญพันธุ์ไปแล้วก็มีเพราะเอียนมีพฤติกรรมชอบอยู่ตามบริเวณที่รก ๆ ตาม จอก แหน เมื่อมีการปิดน้ำ น้ำท่วม นิ่ง และลึก ทำให้เอียนไม่มีที่อยู่ขณะนั้นจึงพบปริมาณเอียนจำนวนน้อยมาก

ต่อมาเมื่อมีการเปิดประตูระบายน้ำพบว่า มีปลาทั้งหมด 108 ชนิด ซึ่งปลาที่หายไปช่วงเปิดเขื่อนได้กลับมา มีทั้งหมด 8 ชนิด ได้แก่ ปลาแซ่ดำ ปลาเค็งดำ ปลาจอก ปลาจอกขาว ปลาจอกดำ ปลาอีสบ ปลาสุดหางขาว ปลาหมากผาง ส่วนปลาที่สูญพันธุ์ไปถึงแม้จะมีการเปิดเขื่อนแล้วก็ตามมีทั้งหมด 4 ชนิด ได้แก่ ปลาขบ ปลาแซ่เหลือง ปลาชวยหางแดง ปลาเผียะขาว

4.1.6 ช่วงเวลาการอพยพของปลากลุ่มน้ำมูลตอนกลาง

จากการศึกษาของนักวิจัยพบว่า มีพันธุ์ปลาทั้งหมด 33 ชนิด อพยพขึ้นจากแม่น้ำโขงตั้งแต่เดือน 5 (เดือนพฤษภาคม) ซึ่งเป็นช่วงฤดูน้ำแห้งไปจนถึงเดือน 10 (เดือนตุลาคม) สำหรับการอพยพลงสู่แม่น้ำโขงของปลาจะเริ่มตั้งแต่เดือน 9 (เดือนกันยายน) ไปจนถึงเดือน 12 (เดือนธันวาคม)

4.1.7 พฤติกรรมการวางไข่ แหล่งที่อยู่และแหล่งหากินของปลากลุ่มน้ำมูลดอนกลาง

ชุมชนกลุ่มน้ำมูลดอนกลางนอกจากจะมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับการหาปลา รู้ถึงวิธีการหาปลาแล้วยังมีชุดองค์ความรู้ที่สำคัญของคนหาปลาที่สามารถบอกได้ถึงลักษณะนิสัยพฤติกรรมของปลาด้วย คือ บอกได้ว่า แหล่งที่อยู่แหล่งหากินและบริเวณวางไข่ของปลาแต่ละชนิดนั้นอยู่บริเวณใด ลักษณะนิเวศน์พื้นที่นั้นเป็นอย่างไร เพราะถ้าไม่มีความรู้ในเรื่องเหล่านี้ยากที่จะหาปลาได้ การที่คนหาปลาจะเรียนรู้ได้ว่าปลาแต่ละชนิดมีพฤติกรรมการอยู่กินวางไข่ได้นั้นต้องอาศัยประสบการณ์ที่ได้สั่งสมมาเป็นรุ่น และมีการถ่ายทอดให้กัน ส่วนมากเรียนรู้สังเกตจากการปฏิบัติจริง เพราะเมื่อหาปลาได้เยอะหรือหาปลาได้บ่อยบริเวณนั้นตลอด สามารถบอกได้ว่าปลาชอบอยู่บริเวณนั้น ๆ หรือเมื่อถึงช่วงที่ปลาวางไข่ คนหาปลาสามารถจับปลาบริเวณนั้นได้ตลอด ก็สามารถบอกได้ว่าปลาชนิดนั้นวางไข่บริเวณนั้น ซึ่งจากการที่นักวิจัยได้วิเคราะห์ระดมข้อมูลออกมาทำให้ทราบว่าที่อยู่อาศัยและแหล่งวางไข่ของปลา มีดังนี้ บริเวณแม่น้ำมูล กุด หนอง สอง หลืบหิน ขอนไม้ กลวงไม้ วัง สระ นา บริเวณน้ำไหล พุ่มไม้ ป่าบุ่งป่าทาม ซึ่งปลาบางชนิดที่อาศัยแหล่งหากินกับแหล่งวางไข่ไม่เหมือนกันเช่น ปลาแขยง ปลาอีตุ้มอีไทแหล่ง ที่อาศัย และแหล่งหากินอยู่บริเวณ มูล กุด หนอง สอง ขอนไม้ กลวงไม้ แต่แหล่งที่วางไข่อยู่บริเวณน้ำไหล และยังมีปลาบางชนิดที่อาศัยและแหล่งหากินกับที่วางไข่บริเวณเดียวกัน เช่น ปลาแก้ว ที่อาศัยและแหล่งหากินอยู่บริเวณน้ำไหล พุ่มไม้ ป่าบุ่งป่าทามเหมือนกัน

4.1.8 การแบ่งฤดูกาลของชุมชนกลุ่มน้ำมูลดอนกลาง

การหาปลาของชาวบ้านที่กลุ่มน้ำมูลดอนกลางนอกจากจะรู้ถึงพันธุ์ปลาแล้วว่าแต่ละชนิดอยู่บริเวณไหน มีลักษณะนิสัยพฤติกรรมเป็นอย่างไร ชาวบ้านยังได้แบ่งฤดูกาลการหาปลาออกมาเนื่องจากว่าพันธุ์ปลาที่นักวิจัยไทบ้านระดมข้อมูลและสรุปข้อมูลมา มีพันธุ์ปลาอพยพขึ้น-ลง แม่น้ำโขง เพียง 33 ชนิดเท่านั้น นอกจากนั้นเป็นปลาที่ส่วนมากพบอยู่ในแม่น้ำมูล ภายใน 1 ปี มีการหาปลาตลอด จึงได้แบ่งฤดูกาลหาปลาออกเป็น 4 ฤดู คือ ฤดูหน้าแล้ง ฤดูน้ำลด ฤดูน้ำแดง ฤดูน้ำหลาก โดยจำนวนที่พบปลาแต่ละชนิดในแต่ละฤดูไม่เหมือนกัน ซึ่งฤดูหน้าแล้ง (ช่วงเดือนมกราคม – เดือนเมษายน) และฤดูน้ำลด (ช่วงเดือนพฤษภาคม – มกราคม) 2 ฤดูกาลที่แบ่งนี้มีความคาบเกี่ยวกัน พบพันธุ์ปลาในช่วงนี้ทั้งหมด 65 ชนิด ส่วนช่วงฤดูน้ำแดง (ช่วงเดือนพฤษภาคม-เดือนสิงหาคม) พบพันธุ์ปลาในช่วงนี้ทั้งหมด 24 ชนิด และสุดท้ายฤดูน้ำหลาก (ช่วงเดือนสิงหาคม- พฤษภาคม) พบพันธุ์ปลา

ในช่วงนี้ทั้งหมด 81 ชนิด ซึ่งเป็นฤดูกาลที่พบพันธุ์ปลามากที่สุด การที่ชาวบ้านได้แบ่งฤดูกาลหาปลา ออกในลักษณะนี้แสดงให้เห็นว่าการหาปลาของชาวบ้านในรอบ 1 ปี มีการหาปลาตลอดและรู้ว่าช่วง ฤดูไหนมีปลาอะไรบ้าง ซึ่งสัมพันธ์กับระบบนิเวศน์วงจรวัฏจักรของน้ำ หากชาวบ้านไม่มีการแบ่ง ฤดูกาลออกมาให้ชัดเจนจะไม่สามารถรู้ได้เลยว่าช่วงแต่ละเดือนมีปลาชนิดไหน ควรใช้เครื่องมือและ วิธีการอย่างไร

4.1.9 ความเชื่อเรื่องปลาของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนกลาง

วิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำมูลตอนกลาง มีความเชื่อในเรื่องการหาปลา ก่อนหาปลาต้องมีการ เลี้ยงคาปู แต่ก่อนเรียก คาปู แต่ปัจจุบันเรียก ปูตา คำว่าปู หมายถึง พ่อ แม่ ปูย่า คา ยาย ที่ ล่วงลับไปแล้ว หรืออีกความหมายในแง่หนึ่งคือ ผี เทวดาอารักษ์ ที่ปกปักรักษาอยู่บริเวณนั้นเช่น ความเชื่อผีปูตา ว่าช่วงที่หาปลาต้องบอกผีปูตาก่อน แม้กระทั่งการไปกินข้าวป่า หาปลาหรือหาของป่า ก็ต้องบอกกล่าวผีปูตาก่อนไม่อย่างนั้นจะหาปลาไม่ได้ แล้วชาวบ้านยังมีความเชื่อเกี่ยวกับ แม่สาวนาง น้อย (พระแม่ธรณี) ว่าจะต้องบอกกล่าวก่อน ก่อนที่จะมีการหาปลาโดยช่วงที่หาปลาก่อนลงต้องนำ ดอกไม้ หรือด้วยไม่มีดอกไม้ก็ให้หักกิ่งไม้มาหนึ่งคู่(สมมุติเป็นดอกบัว) แล้วกล่าวขอ นอกจากนั้นห้าม พูจจาหาบายคาย สบประมาทเด็ดขาดอาจทำให้ไม่พามาหรือหาปลาไม่ได้

ทุกๆปี ทุกๆ หมู่บ้านจะมีการเลี้ยงห่อเจ้า (เลี้ยงปูตา) ช่วงขึ้น 6 ค่ำ เดือน 6 ซึ่งก่อนวันจะมีการ เลี้ยงเต้าเจ้าในหมู่บ้านจะต้องเป็นคนไปบอกลูกบ้าน ถ้าหมู่บ้านหลายๆหมู่บ้าน นับถือเป็นผีปูตาที่ เดียวกัน ก็นำไปภายในหมู่บ้านเหล่านั้นมารวมกัน เพื่อเซ่นไหว้จะมีการเตรียมไก่ เหล้า ดอกไม้ ไข่ พวงมาลัย ไปทำพิธีในวันนั้น

ดังนั้นคำว่าพ่อใหญ่ แม่ใหญ่ แม่สาวนางน้อย เจ้าแม่ธรณี เจ้าปู ปูตา ก็เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ ชาวบ้านเคารพบูชา ตลอดมาไม่ก็ยุคก็สมัยก็ยังเหมือนเดิม ซึ่งเป็นการสอนทางนัยยะว่าธรรมชาติไม่ใช่ เป็นของใครคนใดคนหนึ่งแต่ธรรมชาติเป็นของทุกคน (งานวิจัยที่บ้านราษีไศล)

4.2 ระบบนิเวศพื้นที่ที่ทามหนองคาหวด

หนองคาหวดเป็นระบบนิเวศนํ้าจืดของกลุ่มนํ้ามูลตอนกลางอยู่ในเขตพื้นที่ตำบลหนองแค อำเภอรามิไสล จังหวัดศรีสะเกษ มีพื้นที่ประมาณ 200 ไร่ โดยแบ่งออกเป็นบริเวณที่เป็นหนองนํ้า 75 ไร่ และบริเวณรอบหนองที่มีลักษณะเป็นพื้นที่ทามปกคลุมไปด้วยไม้พุ่มรอบบริเวณหนองมีพื้นที่ 125 ไร่ ลักษณะพื้นที่ที่เป็นหนองนํ้ามีลักษณะเป็นแอ่งกระทะ พื้นที่ลาดจากริมขอบฝั่งหนองไปยังพื้นที่กลางหนองที่ลึกที่สุดประมาณ 3 เมตร รูปทรงหนองคล้ายกับกระทะอาหารหมู

หนองคาหวดเป็นหนองที่มีนํ้าตลอดปี เวล่านํ้าลึกประมาณสองเมตรในหน้าแล้งตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ มีนาคม เมษายน ชาวบ้านในตำบลหนองแคส่วนใหญ่จะใช้ประโยชน์พื้นที่หนองคาหวดในการจับปลา หาหอยเก็บผักที่ขึ้นอยู่บริเวณหนองไปประกอบอาหารอยู่เป็นประจำ บริเวณรอบๆ หนองมีป่าไผ่ขึ้นหนาแน่นขึ้นอยู่เป็นจำนวนมากจึงทำให้บริเวณรอบๆ หนองมีความอุดมสมบูรณ์มากที่เรียกว่าป่าบุ่งป่าทามทุกวันนี้ ระยะเวลาต่อมาก็มีชาวบ้านลงทำไร่ทำนาทำสวนกันชาวบ้านนิยมปลูกปอกันมาก เพราะได้ผลดีมาก เพราะบริเวณที่ทำนี้เป็นดินใหม่ไม่เคยทำอะไรมาก่อน ดังนั้นชาวบ้านจึงมองเห็นว่าเป็นรายได้เสริมอีกทางหนึ่งหลังจากทำนาปีต่อมาหลายปีก็มีชาวบ้านลงทำมากขึ้นจึงมีการจับจองเป็นเจ้าของใครทำตรงไหนก็ถือกรรมสิทธิ์

4.2.1 ระบบนิเวศนํ้าจืดในพื้นที่ที่ทามหนองคาหวด

พื้นที่ที่ทามหนองคาหวดมีลักษณะนิเวศพื้นที่ที่เป็นระบบนิเวศนํ้าจืดที่หลากหลายตามลักษณะภูมิฐานที่เป็น ที่อยู่อาศัย หาดูหาถิ่น ที่วางไข่ของปลา เช่น

- ระบบนิเวศนํ้าจืดแบบแหล่งนํ้า

1. วั่ง อยู่ติดกับคลองแดงเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มากเพราะในหน้าแล้งก็จะนํ้าซึมออกมาตลอดทำให้นํ้าไม่แห้ง และนํ้าไม่คั่งขึ้น วั่งทั้งห้าวั่งนี้ถือว่าเป็นเส้นเลือดใหญ่ของหนองคาหวด และวั่ง จะเป็นพื้นที่ของส่วนรวมหากินร่วมกัน โดยในพื้นที่หนองคาหวด มีอยู่ 5 วั่ง คือ 1. วั่งแปน 2. วั่งใต้ทาง 3. วั่งข้างต่าย 4. วั่งหูนาค 5. วั่งหอ

2. **หนอง** หนองคาหาวคมีหนองเล็กและหนองใหญ่อยู่เป็นจำนวนมาก มีเจ้าของทุกแห่ง ถ่ายโชนไปตามตระกูล คนอื่นจะใช้ไม่ได้ ถ้าจะใช้ประโยชน์ต้องขออนุญาตก่อน ก่อนที่จะได้มาเริ่มจากการถากถางทำไร่ปลูกแต่ง ปลูกปอ ในที่ลุ่มปลูกข้าว จะเป็นข้าวเหนียวพันธุ์พื้นเมือง เช่น ข้าวคอดลาว ข้าวเหล้าแตก ข้าวปลดหนี้ ในพื้นที่ตามหนองคาหาวคมี หนอง จำนวน 9 หนอง ดังนี้ 1.หนองปลาเค้า 2.หนองหัวสุด 3.หนองทับม้า 4.หนองครก 5.หนองสวนแดง 6.หนองผือยาว 7.หนองสามแฮด 8. หนองผือบน 9.หนองซอน

3. **ซอง** หนองคาหาวคมีซองที่เป็นทางน้ำไหลเข้าและไหลออกหนองคาหาวค จำนวน 6 ซอง คือ ซองหัวภู ซองกกกระโดน ซองหนองหัวสุด ซองพ่อใหญ่ท่ามา ซองพ่อใหญ่พื้ม ซองอ้อยหนู

- **ทางน้ำธรรมชาติในพื้นที่ตามหนองคาหาวค**

พื้นที่ตามหนองคาหาวคมีทางน้ำไหลเข้าพื้นที่ ได้ 3 ทาง คือไหลเข้า ซองพ่อใหญ่ท่ามา ซองพ่อใหญ่พื้ม ซองอ้อยหนู ซึ่งทั้งสาม ซองจะไหลมารวมกันที่ หนองปลาเค้า และจะไหลผ่านวังต่างๆ ได้แก่ วังแปน วังไค้ทาง วังช้างตาย วังหอ วังสุนาค แล้วไหลลงสู่หนองคาหาวค น้ำที่ไหลเข้ามาจะไหลลงสู่แม่น้ำมูลอีกด้านหนึ่ง ผ่านทางที่ระบายน้ำขนาดใหญ่ 2 ช่อง เพื่อให้ น้ำออกสู่แม่น้ำมูลในช่วงฤดูน้ำหลากเมื่อหนองคาหาวคมีน้ำเกินปริมาณที่จะกักเก็บ น้ำก็จะไหลลงสู่แม่น้ำมูลทันที

- **ความหลากหลายของชนิดพันธุ์พืชในพื้นที่ตามหนองคาหาวค**

พืชพันธุ์ไม้ในบริเวณรอบๆพื้นที่ตามหนองคาหาวคมีความหลากหลาย ทั้งไม้ยืนต้น ไม้ทรงพุ่มขนาดกลาง ไม้พุ่มเตี้ย และพืชพันธุ์ที่อยู่ในน้ำ ดังนี้ ไม้ยืนต้น เช่น ต้นกระโดน ต้นท่ม ต้นเปื้อยน้ำ ต้นกระเบา ต้นหว้า ไม้ทรงพุ่มขนาดกลาง ได้แก่ ไม้กระด้น ไม้เบื่อน้ำ หนามซี่บ่อ หนามนมวัว ต้นพุท้ ต้นฝ้ายน้ำ ต้นเนียมช้าง ต้นลูกอิ่ง ต้นหูลิง ไม้พุ่มเตี้ย ได้แก่ ต้นทำอี่ปู้ ต้นกล้วยน้อย กอหวาย กอแขง เครือดำปลา เครือซุด เครือหมากเหม พืชที่อยู่ในน้ำ ได้แก่ จอก แหนบัวทอง บัวแบ้ บัวแดง ผักโอบเหบ

4.2.2 ชนิดและลักษณะจำเพาะพันธุ์ปลาในพื้นที่หนองคาหวด

หนองคาหวดเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติในพื้นที่ตามที่เป็นระบบนิเวศน์ย่อยของกลุ่มน้ำมูลตอนกลางสภาพพื้นที่มีระบบนิเวศน์ย่อยๆที่หลากหลายเหมาะสมกับการเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งหาอาหารกิน แหล่งวางไข่ และแหล่งอนุบาลลูกปลาตามธรรมชาติ จากการศึกษาพบว่าในพื้นที่หนองคาหวดมีชนิดพันธุ์ปลามีปลา 93 ชนิด ซึ่งในแต่ละชนิดก็จะมีลักษณะจำเพาะของแต่ละชนิด ดังแสดงในตาราง ดังนี้

ชื่อปลา	ลักษณะ		สภาพ			ช่วงฤดูผสมพันธุ์วางไข่	ตำแหน่งที่จับ		กินอาหารจำพวก
	เกล็ด	หนัง	มาก	น้อย	สูญพันธุ์		น้ำลึก	น้ำตื้น	
1.ปลากดขาว		X		X		มิ.ย. - ก.ย.	X		สัตว์
2.ปลากดเหลือง		X	X			มิ.ย. - ก.ย.	X	X	สัตว์
3. ปลากะเค็ด	X		X			ม.ค. - เม.ย.		X	พืช
4. ปลากำ	X		X			ม.ค. - เม.ย.	X	X	สัตว์และพืช
5. ปลากำก้อม	X		X			ม.ค. - เม.ย.	X	X	สัตว์และพืช
6.ปลากำเสือ	X			X		ธ.ค. - ม.ค.	X	X	สัตว์และพืช
7.ปลาแก้ว		X	X			มิ.ย. - ก.ย.	X		พืช
8.ปลากุ่ม	X		X			พ.ค. - ส.ค.	X	X	พืช
9. ปลาแก้ง	X		X			ธ.ค. - พ.ย.	X	X	พืช
10.ปลาขบ		X		X		พ.ย. - ม.ค.	X		สัตว์และพืช
11.ปลาข้อ	X		X			พ.ค. - มิ.ย.		X	สัตว์
12.ปลาข้างลาย	X		X			มิ.ย. - ก.ย.		X	ซากพืชซากสัตว์
13.ปลาขาวนา	x		x			ธ.ค. - ม.ค.		x	พืช
14.ปลาขาวน	x			x		ธ.ค. - พ.ย.	x	x	พืช
15.ปลาเวียนไฟหางแดง	x			x		ธ.ค. - พ.ย.		x	พืช

ชื่อปลา	ลักษณะ		สภาพ			ช่วงฤดูผสมพันธุ์วางไข่	ตำแหน่งที่จับ		กินอาหารจำพวก
	เกล็ด	หนัง	มาก	น้อย	ดู พันธุ์		น้ำลึก	น้ำตื้น	
16.ปลาขี้ขี้		x		x		มิ.ย. – ก.ย.	x		ซากพืชซากสัตว์
17.ปลาเข็ง	x		x			พ.ค. – มิ.ย.		x	สัตว์
18.ปลาเขมร	x			x		พ.ย. – ม.ค.	x	x	พืช
19. ปลาแซ่ดำ		x		x		ส.ค. – พ.ย.	x		สัตว์
20.ปลาเขยงกลม		x		x		พ.ย. – ม.ค.	x	x	สัตว์
21.ปลาเขยงโค้ง		x	x			พ.ย. – ม.ค.	x	x	สัตว์
22.ปลาเขยงปากอ้อม		x		x		พ.ย. – ม.ค.	x	x	สัตว์
23.ปลาเขยงหนวดยาว		x	x			พ.ย. – ม.ค.	x	x	สัตว์
24.ปลาเขยงหลังตรง		x		x		พ.ย. – ม.ค.	x	x	สัตว์
25.ปลาเขยงหางเหลือ		x			x	พ.ย. – ม.ค.	x	x	สัตว์
26.ปลาเขยงหิน		x		x		พ.ย. – ม.ค.	x	x	สัตว์
27.ปลาแซ่เหลือ		x			x	ส.ค. – พ.ย.	x		สัตว์
28.ปลาขี้กั้ง	x		x			พ.ค. – มิ.ย.		x	สัตว์
29.ปลาตาบอง		x	x			พ.ค. – มิ.ย.	x	x	ซากพืชซากสัตว์
30.ปลาควาย		x		x		มิ.ย. – ก.ย.	x		ซากพืชซากสัตว์

ชื่อปลา	ลักษณะ		สภาพ			ช่วงฤดูผสมพันธุ์วางไข่	ตำแหน่งที่จับ		กินอาหารจำพวก
	เกล็ด	หนัง	มาก	น้อย	สูญพันธุ์		น้ำลึก	น้ำตื้น	
31.ปลาเสือ	X			X		ก.ค. – ต.ค.		X	สัตว์และพืช
32.ปลาไต้ตัน	X		X			พ.ค. – มิ.ย.	X	X	พืช
33.ปลาหนู		X		X		มิ.ย. – ก.ย.	X		ซากพืชซากสัตว์
34.ปลากัด	X			X		พ.ค. – มิ.ย.		X	พืช
35.ปลาหมัด	X		X			พ.ค. – มิ.ย.		X	พืช
36.ปลาปักปลับหางเหลือง	X		X			มิ.ย. – ก.ย.	X	X	แพลงก์ตอน
37.ปลาเค็งหางแดง		X		X		มิ.ย. – ก.ย.	X		ซากพืชซากสัตว์
38.ปลาอิน	X		X			พ.ค. – มิ.ย.		X	สัตว์
39.ปลาจอกขาว	X		X			มิ.ย. – ก.ย.	X		พืช
40.ปลาจอกดำ	X			X		มิ.ย. – ก.ย.	X		พืช
41.ปลาชวยหางแดง		X		X		มิ.ย. – ก.ย.	X		พืช
42.ปลาชีว	X		X			พ.ค. – ต.ค.		X	ซากพืชซากสัตว์
43.ปลาชีวข้างลาย	X		X			พ.ค. – ต.ค.		X	ซากพืชซากสัตว์
44.ปลาชีวอ้าว	X		X			พ.ค. – ต.ค.		X	ซากพืชซากสัตว์

ชื่อปลา	ลักษณะ		สภาพ			ช่วงฤดูผสมพันธุ์วางไข่	ตำแหน่งที่จับ		กินอาหารจำพวก
	เกล็ด	หนัง	มาก	น้อย	สูญเสียพันธุ์		น้ำลึก	น้ำตื้น	
44.ปลาชีวฮ้าว	X		X			พ.ค. – ส.ค.		X	ซากพืชซากสัตว์
45.ปลาเซื่อม		X		X		พ.ย. – ม.ค.	X	X	สัตว์
46.ปลาตุก		X		X		พ.ค. – มิ.ย.		X	สัตว์
47.ปลาชะโด	X		X			มิ.ย. – ก.ย.	X	X	สัตว์
48.ปลาดองกราย	X		X			มิ.ย. – ก.ย.	X		สัตว์
49.ปลาโหดทอง		X	X			มิ.ย. – ก.ย.	X	X	สัตว์
50. ปลานกเขา	X		X			มิ.ย. – ก.ย.	X		พืช
51. ปลานวลจันทร์	X			X		พ.ย. – ม.ค.	X		ซากและแมลงก้นดอง
52. ปลาไน	X			X		พ.ย. – ม.ค.	X		ซากพืช ซากสัตว์
53. ปลาอุยลอม	X		X			มิ.ย. – ก.ย.	X	X	พืช
54. ปลาเค็งดำ		X		X		มิ.ย. – ก.ย.	X		ซากพืช ซากสัตว์
55. ปลานาง		X	X			มิ.ย. – ก.ย.	X		สัตว์
56. ปลานิล	X			X		มิ.ย. – ก.ย.	X	X	สัตว์ และพืช
57. ปลาปลอม	X			X		พ.ย. – ม.ค.	X		สัตว์ และพืช
58. ปลาปาก	X		X			มิ.ย. – ก.ย.	X	X	พืช

ชื่อปลา	ลักษณะ		สภาพ			ช่วงฤดูผสมพันธุ์วางไข่	ตำแหน่งที่จับ		กินอาหารจำพวก
	เกล็ด	หนัง	มาก	น้อย	ดูอยู่พันธุ์		น้ำลึก	น้ำตื้น	
59.ปลาปากทางเหลือง	X			X		มิ.ย. – ก.ย.	X	X	พืช
60. ปลาป่าน	X			X		มิ.ย. – ก.ย.	X	X	ซากพืช ซากสัตว์
61. ปลาปักเป้า		X	X			มิ.ย. – ก.ย.	X	X	สัตว์
62. ปลาปิ้ง		X		X		มิ.ย. – ก.ย.	X		ซากพืช ซากสัตว์
63. ปลานักเปป	X		X			มิ.ย. – ก.ย.	X	X	ซากและแพลงก์ตอน
64. ปลาผอ		X			X	มิ.ย. – ก.ย.	X		พืชและสัตว์
65.ปลานู๋	X		X			พ.ค. – มิ.ย.	X	X	สัตว์
66.ปลาเผาะ		X			X	มิ.ย. – ก.ย.	X		สัตว์และพืช
67.ปลาเพี้ย	X		X			มิ.ย. – ก.ย.	X		แพลงก์ตอน
68.ปลาขน		X	X			มิ.ย. – ก.ย.	X		สัตว์
69.ปลารากกล้วย		X	X			มิ.ย. – ก.ย.	X		ซากพืชซากสัตว์
70.ปลาสร้อยหางขาว	X		X			ก.ค. – ธ.ค.	X	X	พืช
71.ปลาสร้อยไหม	X			X		ก.ค. – ธ.ค.	X	X	พืช
72.ปลาสลิด	X			X		พ.ค. – มิ.ย.		X	พืช
73.ปลาสวาย		X		X		ก.ค. – ธ.ค.	X		ซากพืชซากสัตว์
74. ปลาบึก		X		X		มิ.ย. – ก.ย.	X		ซากพืชซากสัตว์

ชื่อปลา	ลักษณะ		สภาพ			ช่วงฤดูผสมพันธุ์วางไข่	ตำแหน่งที่จับ		กินอาหารจำพวก
	เกล็ด	หนัง	มาก	น้อย	สูญเสียพันธุ์		น้ำลึก	น้ำตื้น	
75.ปลาแซ่		X			X	ก.ค. – ส.ค.	X		ซากพืชซากสัตว์
76.ปลาตุตจุค	X		X			ก.ค. – ส.ค.	X	X	สัตว์
77.ปลาตุตซิด	X		X			ก.ค. – ส.ค.	X	X	สัตว์
78.ปลาหมากผ่าง		X			X	มิ.ย. – ก.ย.	X		พืช
79.ปลาหมูแก้วไค้		X	X			พ.ค. – มิ.ย.	X		ซากพืชซากสัตว์
80.ปลาหมูทอก		X	X			พ.ค. – มิ.ย.	X		ซากพืชซากสัตว์
81.ปลาหมูหางแดง		X	X			พ.ค. – มิ.ย.	X		ซากพืชซากสัตว์
82.ปลาหลด		X		X		พ.ค. – มิ.ย.		X	ซากพืชซากสัตว์
83.ปลาหลด		X		X		พ.ค. – มิ.ย.	X	X	ซากพืชซากสัตว์
84. ปลาอีไท	X		X			มิ.ย. – ก.ย.	X	X	พืช
85.ปลาเอน		X			X	มิ.ย. – ก.ย.	X		สัตว์
86.ปลาเอียน		X		X		พ.ค. – มิ.ย.		X	ซากพืชซากสัตว์
87.ปลาข้าวมัน		X			X	มิ.ย. – ก.ย.	X		พืชและสัตว์
88.ปลาอุณ		X			X	มิ.ย. – ก.ย.	X		ซากพืชซากสัตว์
89.ปลาฉนาค		X			X	มิ.ย. – ก.ย.	X		พืชและสัตว์
90.ปลาหมู		X	X			มิ.ย. – ก.ย.	X	X	ซากพืชซากสัตว์

ชื่อปลา	ลักษณะ		สภาพ			ช่วงฤดูผสมพันธุ์วางไข่	ตำแหน่งที่จับ		กินอาหารจำพวก
	เกล็ด	หนัง	มาก	น้อย	ดู พันธุ์		น้ำ ลึก	น้ำ ตื้น	
91.ปลาเทพา		X			X	มิ.ย. – ก.ย.	X		ซากพืชซากสัตว์
92.ปลาปักแซว	X				X	มิ.ย. – ก.ย.	X	X	พืช
93.ปลาปักโมง		X				มิ.ย. – ก.ย.	X	X	พืช

4.2.3 อาหารและลักษณะการกินอาหารของปลาในหนองคาหวด

ลักษณะการกินอาหาร	ชนิดปลา	ชนิดอาหาร
1. ปลากินอาหารเหนือน้ำ	ปลาช่อน, ปลาชะโด, ปลาตุก, ปลาปิ้ง, ปลาข้าว, ปลาดองกราย, ปลาอุณ, ปลาเอน, ปลากระมัน	สัตว์, ไล่เคื่อน, กบ, เขียด, แมลง
2. ปลากินอาหารกลางน้ำ	ปลาปาก, ปลาสุด, ปลานาง, ปลาขาวสร้อย, ปลากะโท, ปลาเพี้ย, ปลานกเขา, ปลาโจก, ปลาชะมัน, ปลาเอน, ปลาดองกราย	จอก, แหนปล้องห่าง, แหนแม่เผ่าซัง, แหนหางหมาจอก, บัวแบ้, บัวแดง, บัวหลวง, บัวบั้ง, ผักเพ็ช, โหบเหบ, ตะไคร่น้ำ, ปลาเล็ก

3.ปลากินอาหารได้น้ำ	ปลากด ปลาหมู ปลาหนู ปลาบู ปลาแขว่ไก้ ปลาขบ ปลานาง ปลา หลาด ปลาหลด ปลาแ่ง ปลาดอง ปลาไหล	จอก, แหนปล้องห่าง, แหนแม่ เฒ่าช้าง, แหนหางหมาจอก, บัว แต้, บัวแดง, บัวหลวง, บัวบั้ง, ผักเพ็ช, โหบเหบ, ตะไคร่น้ำ, ปลาเล็ก, ของเน่า,
4.ปลากินลูกไม้	ปลาปิ้ง, ปลาสวาย, ปลาชวย	กระเบา, แสง, หำอีปู, ลูกหว่า, หมากก้านเหลือง, หมากคุมจัว, มะเดื่อ, ผีผวน, ส่องแมว, เลือก คั่นเลือกง่ากิน กินฤดูน้ำหลาก ผลไม้สุก

- * พืชที่เป็นอาหารปลาในหนองคาหวด เทา และ ตะไคร่น้ำ (เป็นอาหารปลาเกล็ดเกือบทุกชนิด)
- * ปลาปรับเข้ากับสภาพแวดล้อมที่คนปลูกพาล่าน ปลาจะหลบตามพุ่มไม้ ชุ่มขอนไม้ไม่กินอาหาร

4.2.4 ฤดูกาลปลาวางไข่

การปรับตัวของปลาในการวางไข่ฤดูกาลต่าง ๆ เป็นไปด้วยเหตุผล 2 ประการ คือ เพื่อให้ลูกปลา มีอาหารกินอุดมสมบูรณ์ และเป็นการปรับตัวเพื่อเป็นการป้องกันอันตรายจากศัตรู แหล่งน้ำในเขตหนาวมี ความอุดมสมบูรณ์เพียงช่วงสั้นๆ ในฤดูใบไม้ผลิ ปลาในแถบนั้นจึงมีช่วงการวางไข่ที่ค่อนข้างสั้นต่างกับปลา ในเขตร้อน เช่น ในเขตแหล่งน้ำป่าบุงป่าตามรายี่สไล ซึ่งมีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์เกือบตลอดทั้งปี จึงมี ฤดูกาลวางไข่ที่ยาวนานและวางไข่หลายครั้งในรอบปี

สำหรับปลาพื้นเมืองในเขตนี้นั้นส่วนใหญ่จะวางไข่ในช่วงฤดูฝน ปลาแต่ละชนิดมีช่วงวางไข่มากที่สุด แตกต่างกันไป เช่น ปลาปาก ปลาอีโท ปลาโค จะวางไข่มากที่สุดในตอนต้นฤดูฝน ปลาตุก ปลาช่อน ปลา

หมอ ปลาขาวนวล วางไข่มากในช่วงเดือนพฤษภาคม – กันยายน ปลาสร้อย ปลาอีโถ ปลากรด ปลาแขยง ปลา
ปิ้ง ปลาชวย ปลาสวาย ปลาฉีก ปลาทราย วางไข่ในเดือน กันยายน – ตุลาคม ปลาปอมวางไข่ในเดือนตุลาคม
– กุมภาพันธ์

4.2.5 พฤติกรรมปลาในการผสมพันธุ์และวางไข่

พฤติกรรมการผสมพันธุ์วางไข่ของปลาแตกต่างกันไปตามชนิดของปลา ปลาบางชนิดผสมพันธุ์เป็นคู่
เช่น ปลาคูก ปลาสลิค ปลาช่อน บางชนิดผสมพันธุ์ วางไข่เป็นฝูง เช่น ปลาทรงเครื่อง ปลาเกาเป็นดิน ปลา
ส่วนใหญ่มีการผสมภายนอก โดยมีปัจจัยภายนอกตัวปลา เช่น แสง อุณหภูมิ น้ำท่วม ฝน กลิ่น เพศตรง
ข้ามกระตุ้นปัจจัยภายในตัวปลา ได้แก่ ฮอร์โมนหลังออกมาทำให้พ่อแม่ปลาแสดงพฤติกรรมทางเพศออกมา
และผสมพันธุ์กันที่สุดในที่สุด พฤติกรรมทางเพศแตกต่างกันไป เช่น การสร้างอาณาเขต การเกี้ยวพาราสี การ
สร้างแหล่งวางไข่ เป็นต้น ส่วนพฤติกรรมการวางไข่และดูแลตัวอ่อนก็แตกต่างกันไปแล้วแต่ชนิดของปลา
ตั้งแต่พวกที่วางไข่ทิ้งไม่ดูแลเลย จนถึงการดูแลฟักไข่จนเป็นตัวและดูแลจนใหญ่ ดังนี้

1. ไม่ดูแลไข่แต่วางไข่กระจายในท้องน้ำ ได้แก่ กลุ่มปลาที่มีไข่แบบครึ่งจมครึ่งลอย เช่น ปลาปาก
ปลาอีโถ ปลาขาวหัวมน
2. วางไข่ในรังและดูแลอาจสร้างรังเองหรือเป็นธรรมชาติ พ่อหรือแม่ปลาคะเฝ้าดูแลไข่ เช่น
 - ปลานุ้ วางไข่คิดวัสดุในน้ำโดยพ่อแม่ปลาใช้หางโบกไปมาไล่ตะกอนจนสะอาด แล้วจึง
วางไข่ หลังจากนั้นจะเฝ้าและใช้ครีบโบกไปมาเพื่อให้น้ำหมุนเวียน
 - ปลาทรายวางไข่คล้ายปลานุ้โดยการปิดกวาดเสาที่ปักอยู่ในน้ำหรือรากของพืชน้ำที่มีขนาด
ใหญ่ นอกจากนั้นยังปิดกวาดบริเวณพื้นรอบๆ เสาแล้ววางไข่คิดเสา หรือรากพืชจากนั้นพ่อแม่ปลาคะเฝ้าดูแล
ไข่

- ปลาซ่อน เลือกพื้นที่ที่มีพืชน้ำขึ้น ใช้ปากกัดพันธุ์ไม้น้ำและใช้หางตีให้กระจายออกเป็นวง ชาวบ้านเรียกพฤติกรรมนี้ว่า “การตีเชือก ” พ่อแม่ปลาจะผสมพันธุ์ได้รังแล้วไข่ลอยขึ้นมาอยู่ในช่องว่างที่เตรียมไว้แล้วพ่อแม่ดูแลไข่จนฟักตัวและโตถึงขนาดประมาณ 5 เซนติเมตร ลูกปลาจึงจะแตกฝูงไปหากินอิสระ

- ปลาสลิค ปลากระดี่ ปลากัด ปลาเอียน สร้างรังโดยการก่อหวอด ซึ่งหมายถึง ฟองที่เกิดจากน้ำผสมกับเมือกภายในปากหวอดนี้ลอยอยู่บนผิวน้ำพ่อแม่ปลาผสมพันธุ์วางไข่ ภายใต้หวอดไข่จะลอยขึ้นไปอยู่ในหวอดจากนั้นพ่อแม่ปลาจะคอยเฝ้าดูแลอยู่ไม่ห่าง บางครั้งพบว่าพ่อแม่ปลาอมไข่ที่ตกลงมาไปพ่นกลับที่หวอดตามเดิม

- ปลาคุ้ยดิน พ่อแม่ปลาคุ้ยโพรงบริเวณรากพืชโพรงกว้างและลึกประมาณ 30 เซนติเมตร แล้วผสมพันธุ์วางไข่ในโพรงไข่ติดตามรากพืชน้ำและพ่อแม่ปลาเฝ้าดูแลไข่

- ปลาคุ้ยอุย สร้างรังโดยคุ้ยแอ่งดิน ๆ ตามก้นบ่อคล้ายปลานิลหลังวางไข่พ่อแม่ปลาจะเฝ้าดูแลไข่

พฤติกรรมการดูแลไข่และตัวอ่อนช่วยให้ลูกปลามีโอกาสรอดมากขึ้น ปลาพวกนี้จึงไม่จำเป็นต้องวางไข่จำนวนมาก ยังมีการดูแลไข่ดีขึ้นเพียงใดจำนวนไข่ที่วางก็ยิ่งน้อยลงตามลำดับ ปัจจัยที่มีผลต่อการผสมพันธุ์วางไข่ของปลา

การผสมวางไข่ของปลาเป็นกลไกที่มีความสลับซับซ้อนมาก มีความเกี่ยวข้องกับการอยู่รอดของประชากรลูกปลาโดยตรง ปัจจุบันภายใน คือ สอร์โมนเป็นกลไกควบคุมการผสมพันธุ์วางไข่ของปลาและปัจจัยภายนอก ได้แก่ สภาพแวดล้อมที่ควรมีความเหมาะสมทั้งด้านกายภาพ เคมี และชีวภาพ เพื่อให้ลูกปลาที่เกิดขึ้นมีอัตราการรอดมากขึ้น โดยปลาจะมีสัญชาตญาณที่จะผสมพันธุ์เมื่อสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมเท่านั้น ปัจจัยหลักที่ทำให้มีการวางไข่ของปลา ได้แก่ การปราศจากความเครียดจากการรบกวน ออกซิเจนที่ละลายในน้ำ อุณหภูมิ และแสง ส่วนปัจจัยกระตุ้นการวางไข่ ได้แก่ น้ำฝน น้ำท่วม กระแสน้ำ วัสดุสำหรับการวางไข่ และปัจจัยทางสังคม ปลาแต่ละชนิดอาจมีปัจจัยภายนอกที่ควบคุมการวางไข่ที่แตกต่างกัน ถ้าปรับ

ปัจจัยต่างๆ ให้ใกล้เคียงกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติก็อาจสามารถกระตุ้นให้ปลาวางไข่ได้ แม้จะไม่ใช่ฤดูผสมพันธุ์วางไข่ก็ตาม

4.2.6 พื้นที่แหล่งวางไข่ของปลา

4.2.6.1 พื้นที่แหล่งน้ำไหล

จากการศึกษาจะพบปลาที่วางไข่ในน้ำไหลเป็นไข่ที่มีลักษณะไข่ครึ่งจมครึ่งลอย ซึ่งหมายถึง ถ้าน้ำนิ่งไข่จะจม แต่ถ้าน้ำไหลไข่จะลอย ปลาที่วางไข่ในน้ำไหลส่วนใหญ่ จะเป็นปลาที่มีไข่มาก จะไม่ดูแลลูกปลา ฉะนั้นการที่ปลาวางไข่ในน้ำไหลจึงมีส่วนช่วยให้ลูกปลามีอัตราการรอดสูงขึ้น เพราะน้ำจะมีความขุ่นและไหลตลอดเวลา ช่วยให้ลูกปลาหลบหนีจากศัตรูได้ ความแรงของกระแสน้ำมีส่วนเกี่ยวข้องกับการวางไข่ที่เหมาะสมกับปลาแต่ละชนิด เช่น ปลาปาก ปลาอีโถ ปลาขาวมณี ปลาเอน จะวางไข่บริเวณน้ำไหลเอื่อยๆ ปลาสร้อย จะวางไข่บริเวณน้ำไหลแรง โดยเมื่อน้ำฝนตกใหม่ปลาประเภทปลาเกร็ดจะเกี่ยวกัน(ผสมพันธุ์)ในน้ำตื้นประมาณ 30 – 50 เซนติเมตรหรือบริเวณที่มีหญ้าลอย อยู่ในน้ำส่วนปลาหนึ่งจะเลือกที่วางไข่ตรงจุดบริเวณที่เคยวางไข่ คือ เคยวางไข่ที่จุดบริเวณใดก็จะไปวางไข่ที่จุดเดิม จะผสมพันธุ์เป็นกลุ่ม เช่น ปลากด ปลาแขยง ปลาค้าว ความลึกของน้ำที่ปลาวางไข่ประมาณ 50 – 200 เซนติเมตร

4.2.6.2 พื้นที่แหล่งน้ำนิ่ง

จากการศึกษาสังเกตพบว่า ปลาที่วางไข่ในน้ำนิ่งส่วนใหญ่ที่ไข่แบบจมติดวัตถุ คือ ติดกับขอนไม้ ต้นหญ้าใต้พื้นท้องน้ำ เช่น ปลากลาย ปลาชุกชุก ปลาชุกค้ำ ปลาบู่ เป็นค้ำ และปลาที่มีไข่ลอย เช่น ปลาข่อย ปลาเข็ง ปลากระเค็ด เป็นค้ำ ส่วนปลาที่ไข่ในน้ำนิ่งบริเวณน้ำลึก เช่น ปลาโต ปลากลาย ปลาคัง ปลาชนิดนี้ทำรังวางไข่ และ ปลาบู่ ปลาหลด ปลาหมู ปลาจำพวกนี้จะวางไข่ในขอนไม้ ใต้น้ำ

4.2.6.3 พื้นที่แหล่งน้ำท่วม

เป็นบริเวณที่น้ำในแม่น้ำมูลเอ่อท่วมคลั่งเข้ามาในป่าบุ่งป่าทามช่วงฤดูน้ำหลาก ซึ่งเป็นแหล่งผสมพันธุ์วางไข่ที่ดีของปลา เนื่องจากมีศัตรูน้อย แร่ธาตุอาหารสมบูรณ์ เนื่องจากพืชริมฝั่ง หนอง สอง วัง กุด

ในป่าทาม ถูกน้ำท่วมทำให้เน่าเปื่อย เกิดเป็นอาหารธรรมชาติแก่ลูกปลา และเป็นแหล่งหลบศัตรูของลูกปลา ได้เป็นอย่างดี ปลาที่วางไข่บริเวณน้ำท่วมถึง เช่น ปลากา ปลากด ปลาแขยง เป็นต้น

4.2.7 วงจรชีวิตปลา

วงจรชีวิตของปลาเริ่มจากพ่อ-แม่ปลาผสมพันธุ์วางไข่ ไข่ที่ได้รับการผสมแล้ว (Zygote) ไข่จะเจริญพัฒนาเป็นปลาวัยอ่อนในไข่ (Embryo) ใช้ระยะเวลาประมาณ 9-12 ชั่วโมง จากนั้นลูกปลาก็จะออกจากไข่ใช้เวลาประมาณ 24-48 ชั่วโมง จากนั้นพัฒนากลายเป็นลูกปลาปลาขนาดเซนส์ (Fry) ใช้เวลาประมาณ 1-2 เดือน จะพัฒนาเป็นปลานิ้ว (Fingerling) ใช้เวลาประมาณ 3-5 เดือน จากนั้นพัฒนากลายเป็นปลารุ่น (Young fish) ใช้ระยะเวลาประมาณ 3-5 เดือน จากนั้นก็จะเจริญเติบโตเป็นพ่อแม่พันธุ์ปลา (Blood Stock) ที่เจริญพันธุ์พร้อมที่จะผสมพันธุ์วางไข่ใช้เวลาประมาณ 8-12 เดือน

4.2.8 จุดตีปลาสอง

ทำไมถึงเรียกว่าตีปลาสอง เพราะปลาเข้าสองมันตัวใหญ่จะใช้มือเปล่าจับก็จับไม่ได้ก็เลยใช้ไม้ตีปลาให้เขาหรือสลบก่อนถึงจะจับปลาได้ ห้ามใช้มีดฟันเค็ดขาด ถ้าเลือกปลากระจ่ายไปตามน้ำปลาจะไม่เข้าสองนั้นอีก

ในอดีต มี 3 จุด คือ สองอ้อยหนู สองพ่อใหญ่พุ่ม และ สองพ่อใหญ่ท่ามา การตีปลาสองส่วนใหญ่จะเป็นปลากด ปลาแขยง ปลาค้าว ปลาอีโตะ ปลาเขี่ยม ปลาสร้อย ตีปลาสองครั้งหนึ่งได้ปลาประมาณ 400 – 1,000 กิโลกรัม จะทำการตีปลาสอง ช่วงฤดูน้ำขึ้นน้ำหลาก ช่วงเดือน กรกฎาคม – เดือนสิงหาคม ปัจจุบัน น้ำแข็งตีปลาสอง ไม่ได้จึงใช้การวางลอบแทน มีการวางลอบที่สองอ้อยหนูและสองพ่อใหญ่พุ่ม โดยพรานปลาสองท่าน คือ นายบุญมา หงษ์คำ ละนายแพง นรสาร ปลาที่จับส่วนใหญ่จะเป็นปลานู ปลาข่อ ปลาจน

4.3 ระบบนิเวศพื้นที่ทามกุดชาคิม

พื้นที่ทามกุดชาคิม เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ(Wetlands)ประเภทหนึ่งที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำมูลตอนกลางในเขตตำบลกุดชาคิมและตำบลทับใหญ่ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ โดยมีแหล่งน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ ชื่อ “กุดชาคิม” ที่เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติหลักที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์และจัดการร่วมกัน มีชุมชนตั้งอยู่ใกล้และมีพื้นที่ทามอยู่ล้อมรอบจากริมฝั่งกุดชาคิมแผ่ออกเป็นผืนใหญ่เชื่อมเป็นผืนเดียวกันกับพื้นที่ทามแม่น้ำมูล โดยมีแม่น้ำมูลอยู่ทางทิศเหนือ ที่ตั้งชุมชนอยู่ทางทิศใต้ พื้นที่ที่อยู่ใกล้กับแม่น้ำมูลชาวบ้านจะเรียกว่า “พื้นที่ทามมูล” ส่วนพื้นที่ที่อยู่ใกล้กับกุดชาคิมชาวบ้านจะเรียกว่า “พื้นที่ทามกุดชาคิม” มีพื้นที่กว่า 26,000 ไร่ขณะเดียวกันในพื้นที่ดังกล่าวนอกจากจะมีกุดชาคิมที่เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ในพื้นที่แล้ว ยังมีแหล่งน้ำธรรมชาติที่เป็นระบบนิเวศย่อยๆ ในพื้นที่ทั้งที่เป็นกุด หนอง ส อ ง วัง เลิง ปาก ทั้งใหญ่และเล็กกลดหล่นกันไป กระจัดกระจายอยู่ในพื้นที่ มีมากถึง 208 แห่ง และ นอกจากนี้ยังมีลักษณะพื้นที่ที่เป็นระบบนิเวศย่อยแบบโนน กว่า 26 แห่ง และมีป่าไม้ทั้งที่เป็นลักษณะ ป่าบุ่ง-ป่าทาม และ ป่าโคก ที่เป็น ป่าห้วยไร่ปลาย นา ป่าชุมชนกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป ในพื้นที่ ที่ชุมชนได้ พึ่งพาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ที่อาศัยอยู่โดยรอบพื้นที่ทามร่วมกัน

ที่ตั้งและอาณาเขต

ทิศเหนือ	จด	แม่น้ำมูล เขตอำเภอโพนทรายและอำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด
ทิศตะวันออก	จด	ตำบลทับใหญ่ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์
ทิศใต้	จด	ที่ตั้งหมู่บ้าน หมู่ 1,5,8,9 ตำบลกุดชาคิม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์
ทิศตะวันตก	จด	ที่ตั้งหมู่บ้าน หมู่ 2 ตำบลกุดชาคิม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ และแม่น้ำมูลเขต ตำบลโพนครก อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์

4.3.1 ระบบนิเวศย่อยในพื้นที่ทามกุดขาคิม

พื้นที่ทามกุดขาคิมมีลักษณะพิเศษ คือ เป็นระบบนิเวศย่อยของพื้นที่ทามแม่น้ำมูล ลักษณะภูมิประเทศจะมีทั้ง พื้นที่ที่เป็นที่สูงและที่ต่ำที่ลุ่มสลับกับเนินดินทำให้พื้นที่ทามกุดขาคิมมีระบบนิเวศย่อยๆที่ หลากหลาย ซึ่งชุมชนได้จำแนกเรียกตามภูมิลักษณะที่แตกต่างกันตามภาษาท้องถิ่นที่เรียก เช่น โนน เลิง สอง/ ร่อง ปาก กุด หนอง วัง ดังรายละเอียดดังนี้

- **โนน** คือลักษณะภูมิประเทศที่เป็นที่สูงของพื้นที่ทาม น้ำท่วมไม่ถึงหรือนานๆ ครั้งจะเกิดการท่วมถึงซึ่งเป็นแหล่งที่อาศัยของสัตว์นานาชนิด เป็นที่เลี้ยง วัว-ควาย เป็นที่พักอาศัยของคนเวลาไปทำนาทาม จับปลาช่วงที่มีน้ำท่วมหรือเป็นที่พักเก็บผลผลิตทางการเกษตร เช่น ผลผลิตข้าว เป็นต้น ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวจะสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 1-2 เมตร ซึ่งลักษณะภูมิประเทศแบบโนนมีในพื้นที่ศึกษาถึง 26 แห่ง พื้นที่รวมกว่า 1565 ไร่ โดยแบ่งออกเป็นพื้นที่ที่มีเจ้าของจับจองทำประโยชน์มีลักษณะเป็นป่าหัวไร่ปลายนายังไม่มีเอกสารสิทธิ์ เป็นมรดกตกทอดมาแต่ปู่ย่าตายายในพื้นที่ทามกุดขาคิม มีจำนวน 20 แห่ง พื้นที่ 542 ไร่ 46 ครอบครั้ว และเป็นพื้นที่สาธารณะที่ชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกันในพื้นที่ทามกุดขาคิม มีจำนวน 6 แห่ง พื้นที่ 1013 ไร่

- **เลิง** คือลักษณะภูมิฐานที่ลาดต่ำลงสู่ผิวน้ำของแม่น้ำมูล หรือ กุด หากเกิดน้ำมาจะท่วมก่อน บริเวณเลิงที่ลาดสูงขึ้นสามารถทำนาได้ ลักษณะภูมิฐานแบบเลิงมีในพื้นที่ศึกษา 4 แห่ง พื้นที่รวม 270 ไร่เป็นทั้งพื้นที่สาธารณะที่ชุมชนดูแลใช้ประโยชน์ร่วมกันและมีเจ้าของ คือ 1. เลิงจะมะ 2. เลิงเผ่าผา 3. เลิงอีคุ้ม 4. เลิงปากอ่าว

- **สอง** มีลักษณะภูมิคั่นดินขนานทั้งสองข้างมีน้ำไหลเรียกว่าสองหรือร่องเป็นแหล่งใส่ไขจับปลาของชาวบ้าน ลักษณะสองมีในพื้นที่ศึกษาถึง 31 แห่ง พื้นที่รวมกว่า 275 ไร่ โดยแบ่งออกเป็นสองที่มีเจ้าของในพื้นที่ทามกุดขาคิม มีจำนวน 24 แห่ง พื้นที่ 258 ไร่ 49 ครอบครั้ว และเป็นสองสาธารณะที่ชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกันในพื้นที่ทามกุดขาคิม มีจำนวน 7 แห่ง พื้นที่ 17 ไร่

- **ปาก** เป็นลักษณะภูมิฐานที่อยู่ตามกุด สองหรือร่องน้ำที่ไหลตกหรือไหลมาบรรจบกับอีกแหล่งน้ำหนึ่ง เป็นแหล่งหาปลาและเลี้ยงวัว ควาย มีอยู่ในพื้นที่ศึกษาถึง 37 แห่ง พื้นที่ 371 ไร่ โดยแบ่งออกเป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชนในพื้นที่ตามกุดขาคิมมีจำนวน 31 แห่ง พื้นที่ 341 ไร่ และพื้นที่ที่มีการจับจองเป็นเจ้าของในพื้นที่ตามกุดขาคิมมีจำนวน 6 แห่ง พื้นที่ 30 ไร่

- **กุด** คือลักษณะภูมิประเทศที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของร่องน้ำตามวัฏจักรของการไหลของน้ำตามช่วงระยะเวลาต่างๆทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเดินน้ำหรือแนวทางน้ำเก่า ลักษณะภูมิประเทศแบบกุดมีในพื้นที่ศึกษาถึง 35 แห่ง มีพื้นที่ 4412 ไร่ ใช้ประโยชน์ในการเลี้ยงสัตว์ จับปลา ทำนา ปลุกผัก และน้ำประปา โดยแบ่งออกเป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ที่ชุมชนใช้ประโยชน์ คูแตรักยาร่วมกันในพื้นที่ตามกุดขาคิมมีจำนวน 33 แห่ง พื้นที่ 4382 ไร่ และเป็นพื้นที่ที่มีเจ้าของจับจองในพื้นที่ตามกุดขาคิมมีจำนวน 2 แห่ง พื้นที่ 30 ไร่

- **หนอง** คือ ลักษณะคล้ายกุด แต่เล็กและตื้นกว่ากุดมาก หรือบางทีเกิดจากวัฏจักรการไหลของน้ำที่มีทิศทางการไหลของน้ำกลายเป็นกุด จากกุดกลายเป็นหนอง โดยทั่วไปในแต่ละหนองส่วนมากจะมีเจ้าของลักษณะดังกล่าวมีในพื้นที่ศึกษาถึง 92 แห่ง มีพื้นที่รวมกว่า 505 ไร่ ใช้ประโยชน์ในการทำนา ปลูกข้าว หาปลา โดยแบ่งออกเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนในพื้นที่ตามกุดขาคิมมีหนองสาธารณะของชุมชนที่ใช้ประโยชน์และคูแตรักยาร่วมกัน จำนวน 8 หนอง พื้นที่ 45 ไร่ และพื้นที่ที่มีเจ้าของ ในพื้นที่ตามกุดขาคิมมีจำนวน 85 หนอง พื้นที่รวม 460 ไร่ 151 ครอบครัวยุ

- **วัง** คือ ลักษณะภูมิฐานที่เป็นแนวลึกของร่องน้ำในตัวลำน้ำ ปกติจะอยู่ติดกับฝั่งชันหรือฝั่งโค้งเว้าของแม่น้ำหรือกุด ในพื้นที่ศึกษามีลักษณะภูมิฐานแบบวังอยู่ 9 แห่ง พื้นที่รวม 695 ไร่ ใช้ประโยชน์ในการหาปลา เลี้ยงสัตว์ สูดน้ำทำนา น้ำอาบ และคูศุทธราช ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ชุมชนใช้ประโยชน์และคูแตรักยาร่วมกัน

4.3.2 ทางน้ำที่สัมพันธ์กับการขยายพันธุ์ปลาในพื้นที่ตามฤดูกาล

พื้นที่ตามฤดูกาลอยู่ติดกับแม่น้ำมูล โดยพื้นที่ตามแห่งนี้อยู่ทางทิศใต้ของแม่น้ำมูล โดยสภาพของพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับน้ำจากแม่น้ำมูล ในช่วงฤดูน้ำหลากประมาณเดือนกันยายนน้ำจากแม่น้ำมูลจะไหลบ่าเข้าสู่พื้นที่ตาม ซึ่งก็มีทางน้ำรับน้ำเหล่านี้กระจายอยู่เป็นจำนวนมากทั้งขนาดเล็กๆแคบๆและที่เป็นปากน้ำขนาดใหญ่ทั้งที่อยู่ในพื้นที่ตามและอยู่ในพื้นที่ทุ่ง โดยสามารถแบ่งทางน้ำหลักได้ดังนี้

1. จุดทางน้ำที่ไหลเข้าฤดูกาลอย่างเฉียว มีอยู่ 13 ทาง โดยแบ่งออกเป็นเขตพื้นที่ทุ่งและเขตพื้นที่ตามได้ดังนี้

เขตพื้นที่ทุ่ง มีทางน้ำที่ไหลเข้าฤดูกาล 7 ทาง คือ สองหางบ่อ สองหนองบุตรศรี สองอีไท คลองคางเขียง คลองท่าช้าง คลองกุดอีปู่ สองตาพวง

เขตพื้นที่ตาม มีทางน้ำที่ไหลเข้าฤดูกาล 6 ทาง คือ ปากเตย ปากสองหม่า/สองก่น หนองน้อย หนองตาจาน ทุ่งหนองบัว วังใหญ่

2. จุดทางน้ำที่มีทั้งน้ำไหลเข้าและไหลออกจากฤดูกาล มีอยู่ 2 ทางในเขตพื้นที่ตาม ดังนี้ คือปากขาคิม กุดจับใหญ่ ช่วงฤดูน้ำหลาก น้ำจะไหลเข้าและไหลออกพร้อมกัน แต่ถ้าน้ำมูลลดลงประมาณ 3 เมตร น้ำฤดูกาลจะไหลออกแม่น้ำมูล

3. จุดทางน้ำที่ไม่ได้ไหลเข้าฤดูกาล แต่ไหลเข้าตามกุด หนอง สอง วัง ในพื้นที่ตาม ไหลออกแม่น้ำมูล ตามเค็ม แต่ไม่ได้ไหลเข้าฤดูกาล มีอยู่ 2 ทางคือ วังบ่อ และ หนองจันทัน

จะเห็นได้ว่าทางน้ำมีความหลากหลายและความสำคัญแยกย่อยออกไป ในที่นี้จะนำเสนอทางน้ำที่มีอิทธิพลต่อการผสมและขยายพันธุ์ของปลาพื้นเมืองที่มีอยู่ 4 เส้นทางหลัก คือ

1. โสภคเต๊ อยู่ทางด้านทิศตะวันตกของพื้นที่ตามกุดขาคิม คิคบ้านคงหมู่ 2 เป็นทางน้ำเข้าที่ไม่เชิงว่าเป็นร่องน้ำแต่พื้นที่ที่มีความลาดตื้นน้ำไหลเข้าได้เร็ว เมื่อถึงฤดูน้ำหลากน้ำจากแม่น้ำมูลจะเอ่อท่วมบริเวณนี้แล้วไหลไปตามที่นาชาวบ้าน ผ่านไปยังหนองคันต่อไปหนองคล้าไหลไปกุดมนและลงสู่กุดหลังตลาด ทางน้ำนี้มีความยาวจากแม่น้ำมูลถึงกุดหลังตลาดประมาณ 1 กิโลเมตร

2. ปากกุดเคยหรือ ปากหม้อทอง อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของพื้นที่ตาม เป็นปากน้ำสำคัญที่รับน้ำเข้าสู่พื้นที่ตามกุดขาคิม เส้นทางน้ำจากปากแห่งนี้เมื่อรับน้ำแล้วจะกระจายออกเป็นสองทางคือ

2.1 ผ่านเข้ากุดเคยไหลไปกุดหม้อทองต่อไปยังกุดพระเหมาะ กุดสรวง กุดม่วง กุดหลังตลาด ระยะทางประมาณ 4 กิโลเมตร

2.2 ผ่านเข้ากุดเคยไหลต่อไปหนองหัวควาย เครือสอง หนองปลาแข็ง ไปออกปากของปลาแข็งแล้วสิ้นสุดที่กุดขาคิม เส้นทางนี้มีระยะทาง ประมาณ 3 กิโลเมตร

3. สองเหมา เป็นทางน้ำเล็กๆติดกับแม่น้ำมูลทางด้านทิศเหนือของพื้นที่ น้ำจากแม่น้ำมูลจะไหลเข้าสองเหมาแล้วไหลต่อไปยังกุดพายสงค์และไหลลงสู่กุดขาคิม เป็นระยะทางประมาณ 600 เมตร

4. ปากขาคิม เป็นปากน้ำหลักที่รับน้ำจากแม่น้ำมูลเข้าสู่กุดขาคิม อยู่ถัดจากสองเหมาทางทิศตะวันออก น้ำจะไหลเข้าปากขาคิมไหลไปกุดปลาขะมัน กุดแคน ปากอ่าว และไหลลงสู่กุดขาคิม เป็นระยะทางประมาณ 1 กิโลเมตร

4.3.3 ความสัมพันธ์ระหว่างทางน้ำกับการผสมพันธุ์ของปลา

คำนิยาม

“เกี่ยว” หมายถึง อาการของปลาเพศผู้และเพศเมียเมื่อได้รับน้ำใหม่จากน้ำหนุ่นและน้ำหลาก จากแม่น้ำมูลเข้าสู่พื้นที่ตามกุดขาคิม ทั้งน้ำฝน น้ำจากแม่น้ำมูลไหลเข้าสู่ตาม น้ำฝนจากพื้นที่ทุ่งลงตามจากตามลงสู่กุดและจากตามลงสู่แม่น้ำมูล ปลาเกร็ดเมื่อได้น้ำใหม่จะว่ายทวนน้ำรวมเป็นกลุ่มใหญ่ในทางน้ำไหลคั้นๆ จากนั้นเกี่ยวพาและผสมพันธุ์กันในบริเวณนั้น

จากความหลากหลายของทางน้ำและทิศทางการไหลของน้ำในพื้นที่ตามฤดูกาลทำให้ปลาที่มีพื้นที่ในการผสมพันธุ์และวางไข่หลายแห่งกระจายอยู่ตามทางน้ำต่างๆเหล่านั้น จากการศึกษาพบว่าจุดที่ปลาเกี้ยวและวางไข่มี 4 เส้นทางน้ำ รวม 12 จุดหลัก ดังนี้

เส้นทางที่ 1 ทางน้ำเข้ากุดหม้อทอง

1.1 เส้นทางแรก

- 1.1.1 วางไข่ตั้งแต่ปากแม่น้ำมูลเรื่อยไปจนถึงกุดเตยบริเวณฝายคันทันปากกุดเตย ระยะทางประมาณ 200 เมตร
- 1.1.2 ช่วงรอยต่อระหว่างปากกุดเตยและปากกุดหม้อทอง(ชาวบ้านเรียกช่วงนี้ว่า คอไสนา) ระยะทางประมาณ 300 เมตร
- 1.1.3 ช่วงรอยต่อระหว่างตาสร้อยกับกุดพะเหมา ระยะทางประมาณ 300 เมตร
- 1.1.4 ช่วงรอยต่อระหว่างกุดพะเหมากับปากกุดหล่มบริเวณฝายคันทัน ระยะทางประมาณ 200 เมตร
- 1.1.5 หางกุดม่วง ระยะทางประมาณ 200 เมตร
- 1.1.6 คอกุดเปือย ระยะทางประมาณ 400 เมตร

1.2 เส้นทางที่ 2

- 1.2.1 จากทางหนองกะเบาผ่านสองปลาแข่งลงสู่กุดชาคิม ระยะทางประมาณ 100 เมตร
- 1.2.2 จากทางหนองโสดาถึงหางกุดพาสงค์ ระยะทางประมาณ 600 เมตร

เส้นทางที่ 2 ปากชาคิม

- 2.1 จากแม่น้ำมูลถึงกุดปลาชะมัน ระยะทางประมาณ 400 เมตร
- 2.2 จากหางกุดปลาชะมันผ่านสาวแม่ กุดกัน ท่าโหม่งไปจนถึงปากอ่าว ระยะทางประมาณ 600 เมตร

เส้นทางที่ 3 จากสองหม่า ถึงหางพายสงค์ ระยะทางประมาณ 200 เมตร

๖

เส้นทางที่ 4 จากสองหนองหวายช่วงทิศตะวันตกถนนลูกรัง ไปปากหนองไส้เหียน ระยะทางประมาณ 600 เมตร

นอกจากทางน้ำที่ปลาเลือกเป็นพื้นที่ผสมพันธุ์แล้วระดับและกระแสน้ำยังเป็นตัวแปรสำคัญอีกอย่างหนึ่ง กล่าวคือ ทางน้ำต่างๆที่ปลาเลือกนั้นเป็นทางน้ำแคบๆ น้ำไหลแรง ความลึกของน้ำอยู่ที่ระดับ 5-50 เซนติเมตร พื้นที่บริเวณนั้นต้องมีหญ้าปกคลุมอยู่ด้วยจึงถือว่าเหมาะกับการวางไข่ ลักษณะนี้จากการสันนิษฐานของพรานปลาสันนิษฐานว่า ปลาอาจต้องการใช้กระแสน้ำไหลเพื่อให้ไข่ผสมกับน้ำเชื้อได้ดีขึ้นและหญ้านั้นเองจะเป็นตัวช่วยคลุกเคล้าธรรมชาติที่ดี

ในรอบปีหนึ่งปลาในทามจะมีมากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับจำนวนครั้งของการผสมพันธุ์ หากปีใดฝนแล้งไม่มีน้ำหลากปลาจะผสมพันธุ์กันได้น้อย จำนวนปลาในปีนั้นก็ไม่ได้เพิ่มจำนวนมาก แต่หากปีใดมีฝนชุกน้ำหลากเข้าท่วมพื้นที่ทาม ปลาได้ผสมพันธุ์กันและขยายพันธุ์ได้ดีทำให้ในทาม มีปริมาณปลาเพิ่มขึ้น คนหาปลาก็จับหาได้ง่ายขึ้น ในพื้นที่ทามกุดขาคิมชาวบ้านสังเกตว่าหากปีใดมีน้ำหลากถึงสองครั้งปีนั้นปลาจะมีมากเนื่องจากปลามีโอกาสได้ผสมพันธุ์ถึงสองรอบการทำมาหากินก็จะสะดวกขึ้นตามไปด้วย

4.3.4 วงจรชีวิตปลาในทามกุดขาคิม

น้ำหลากหรือน้ำแก่งที่เกิดขึ้นแต่ละครั้งนั้น ใช้เวลาประมาณ 1-2 วัน ช่วงนี้เป็นเหมาะสมของปลาที่จะได้ขยายพันธุ์ ขณะเดียวกันเป็นโอกาสทองของคนหาปลาเช่นเดียวกัน เนื่องจากปลาพื้นเมืองเหล่านั้นจะเกี่ยวกันตลอดทั้งวันทั้งคืน เป็นกลุ่มใหญ่จนไม่สามารถแยกแยะได้ว่าในหมู่ปลาเหล่านั้นประกอบด้วยปลาชนิดใดบ้าง การทวนน้ำเข้าไปวางไข่ในทางน้ำของปลากลุ่มใหญ่นั้นหากเป็นคนที่ไม่เคยเห็นมาก่อนจะรู้สึกตกใจกลัว โดยเฉพาะหากไปพบตอนกลางคืนเนื่องจากเสียงดังจากการว่ายทวนน้ำและการเกี่ยวกันบนน้ำคืนทำให้เกิดเสียงอื้ออึง และมีน้ำกระจายเป็นระยະ คนจะกลัวเพราะคิดว่าเป็นจระเข้หรือเป็นผี แต่สำหรับพรานปลาแล้วถือว่าเป็นโชคที่ดีที่พบเห็นปลากลุ่มใหญ่แบบนี้

ชีวิตของปลาเริ่มต้นขึ้นนับจากไข่ผสมกับน้ำเชื้อในช่วงเกี้ยวกันนี้ ปลากลุ่มที่ชาวบ้านหรือพรานปลา พอสั่งเกตุวงจรได้ชัดเจนที่สุด คือ กลุ่มปลาเกร็ด จำพวก ปลาขาวสร้อย ปลาอีโถ ปลากลุ่มนี้จะใช้เวลาเกี้ยวกัน ประมาณ 1-2 ชั่วโมงจากนั้นไข่และน้ำเชื้อจะปฏิสนธิกลายเป็นตัวอ่อนไหลไปตามทางน้ำ ตัวอ่อนส่วนหนึ่งถูก ปลาชนิดอื่นหรือนกหรืองู กินเป็นอาหาร ส่วนที่ยังเหลือรอดจะไหลตามน้ำลงไปสู่กุดชาคิม ลูกปลาอายุ 2-3 วันจะเริ่มกินอาหารได้ โดยจะกินพืชน้ำ จำพวกแห่น สาร่ายน้ำจืดเป็นหลัก ปลาเหล่านี้จะหากินและเติบโตใน กุดต่างๆรวมทั้งกุดชาคิม ซึ่งมีปลาที่โค่นดาข่ายพรานปลาและถูกจับได้ประมาณการณ่ว่า ปลาขาวสร้อยและ ปลาอีโถ อายุ 1 ปี มีน้ำหนัก 500 กรัม ความยาวตลอดช่วงตัวประมาณ 10 เซนติเมตร และปลาที่โตเต็มวัยที่กุด ชาคิมพบว่ามีน้ำหนัก 1 กิโลกรัม ความยาวตลอดช่วงตัวประมาณ 15 เซนติเมตร

4.3.5 แหล่งอาศัยกับระดับน้ำที่เหมาะสมกับการอาศัยของปลา

เนื่องจากกุดชาคิมเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ มีน้ำไม่เค็มขาด และมีระบบนิเวศน์ที่หลากหลาย ภายในกุดจะมีพืชน้ำหลายชนิดไม่ว่าจะเป็น แหน, จอก, ผักเพ็ช, บัว, ผักตบชวา, ผักแว่นและมีไม้ริมฝั่งที่ ขึ้นอยู่โดยรอบกุด และได้มีน้ำยังมีขอนไม้ต้น ไม้ที่ตายแล้ว อยู่ได้น้ำให้เป็นแหล่งที่ปลาได้อาศัย ซึ่งปลาแต่ละ ชนิดก็จะอยู่ในที่ที่แตกต่างกันซึ่งสามารถจำแนกได้ดังนี้

- ปลาที่ชอบอาศัยอยู่ตามขอนไม้ ได้แก่ ปลานู, ปลากด, ปลาทราย, ปลาเป่า, ปลาจี่หยอด, ปลาหมู, ปลากา, และปลานาง
 - ปลาที่ชอบอาศัยอยู่ตามริมฝั่ง ได้แก่ ปลาตะกวด, ปลาขาว, ปลาคอง, ปลาช่อน, ปลาตุก, ปลาจล
- นอกจากนี้ปลาแต่ละกลุ่มยังอาศัยอยู่ในระดับน้ำที่มีความแตกต่างกัน เมื่อนำมาจัดกลุ่มตามช่วงความลึกของน้ำ ได้ดังนี้

ฤดูแล้งเริ่มจากช่วงเดือนมีนาคมถึงเดือนมิถุนายน เป็นช่วงที่ปลามีน้อยจับหาได้ยาก แต่พรานปลาก็ยังจับหา แต่ละคนใช้วิธีการที่คนถนัดแตกต่างกันออกไป บางคนใช้แห บางคนใช้มอ หรือดาข่าย บ้างก็วางเบ็ด หรือบางกลุ่มรวมตัวกันตัดไม้ริมฝั่งตากลงในแหล่งน้ำในหน้าแล้ง(ม.ค.-เม.ย.)เมื่อถึงช่วงน้ำน้อยจึงล้อมจับปลา หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “การทำเขาะ” หน้าแล้งเป็นช่วงที่คนลงทุ่งลงทำ “หาปลากินข้าวป่า” เก็บหอยตามริมฝั่งกุ๊ดบ้าง ล้อมเขาะเอาปลาบ้าง เมื่อได้แล้วนำมาทำอาหาร คัมปลา คัมหอย ก้อยปลา แล้วเก็บผักที่มีอยู่ในทามเอามาต้กล่อมวกกินด้วยกัน เมื่อกินอิ่มบางครั้งมีปลาเหลือก็จะนำกลับบ้านไปฝากเพื่อนบ้านที่ไม่ได้มาร่วมวงด้วย คนกุ๊ดขาคีมจะมีวิธีอย่างนี้

การหาปลาหน้าแล้งจะต้องลงหาในแหล่งน้ำลึกกว่าปกติ เพราะน้ำช่วงนี้จะร้อน ปลาจะหลบไปอยู่ลึกลงไปในที่ที่น้ำเย็น

หลังจากเดือนมิถุนายนเป็นหน้าฝน เมื่อฝนตกลงมาปลาจำพวกที่ไข่ในเชิงหรือรังก็จะขึ้นมาทำรังในที่ตื้นๆและบางชนิดก็จะว่ายทวนน้ำขึ้นไปวางไข่ตามหนองต่างๆที่อยู่สูงขึ้นไปจากกุ๊ดหรือมอ การหาปลาช่วงนี้จับหาได้ง่าย เครื่องมือที่ใช้จะเป็นดาข่าย เบ็ดและในช่วงกลางคืนจะใช้เบ็ดเคอร์รี่ส่องไปตามริมฝั่งต่อเมื่อพบปลาตัวขนาดใหญ่ก็จะใช้ฉมวกแทง คืนหนึ่งๆจับปลาได้หลายกิโลกรัม

ช่วงที่ฝนตกหนักมีน้ำหลากเข้าในพื้นที่ทาม น้ำจากทุ่งไหลตามสองลงทาม ลงกุ๊ด น้ำนี้เป็นน้ำใหม่เมื่อไหลไปปะทะน้ำกุ๊ดซึ่งเป็นน้ำเก่าจะทำให้ดินเกิดความหอม สิ่งนี้เป็นสัญญาณบอกปลาว่าได้เวลาวางไข่แล้ว ปลาจำพวกปลาขาวจะว่ายทวนน้ำขึ้นไปยังที่น้ำไหลตื้นๆ จากนั้นก็ยักกัน ผสมพันธุ์และวางไข่ พรานปลาเองก็รอโอกาสนี้เช่นเดียวกันที่จะจับปลาเพราะระหว่างที่ปลาเกี่ยวกับนี้จะไม่สนใจหรือกลัวคน พรานปลาจะเอาดาข่ายดักที่ทางน้ำไหลเมื่อปลาว่ายทวนน้ำขึ้นไปก็ติดดาข่ายเป็นจำนวนมาก ช่วงที่ปลาทวนน้ำใหม่ได้ปลามากจนชาวบ้านกล่าวว่า “มันติดดักหลายจนปลดคมองบ่ทัน” หมายถึงปลาติดกับดาข่ายมากมายจนพรานปลาปลดออกจาดาข่ายดักนั้นแทบไม่หมด

การดักปลาทวนน้ำนี้ในอดีตชาวบ้านจะมีการทำด่อนดักรอดั้งแต่ช่วงฤดูแล้ง เรียกว่า ด่อนแล้ง ดักปลาจำพวก ปลาตุก ปลาช่อน ปลาหมอ การดักด้วยวิธีนี้ก็ทำให้จับปลาได้ครั้งละมากๆเช่นกัน แต่ในระยะหลังชุมชนมีการห้ามทำด่อนแล้งเพราะเป็นการขัดขวางการผสมพันธุ์ของปลา ทำให้ปลาลดจำนวนลง เมื่อห้ามทำด่อนแล้งแล้วก็ยังมีพรานบางคนวางลอบ จั่น ตามแนวฝั่งกุ๊ด เพราะปลาจำพวกปลาช่อน ปลาจล จะชอบทำรัง

และวางไข่ตามแนวฝั่ง เมื่อวางลอบ จั่นกันมากขึ้นก็ทำให้จำนวนปลาเหล่านี้ลดลง ชุมชนจึงประกาศห้ามวางลอบและจั่นแบบถาวร ปัจจุบันจึงไม่มีการวางลอบและจั่นตามแนวฝั่งอีกแล้ว

4.3.7 อีศของพรานปลา

พรานปลาหรือคนหาปลาทุกคนจะมีความเคารพต่อน้ำและเจ้าที่ในทุกที่ที่ไปหาปลา เพราะถือว่าได้ให้ปลาเป็นอาหารแก่พวกเขา ให้มือผู้มีกิน ดังนั้นในการออกหาปลาทุกครั้งคนหาปลาจะมีการแสดงออกเพื่อแสดงความเคารพต่อเจ้าที่ โดยกรณีที่เป็นกลุ่มจะมีเหล้าติดไปด้วย เมื่อถึงแหล่งหาปลาจะเก็บดอกไม้ป่า มีคำหมาก คำยา ใส่ใบตองไปวางในที่ที่เหมาะสมแล้วบอกกล่าวเจ้าที่เทพอารักษ์ที่ปกปักรักษาแม่น้ำคงคา ขอปลาจากท่านให้พออยู่พอกิน และอย่าให้มีเหตุร้ายใดๆ แล้วจึงเทเหล้าลงพื้นในเจ้าที่ได้ดื่มกิน หรือเรียกว่า “การหยาด” นี่เป็นวิธีหนึ่ง

อีกวิธีหนึ่งคนหาปลาทำ “กลซื้อปลา” โดยหย่อนเหรียญจะเป็นเงินเท่าใดก็ได้ลงในน้ำแหล่งที่ตนจะจับปลาแล้วบอกกล่าวว่า “ลูกหลานขอซื้อปลาเป็นเงินหนึ่งแสนหรือหนึ่งล้าน” จากนั้นก็เลือกใช้คำพูดที่นอบน้อมขอให้หมางๆ หรือให้ได้ปลามากๆ นั่นเอง

การหาปลาสำหรับคนกุดชาติไม่ใช่ว่าทำได้ทุกคนเพราะบางคนหาไม่เป็น บางคนไม่มีเครื่องมือ บ้างไม่มีเวลาเพราะต้องทำงานอย่างอื่น ดังนั้นชุมชนจึงมีการพึ่งพากัน คนที่หาปลาได้จะนำปลามาขายให้คนกลุ่มแรก เกิดการแลกเปลี่ยน พรานปลาจึงมีรายได้จากการขายปลาตลอดทั้งปี

3.8 ตารางแสดงข้อมูลจำเพาะของปลาในพื้นที่ทำมาหากิน

ชื่อปลา	ลักษณะ		สถานภาพ				ตำแหน่งที่พบ		ตำแหน่งที่จับ		เครื่องมือที่ใช้	ฤดูกาล			
	เกล็ด	หนัง	ไม่มี	หายาก	มี	มีน้อย	ชื่อสถานที่	ลักษณะ	ริม	กลาง		เดือน	น้ำขึ้น	น้ำไหล	เชิง
1.ปลาบึก		*		*		*	มูล/กุดหม้อทอง	มูล/กุด		*	ตาข่าย,เบ็ด	น้ำหลาก		*	
2.ปลาค้าวหอย		*		*		*	มูล/กุดหม้อทอง	มูล/กุด		*	ตาข่าย,เบ็ด	น้ำหลาก		*	
3.ปลาค้าวหลังเขียว		*		*		*	มูล/กุดหม้อทอง	มูล/กุด		*	ตาข่าย,เบ็ด	น้ำหลาก		*	
4.ปลานาง		*		*		*	ทั่วไป	หนอง/กุด/มูล		*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก		*	
5.ปลาเขยหลังเขียว		*		*		*	ทั่วไป	หนอง/กุด/มูล	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก		*	
6.ปลาเขยหลังลาย		*		*		*	ทั่วไป	หนอง/กุด/มูล	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก		*	
7.ปลาเขยงโพธิ์		*		*		*	ทั่วไป	หนอง/กุด/มูล	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก		*	
8.ปลาเขยงดงแดง		*		*		*	ทั่วไป	หนอง/กุด/มูล	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก		*	
9.ปลาเขยง		*		*		*	ทั่วไป	หนอง/กุด/มูล	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก		*	
10.ปลาชีหยอด		*		*		*	มูล/กุด	มูล/กุด	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก		*	
11.ปลาหมูยง		*		*		*	ทั่วไป	หนอง/กุด/มูล	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก		*	
12.ปลาหมูดองจาน		*		*		*	ทั่วไป	หนอง/กุด/มูล	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก		*	
13.ปลาหมูยง		*		*		*	ทั่วไป	หนอง/กุด/มูล	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก		*	
14.ปลาตากกล้วย		*		*		*	มูล/กุด	มูล/กุด	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก		*	
15.ปลาหมู		*	*	*	*	*	แหล่งน้ำลึก	มูล/กุด		*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก		*	

ตารางแสดงข้อมูลจำเพาะของปลาในพื้นที่ทางภาคใต้

ชื่อปลา	ลักษณะ		สถานภาพ				ตำแหน่งที่พบ			ตำแหน่งที่จับ		เครื่องมือที่ใช้	ฤดูกาล			
	เกิด	หนึ่ง	ไม่	มี	มี	มี	ชื่อสถานที่	ลักษณะ	ริม	กลาง	น้ำ		เดือน	น้ำ	น้ำ	เชิง
16.ปลาปักเป้า		*			*		แหล่งน้ำลึก	มด/กุด		*		ตาข่าย, เบ็ด, แห	น้ำหลาก		*	
17.ปลาเค็ง		*			*		แหล่งน้ำลึก	มด/กุด		*		ตาข่าย, เบ็ด, แห	น้ำหลาก			*
18.ปลาปิ้งป่าน		*			*		แหล่งน้ำลึก	มด/กุด		*		อวน, ตาข่าย, เบ็ด, แห	น้ำหลาก		*	
19.ปลาปิ้งหวก		*			*		แหล่งน้ำลึก	มด/กุด		*		อวน, ตาข่าย, แห	น้ำหลาก		*	
20.ปลาบอน		*			*		แหล่งน้ำลึก	มด/กุด		*		อวน, แห			*	
21.ปลาหลด		*			*		มด/กุด	มด/กุด/หนอง	*			ตาข่าย, เบ็ด, แห	ม.ค.-มิ.ย.			*
22.ปลาหลด		*			*		หัวไป	มด/กุด/หนอง	*			ตาข่าย, เบ็ด, แห	พ.ค.			*
23.ปลาตุ๊กตัก		*			*		หัวไป	มด/กุด/หนอง	*			ตาข่าย, เบ็ด, แห	ฤดูฝน			*
24.ปลาตุ๊กตัก		*			*		หัวไป	มด/กุด/หนอง	*			ตาข่าย, เบ็ด, แห	ฤดูฝน			*
25.ปลาตุ๊กตัก		*			*		หัวไป	มด/กุด/หนอง	*			ตาข่าย, เบ็ด, แห	ฤดูฝน			*
26.ปลาตุ๊กตัก		*			*		หัวไป	มด/กุด/หนอง	*			ตาข่าย, เบ็ด, แห	ฤดูฝน			*
27.ปลาอิด		*			*		หัวไป	มด/กุด/หนอง	*			ตาข่าย, เบ็ด, แห	ฤดูฝน			*
28.ปลาอิด		*			*		หัวไป	มด/กุด/หนอง	*			สวิง	ฤดูฝน	*		
							หัวไป	มด/กุด/หนอง	*			สวิง	ฤดูฝน	*		

ตารางแสดงข้อมูลจำเพาะของปลาในพื้นที่ทางภาคใต้

ชื่อปลา	ลักษณะ		สถานภาพ				ตำแหน่งที่พบ		ตำแหน่งที่จับ		เครื่องมือที่ใช้	ฤดูวางไข่							
			เกิด	หนัง	ไม่มี	หายาก						มี	มาก	น้อย	ชื่อสถานที่	ลักษณะ	ริม	กลาง	น้ำ
29.ปลาไหล		*				*		ทั่วไป	มด/กุด/หนอง	*				เบ็ด,ตุ้ม,แหลม	ฤดูฝน	3			
30.ปลาข้างเขียบบ		*				*		ทั่วไป	มด/กุด	*				ตาข่าย	ฤดูฝน	*			
31.ปลาขี้ทอดคั่ว		*				*		มด/กุด	มด/กุด	*				ตาข่าย,แห	น้ำหลาก		*		
32.ปลาสาวย		*		*				มด/กุด	มด/กุด	*				ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก		*		
33.ปลาขี้ทอดคั่ว		*		*		*		มด/กุด	มด/กุด	*				ตาข่าย,แห	น้ำหลาก		*		
34.ปลาขี้ทอดคั่วเหลือง		*		*		*		มด/กุด	มด/กุด	*				ตาข่าย,แห	น้ำหลาก		*		
35.ปลากดหม้อ		*		*		*		มด/กุด	มด/กุด/หนอง	*				ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก		*		
36.ปลากดหวก		*		*		*		มด/กุด/หนอง	มด/กุด/หนอง	*				ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก		*		
37.ปลาเผาะ																			
ไม่มีข้อมูล																			
38.ปลาตโง		*		*		*		ทั่วไป	มด/กุด/หนอง	*				ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก		*		
39.ปลาหัวหงอก	*			*		*		ทั่วไป	มด/กุด/หนอง	*				สวิง,ตาข่าย,ไซ,แห	น้ำหลาก		*		
40.ปลาฉิวหางแดง	*			*		*		ทั่วไป	มด/กุด/หนอง	*				สวิง,ตาข่าย,ไซ,	น้ำหลาก		*		
41.ปลาฉิวหัว	*			*		*		ทั่วไป	มด/กุด/หนอง	*				สวิง,ตาข่าย,ไซ,	น้ำหลาก		*		

ตารางแสดงข้อมูลจำเพาะของปลาในพื้นที่หามุกดาหาร

ชื่อปลา	ลักษณะ		สถานภาพ			ตำแหน่งที่พบ		ตำแหน่งที่จับ		เครื่องมือที่ใช้	ฤดูวางไข่			
	เกิด	หนัง	ไม่ มี	หา ยาก	มี น้อย	ชื่อสถานที่	ลักษณะ	ริมน้ำ	กลางน้ำ		เดือน	น้ำมิ่ง	น้ำไหล	เจือง
42.ปลาหัวข้างลาย	*				*	หัวไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	สวิง,ตาข่าย,ไซ	น้ำหลาก	*		
43.ปลาหมัก	*				*	หัวไป	มูล/กุด/หนอง	*		สวิง,ตาข่าย,ไซ	น้ำหลาก	*		
44.ปลากัด	*				*	หัวไป	มูล/กุด/หนอง	*		สวิง,ตาข่าย,ไซ	น้ำหลาก	*		
45.ปลาจี่โก๊ะ	*				*	มูล	มูล	*		ตาข่าย,แห,เบ็ด	น้ำหลาก	*		
46.ปลาขาวมด	*				*	หัวไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,สวิง,แห	น้ำหลาก	*		
47.ปลาหึ่งเขมร	*				*	หัวไป	มูล/กุด/หนอง	*		ตาข่าย,แห	น้ำหลาก	*		
ปลาหึ่งงม	*				*	มูล/กุด	มูล/กุด		*	ตาข่าย,แห	น้ำหลาก	*		
48.ปลาสมอนบุก	*				*	มูล/กุด	มูล/กุด		*	ตาข่าย,แห	น้ำหลาก	*		
49.ปลาช่อน	*				*	หัวไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	ฤดูฝน		*	
50.ปลาค้อกั้ง	*				*	หัวไป	มูล/กุด/หนอง	*		ตาข่าย,เบ็ด,แห	ฤดูฝน		*	
51.ปลาหมอ	*				*	หัวไป	มูล/กุด/หนอง	*		ตาข่าย,เบ็ด,แห	ฤดูฝน		*	
52.ปลากระดี่	*				*	หัวไป	มูล/กุด/หนอง	*		ตาข่าย,เบ็ด,แห	ฤดูฝน		*	
53.ปลาไส้ตัน	*				*	หัวไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก	*		
54.ปลาตาแดง	*				*	หัวไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก	*		

ตารางแสดงข้อมูลจำเพาะของปลาในพื้นที่ทางภาคใต้

ชื่อปลา	ลักษณะ		สถานภาพ				ตำแหน่งที่พบ		ตำแหน่งที่จับ		เครื่องมือที่ใช้	ฤดูวางไข่			
	เกล็ด	หนัง	ไม่มี	หายาก	มี		ชื่อสถานที่	ลักษณะ	ริม	กลาง		เดือน	น้ำนิ่ง	น้ำไหล	เชิง
					มาก	น้อย									
55.ปลานกเขา	*				*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก	*		
56.ปลากา	*				*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก	*		
57.ปลาแม่ปากหนวด	*				*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก	*		
58.ปลาสร้อย	*				*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก	*		
59.ปลาสร้อยไหม	*				*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก	*		
60.ปลาอีโท	*				*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก	*		
61.ปลาตุลดา	*				*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก	*		
62.ปลาแก้ง	*				*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก	*		
63.ปลาตุลคืบแดง	*				*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก	*		
64.ปลาตุลคืบขาลาย	*				*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก	*		
65.ปลาตุลจุด	*				*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก	*		
66.ปลาตุลเวียนไฟ	*				*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก	*		
67.ปลากุ่ม	*				*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก	*		
68.ปลาตะเพียน	*				*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก	*		
69.ปลากาย	*				*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก	*	*	

ตารางแสดงข้อมูลจำเพาะของปลาในพื้นที่ทางภาคใต้

ชื่อปลา	ลักษณะ		สถานภาพ				ตำแหน่งที่พบ		ตำแหน่งที่จับ		เครื่องมือที่ใช้	ฤดูกาล			
	เกิด	หนัง	ไม่มี	หายาก	มี	น้อย	ชื่อสถานที่	ลักษณะ	ริม	กลาง		เดือน	น้ำ	น้ำ	เชิง
70.ปลาสาคร	*				*		หัวไป	มด/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย, เบ็ด, แห	ฤดูฝน			*
71.ปลาบู	*				*		หัวไป	มด/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย, เบ็ด, แห	ม.ค.-มี.ค.			*
72.ปลาจล	*				*		หัวไป	มด/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย, เบ็ด, แห	น้ำหลาก			*
73.ปลาแก้ว	*				*		หัวไป	มด/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย, แห	น้ำหลาก			
74.ปลาปักเป้า	*				*		หัวไป	มด/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย, แห	น้ำหลาก			
75.ปลาปัก	ไม่มี								*	*	ตาข่าย, แห	น้ำหลาก	*		
76.ปลากุ้ง	ข้อมูล														
77.ปลาเกะเกะเกิดน้อย	*				*		หัวไป	มด/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย, เบ็ด, แห	น้ำหลาก	*		
78.ปลาเกะเกะเกิดใหญ่	*				*		หัวไป	มด/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย, แห	น้ำหลาก	*		
79.ปลาเสือ	*				*		หัวไป	มด/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย, แห	น้ำหลาก	*		
80.ปลาป่าน	*				*		มด	มด/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย, แห	น้ำหลาก	*		
81.ปลาจอก	*				*		หัวไป	มด/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย, เบ็ด, แห	น้ำหลาก	*		
82.ปลาเป็นแดง	*						หัวไป	มด/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย, แห	ม.ค.-มี.ค.			*
83.ปลาเป็นเขียว	*						หัวไป	มด/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย, แห	ม.ค.-มี.ค.			*

ตารางแสดงข้อมูลจำเพาะของปลาในพื้นที่ทางภาคใต้

ชื่อปลา	ลักษณะ		สถานภาพ				ตำแหน่งที่พบ			ตำแหน่งที่จับ		เครื่องมือที่ใช้	ฤดูกาล		
	เกล็ด	หนัง	ไม่มี	หา ยาก	มี		ชื่อสถานที่	ลักษณะ	ริม น้ำ	กลาง น้ำ	เดือน		น้ำ นิ่ง	น้ำ ไหล	เชิง
84.ปลาปลาเปาะลิ้ง	*			*			ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	ม.ค.-มี.ค.			*
85.ปลาอีตกร	*				*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง		*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก		*	
86.ปลานวลจันทร์	*				*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง		*	ตาข่าย,แห	น้ำหลาก		*	
87.ปลาชนิด	*			*			ทั่วไปทั่วไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,แห	ทั่วไป			*
88.ปลาโน	*			*			ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	ตาข่าย,แห	ทั่วไป			*
89.ปลาเทโพ	*				*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง		*	ตาข่าย,เบ็ด,แห	น้ำหลาก		*	
90.ปลาอกคม(เบ็ดสนาก)	*		*		*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง		*	ตาข่าย,แห	น้ำหลาก		*	
91.ปลาสะเคือ	*				*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง		*	ตาข่าย,แห	น้ำหลาก		*	
92.ปลาชะมัน	*	*					ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง		*	ตาข่าย,แห	น้ำหลาก		*	
93.ปลาหีบขี้ม	*				*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง		*	ตาข่าย,แห	น้ำหลาก		*	
94.ปลาแม่หัวน้อย	*			*			ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง		*	ตาข่าย,แห	น้ำหลาก		*	
95.ปลาแซ่		*		*			ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง		*	ตาข่าย,แห	น้ำหลาก		*	
96.ปลาบ	*				*		ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง		*	ตาข่าย,แห,เยาะ	น้ำหลาก		*	
97.ปลาชะโด	*			*			ทั่วไป	มูล/กุด/หนอง	*	*	เบ็ด,ตาข่าย,แห	ฤดูฝน		*	*

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษา

จากกระบวนการวิธีการศึกษาโดยการมีส่วนร่วมของทีมวิจัยและชุมชนในพื้นที่ ทั้งในส่วนของ การเตรียมการทีมวิจัย การประชุมชี้แจงต่อชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การสร้างกระบวนการ เรียนรู้ในการศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลการวิเคราะห์ข้อมูล การกำหนดแนวทางในการปฏิบัติการ การ ทดลองปฏิบัติการ และการสรุปผลการศึกษาาร่วมกันตลอดระยะเวลาในการศึกษานั้นก่อให้เกิดผลทั้งใน ส่วนที่เป็นชุดองค์ความรู้ในเชิงของงานวิจัยและผลในเชิงของงานพัฒนา ซึ่งสามารถสรุปจากข้อมูลผล การศึกษาได้ดังนี้

5.1 ผลในเชิงของงานวิจัย

5.1.1 ระบบนิเวศน์ที่ทามลุ่มน้ำมูลตอนกลาง

พื้นที่ในการศึกษาเป็นพื้นที่ทามในเขตพื้นที่ทาม ตำบลหนองแค อำเภอรามัญ จังหวัดศรีสะเกษ และพื้นที่ทามกุดขาคิม ตำบลกุดขาคิม อำเภอรันบุรี จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่อยู่ในเขต พื้นที่ทามลุ่มน้ำมูลตอนกลาง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะเฉพาะเป็นอัตลักษณ์หนึ่งทางด้านนิเวศน์พื้นที่ ของชุมชนอีสานที่อาศัยอยู่ตามลำน้ำสายหลักของภาคอีสาน อย่างเช่น ลำน้ำมูลซึ่งมีความหลากหลาย ทั้งด้านลักษณะภูมิสัณฐาน ความหลากหลายทางด้านชีวภาพ ที่มีความเหมาะสมต่อการดำรงอยู่ของ สิ่งมีชีวิต เป็นบ่อเกิดของสรรพสิ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน และเป็นแหล่งทรัพยากรของชุมชนในการ ดำรงชีวิตทั้งในด้าน เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งในที่นี้จะขอสรุปผลในส่วน ของระบบนิเวศน์พื้นที่ที่มีผลต่อชนิดพันธุ์ปลา การเพาะขยายพันธุ์ และการดำรงอยู่ของปลาในพื้นที่ทามลุ่ม น้ำมูลตอนกลาง ในกรณีพื้นที่ทามหนองคาหวด และพื้นที่ทามกุดขาคิม ดังนี้

● พื้นที่ทามหนองคาหวด

พื้นที่ทามหนองคาหวดมีทางน้ำไหลเข้าพื้นที่หนองคาหวดที่มีอิทธิพลต่อการผสมพันธุ์และ วางไข่ของปลาพื้นเมืองในพื้นที่มีด้วยกัน 3 ทาง คือ

1. น้ำไหลเข้าสองพ่อใหญ่ท่ามา
2. น้ำไหลเข้าสองพ่อใหญ่พืม
3. น้ำไหลเข้าสองอ้อยหนู

ซึ่งทั้งสาม สองจะไหลมารวมกันที่ หนองปลาเค้า และจะไหลผ่านวังต่างๆ ได้แก่ วังแปน วังได้ ทาง วังช้างตาย วังหอ วังสุนาบ แล้วไหลลงสู่หนองคาหวด น้ำที่ไหลเข้ามาจะไหลลงสู่แม่น้ำมูลอีก ด้านหนึ่ง ผ่านทางที่ระบายน้ำขนาดใหญ่ 2 ช่อง เพื่อให้ น้ำออกสู่แม่น้ำมูลในช่วงฤดูน้ำหลาก เมื่อ หนองคาหวดน้ำเกินปริมาณที่จะกักเก็บ น้ำก็จะไหลลงสู่แม่น้ำมูลทันที

● พื้นที่ทางอุทกศาสตร์

พื้นที่ทางอุทกศาสตร์อยู่ติดกับแม่น้ำมูล โดยพื้นที่ทางแห่งนี้อยู่ทางทิศใต้ของแม่น้ำมูล โดย ภายภาพของพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับน้ำจากแม่น้ำมูล ในช่วงฤดูน้ำหลากประมาณเดือน กันยายนน้ำจากแม่น้ำมูลจะไหลบ่าเข้าสู่พื้นที่ทาง ซึ่งก็มีทางน้ำรับน้ำเหล่านี้กระจายอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งขนาดเล็กๆ แดบๆ และที่เป็นปากน้ำขนาดใหญ่ ทั้งที่อยู่ในพื้นที่ทางและอยู่ในพื้นที่ทุ่งที่เป็นทางน้ำ ไหลเข้าพื้นที่ทางอุทกศาสตร์ มีจำนวน 13 เส้นทาง และในจำนวนนี้ได้มีเส้นทางน้ำที่มีอิทธิพลต่อการ ผสมพันธุ์และวางไข่ของปลาพื้นเมืองในพื้นที่มีอยู่ 4 เส้นทางหลัก คือ

1. โสภคเต้ อยู่ทางด้านทิศตะวันตกของพื้นที่ทางอุทกศาสตร์ ติดบ้านคง หมู่ 2 เป็นทางน้ำ เข้าที่ไม่เชิงว่าเป็นร่องน้ำ แต่พื้นที่ที่มีความลาดต่ำ น้ำไหลเข้าได้เร็ว เมื่อถึงฤดูน้ำหลากน้ำจากแม่น้ำมูล จะเอ่อท่วมบริเวณนี้แล้วไหลบ่าตามที่นาชาวบ้าน ผ่านไปยังหนองคันต่อไปหนองคล้ายไหลไปกุมมน และลงสู่กุดหลังตลาด ทางน้ำนี้มีความยาวจากแม่น้ำมูลถึงกุดหลังตลาดประมาณ 1 กิโลเมตร

2. ปากกุดเคยหรือ ปากหม้อทอง อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของพื้นที่ทาง เป็น ปากน้ำสำคัญที่รับน้ำเข้าสู่พื้นที่ทางอุทกศาสตร์ เส้นทางน้ำจากปากแห่งนี้เมื่อรับน้ำแล้วจะกระจาย ออกเป็นสองทางคือ

- 2.1 ผ่านเข้ากุดเคยไหลไปกุดหม้อทองต่อไปยังกุดพระเหมาะ กุดสรวง กุดม่วง กุดหลัง ตลาดระยะทางประมาณ 4 กิโลเมตร

- 2.2 ผ่านเข้ากุดเคยไหลต่อไปหนองหัวควาย เครือสอง หนองปลาแข้ง ไปออกปากสอง

ปลาแข็งแล้วสิ้นสุดที่กุดขาคิม เส้นทางนี้มีระยะทาง ประมาณ 3 กิโลเมตร

3. สองเหมา เป็นทางน้ำเล็กๆติดกับแม่น้ำมูลทางด้านทิศเหนือของพื้นที่ น้ำจากแม่น้ำมูลจะไหลเข้าสองเหมาแล้วไหลต่อไปยังกุดพายสงค์และไหลลงสู่กุดขาคิม เป็นระยะทางประมาณ 600 เมตร

4. ปากขาคิม เป็นปากน้ำหลักที่รับน้ำจากแม่น้ำมูลเข้าสู่กุดขาคิม อยู่ถัดจากสองเหมาทางทิศตะวันออก น้ำจะไหลเข้าปากขาคิมไหลไปกุดปลาชะมัน กุดแคน ปากอ่าวและไหลลงสู่กุดขาคิม เป็นระยะทางประมาณ 1 กิโลเมตร

5.1.2 ชนิดพันธุ์ปลาอุ่มน้ำมูลตอนกลาง

ในพื้นที่ศึกษาพื้นที่ตามหนองตาหวด ตำบลหนองแค อำเภอรามิไสล จังหวัดศรีสะเกษ พบว่ามีชนิดพันธุ์ปลามากถึง 93 ชนิด โดยแบ่งเป็นชนิดพันธุ์ปลาในตระกูลของปลาเกล็ด มี จำนวน 46 ชนิด ในจำนวนนี้เป็นชนิดพันธุ์ปลาที่มีเหลืออยู่น้อย จำนวน 15 ชนิด เป็นชนิดพันธุ์ปลาที่สูญพันธุ์ไปแล้ว 1 ชนิด คือ ปลาบักแซว และ ปลาในตระกูลปลาหนังมี จำนวน 47 ชนิดในจำนวนนี้เป็นชนิดพันธุ์ปลาที่มีเหลืออยู่น้อย จำนวน 21 ชนิดเป็นชนิดพันธุ์ปลาที่สูญพันธุ์ไปแล้ว 11 ชนิด เช่น ปลาแขยงหางเหลือง ปลาแซ่เหลือง ปลาผอ ปลาเผาะ ปลาแซ่ ปลาหมากผาง ปลาเอน ปลาข้าวมัน ปลาอุ้ม ปลาฉนาก ปลาเทพา ส่วนในพื้นที่ศึกษาพื้นที่ตามกุดขาคิม ตำบลกุดขาคิม อำเภอรันบุรี จังหวัดสุรินทร์ พบว่ามีชนิดพันธุ์ปลามากถึง 97 ชนิด โดยแบ่งเป็นชนิดพันธุ์ปลาในตระกูลของปลาเกล็ดมี จำนวน 58 ชนิดในจำนวนนี้เป็นชนิดพันธุ์ปลาที่มีเหลืออยู่น้อยและหายาก จำนวน 10 ชนิด คือ ปลาขี้โก๊ะ ปลาหลังขน ปลาสมอนบูก ปลาขี้สาก ปลานวลจันทร์ ปลาเทโพ ปลาอกคม หรือปลามีคสนาก ปลาสะเคือ ปลาทับทิม ปลาขบ และ ปลาในตระกูลปลาหนังมี จำนวน 38 ชนิดในจำนวนนี้เป็นชนิดพันธุ์ปลาที่มีเหลืออยู่น้อยและหายาก จำนวน 9 ชนิด คือ ปลาบึก ปลาข้าวหวก ปลาค้าวหลังเขียว ปลานาง ปลาหนู ปลาเคิง ปลาปิ้งป่าน ปลาปิ้งหวก ปลาสวาย และมีปลาอยู่ 2 ชนิดที่ยังไม่สามารถสืบค้นข้อมูลได้ แต่ว่าเคยมีในพื้นที่ตามกุดขาคิม คือ ปลาเผาะ และปลาปึก

5.1.2 แหล่งวางไข่ของปลาพื้นเมือง

● พื้นที่ทางหนองตาหวด

1. วัง อยู่ติดกับคลองแดงเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มากเพราะในหน้าแล้งก็จะน้ำซึมออกมาตลอดทำให้น้ำไม่แห้ง และน้ำไม่คั่งเงิน วังทั้งห้าวังนี้ถือว่าเป็นเส้นเลือดใหญ่ของหนองตาหวด และวัง จะเป็นพื้นที่ของส่วนรวมหากินร่วมกัน โดยในพื้นที่หนองตาหวด มีอยู่ 5 วัง คือ 1.วังแปน 2.วังใต้ทาง 3.วังช้างตาย 4.วังนูนาค 5.วังหอ

2.หนอง ในพื้นที่ทางหนองตาหวดมี หนอง จำนวน 9 หนอง ดังนี้ 1.หนองปลาเค้า 2.หนองหัวสุด 3.หนองทับม้า 4.หนองครก 5.หนองสวนแดง 6.หนองผือขาว 7.หนองสามแสด 8.หนองผือบน 9. หนองขอน

3. สอง หนองตาหวดมีสองที่เป็นทางน้ำไหลเข้าและไหลออกหนองตาหวด จำนวน 6 สอง คือ สองหัวภู สองกกกระโดน สองหนองหัวสุด สองพ่อใหญ่ท่ามา สองพ่อใหญ่พื้ม สองอ้อยหนู

● พื้นที่ทางกุชชาคิม

พื้นที่ที่เป็นจุดวางไข่ของปลาพื้นเมืองในพื้นที่ทางกุชชาคิม มีด้วยกัน 10 จุด คือ

1. บริเวณปากกุชหม้อทอง ที่น้ำไหลจากเคยไหลลงสู่แม่น้ำมูล
2. บริเวณน้ำไหลเข้าคอไฮน้ำ กุชเหมาไหลลงสู่กุชเคย
3. บริเวณหนองฮาดหญ้า ที่น้ำไหลลงช่องไผ่สู่กุชชาคิม
4. บริเวณช่องเหมา / ช่องกนที่ น้ำมูลไหลลงสู่กุชชาคิม
- 5.บริเวณปากชาคิม ที่น้ำมูลไหลลงสู่กุชปลาชะมันแล้วไหลลงสู่ กุชชาคิม
- 6.บริเวณปากช่องปลาแข่ง ที่น้ำไหลลงสู่กุชชาคิม
- 7.ช่องไพรสงค์ น้ำมูลไหลลงสู่กุชชาคิม
- 8.บริเวณทางสองหนองอีคุ่ม น้ำมูลไหลลงสู่กุชชาคิม ปลาจะไข่ในช่วงน้ำหลากและไข่ตาม พื้นที่ทำนา

9. บริเวณสองหนองแขวน ที่น้ำมูลไหลลงสู่ภูคชาคม ปลาจะไขในช่วงน้ำหลากและไขตาม พื้นที่ทำนา

10. บริเวณสองเหืองที่น้ำมูลไหลลงสู่ภูคชาคม ปลาจะไขในช่วงน้ำหลากและไขตาม พื้นที่ทำนา

5.1.3 ลักษณะการวางไข่ของปลาพื้นเมืองลุ่มน้ำมูลตอนกลาง

■ พื้นที่แหล่งน้ำไหล

จากการศึกษาจะพบปลาที่วางไข่ในน้ำไหลเป็นไข่ที่มีลักษณะไข่ครึ่งจมครึ่งลอย ซึ่งหมายถึง ถ้าน้ำนิ่งไข่จะจม แต่ถ้าน้ำไหลไข่จะลอย ปลาที่วางไข่ในน้ำไหลส่วนใหญ่จะเป็นปลาที่มีไข่มาก จะไม่ดูแลลูกปลา ฉะนั้นการที่ปลาวางไข่ในน้ำไหลจึงมีส่วนช่วยให้ลูกปลามีอัตราการรอดสูงขึ้น เพราะน้ำจะมีความขุ่นและไหลตลอดเวลา ช่วยให้ลูกปลาหลบหนีจากศัตรูได้ ความแรงของกระแสน้ำมีส่วนเกี่ยวข้องกับการวางไข่ที่เหมาะสมกับปลาแต่ละชนิด เช่น ปลาปาก ปลาอีโถ ปลาขาวมณี ปลาเอน จะวางไข่บริเวณน้ำไหลเอื่อยๆ ปลาทราย จะวางไข่บริเวณน้ำไหลแรง โดยเมื่อน้ำฝนตกใหม่ปลาประเภทปลาเกร็ดจะเกี่ยวกัน(ผสมพันธุ์)ในน้ำตื้นประมาณ 30-50 เซนติเมตร หรือบริเวณที่มีหญ้าลอยอยู่ในน้ำส่วนปลาหนึ่งจะเลือกที่วางไข่ตรงจุดบริเวณที่เคยวางไข่คือ เคยวางไข่ที่จุดบริเวณใดก็จะไปวางไข่ที่จุดเดิมจะผสมพันธุ์เป็นกลุ่ม เช่น ปลากด ปลาแขยง ปลาควาย ความลึกของน้ำที่ปลาวางไข่ประมาณ 50 – 200 เซนติเมตร โดยมีปลาที่ไขในน้ำไหล จำนวน 69 ชนิด โดยแบ่งเป็นปลาในตระกูลปลาเกล็ด จำนวน 41 ชนิด และปลาในตระกูลปลาหนัง 28 ชนิด ดังแสดงในตาราง ดังนี้

ตระกูลปลาเกล็ด		ตระกูลปลาหนัง	
1. ปลาหัวหงอก	22. ปลาขบ	1. ปลาแซ่	22. ปลาแขยงโพธิ์
2. ปลาชีวฮ้าว	23. ปลาพคเขา	2. ปลาเทโพ	23. ปลาแขยงหลังลาย
3. ปลาชีวข้างลาย	24. ปลากา	3. คอทอง	24. ปลาแขยงหลังเขียว
4. ปลาหมัด	25. ปลาแม่ปากหวด	4. ปลากดหยวก	25. ปลานาง
5. ปลากัด	26. ปลาสร้อย	5. ปลากดหม้อ	26. ปลาหัวหลังเขียว

6. ปลาจี่โก๊ะ	27. ปลาสร้อยไหม	6. ปลาสวาย	27. ปลาหัวหยวก
7. ปลาขามล	28. ปลาอีโท	7. ปลาบึงปาน	28. ปลาบึก
8. ปลาหิเขมร	29. ปลาแก้ง	8. ปลาบึงหยวก	
9. ปลาหลังขน	30. ปลาคุยลาม	9. ปลาปลายน	
10. ปลาสมอนบูก	31. ปลาสุคติบแดง	10. ปลาจี่หยอดลาย	
11. ปลาไส้ตัน	32. ปลาสุคข้างลาย	11. ปลาจี่หยอดดำ	
12. ปลาสุคเวียนไฟ	33. ปลาปาน	12. ปลาจี่หยอดข้าง เหลือง	
13. ปลาสุคจุด	34. ปลาจอก	13. ปลาบึกไก่	
14. ปลาคุ้ม	35. ปลาอีพัด	14. ปลาหนู	
15. ปลาตะเพียน	36. ปลานวลจันทร์	15. ปลารากกล้วย	
16. ปลาบักแปป	37. ปลาอกคม	16. ปลาหมูหยวก	
17. ปลาก่ำก้อม	38. ปลาสะเคือ	17. ปลาหมูคอกจาน	
18. ปลาเผาะเกล็ดน้อย	39. ปลาแม่หัวน้อย	18. ปลาหมูขวง	
19. ปลาเสือ	40. ปลาทับทิม	19. ปลาจี่หยอด	
20. ปลาตาแดง	41. ปลาชะมัน	20. ปลาเชื่อม	
21. ปลานกเขา		21. ปลาแขยงดั่งแดง	

จากลักษณะพื้นที่บริเวณการวางไข่และลักษณะพฤติกรรมการวางไข่ของปลาพื้นเมืองลุ่มน้ำมูลตอนกลางที่กล่าวมา โดยเฉพาะลักษณะพฤติกรรมการวางไข่ของปลาในน้ำไหลนั้นบริเวณพื้นที่ที่ปลาชอบไปวางไข่จะมีลักษณะระบบนิเวศน์พื้นที่เป็นพื้นที่ราบน้ำท่วม ไหลหลากมีป่าไม้ เช่น ไม้เบญจ ไม้हुलिंग ไม้ไคร้ ไม้ฝายน้ำ มีป่าหญ้า มีรากไม้ มีเผือกไม้ที่สามารถเป็นที่หลบภัย และไข่ปลาสามารถเกาะอยู่ได้ ซึ่งปลาส่วนใหญ่ที่มาวางไข่จะมาจากแม่น้ำมูล พอไข่เสร็จและไข่ถูกเพาะออกมาเป็นตัวอ่อนแล้วจะหลบภัยได้ หรือลูกปลาบางส่วนจะออกไปอยู่ตามหนองที่เป็นแหล่งอนุบาลใหม่ ส่วนปลาตัวใหญ่พอเอาตัวรอดได้จะไปอยู่ตามแหล่งน้ำเขียวแม่น้ำมูล ตามหนอง ตามกุดในพื้นที่

♦พื้นที่แหล่งน้ำนิ่ง

จากการศึกษาสังเกตพบว่าปลาที่วางไข่ในน้ำนิ่งมีอยู่จำนวน 22 ชนิด แบ่งเป็นประเภทปลา
กระดูกปลาหนัง ที่ส่วนใหญ่ที่ไข่แบบจมติดวัตถุ คือ ติดกับขอนไม้ ต้นหญ้าได้พื้นที่องน้ำ และทำรังใน
น้ำลึก มีอยู่จำนวน 9 ชนิด และปลาที่เป็นปลากระดูกปลาเกล็ดที่มีไข่ลอย มีอยู่จำนวน 14 ชนิด ดังแสดง
ในตาราง

ปลากระดูกปลาเกล็ด	ปลากระดูกปลาหนัง
1. ปลาชะโด	1. ปลาหลด
2. ปลานิล	2. ปลาหลด
3. ปลาไน	3. ปลาตุ๊กตั๊ก
4. ปลาเปาะเหลือง	4. ปลาตุ๊กเต้
5. ปลาเปาะแดง	5. ปลาตุ๊กตันซัง
6. ปลาเปาะเขียว	6. ปลาตุ๊กตรัสเซีย
7. ปลาจล	7. ปลาเค็ง
8. ปลานู๋	8. ปลาไหล เป็นปลาที่ไข่ในรู
9. ปลาสร้อย	9. ปลาหมอ
10. ปลาเก๋	
11. ปลาช่อน	
12. ปลาค้อกั้ง	
13. ปลาหมอ	
14. ปลากระดี่	

ลักษณะพฤติกรรมการวางไข่ของปลาพื้นเมืองลุ่มน้ำมูลตอนกลางที่กล่าวมาโดยเฉพาะลักษณะ
พฤติกรรมการวางไข่ของปลาในน้ำนิ่งนั้นบริเวณพื้นที่ที่ปลาชอบไปวางไข่จะมีลักษณะระบบนิเวศน์
พื้นที่ เป็นป่าหญ้า ไข่ปลาสามารถเกาะอยู่ได้ มีต้นไม้ริมฝั่งมีรากไม้เป็นที่อาศัยของแม่ปลาในการดูแล
ไข่ปลาใหญ่ขึ้นมากินไข่ไม่ได้ และแม่ปลาจะพาลูกปลาไปหากินตามน้ำตื้น / ตามป่าหญ้า / ป่าฝอย /
ไม้ริมฝั่งมีปลาถึงหย่อนลงในน้ำ

- **พื้นที่แหล่งน้ำท่วมหลาก**

เป็นบริเวณที่น้ำในแม่น้ำมูลเอ่อท่วมคลั่งเข้ามาในป่าบุ่งป่าทามช่วงฤดูน้ำหลาก ซึ่งเป็นแหล่งผสมพันธุ์วางไข่ที่คึกคักของปลา เนื่องจากมีศัตรูน้อย แร่ธาตุอาหารสมบูรณ์ เนื่องจากพืชริมฝั่ง หนองสองวัง กุด ในป่าทาม ถูกน้ำท่วมทำให้เน่าเปื่อยเกิดเป็นอาหารธรรมชาติแก่ลูกปลา และเป็นแหล่งหลบศัตรูของลูกปลาได้เป็นอย่างดี ปลาที่วางไข่บริเวณน้ำท่วมหลาก มีจำนวน 71 ชนิด โดยแบ่งเป็นปลาตระกูลปลาเกล็ด จำนวน 45 ชนิด และปลาในตระกูลปลาหนัง จำนวน 26 ชนิด

5.1.4 ระบบนิเวศที่อยู่อาศัยของปลากลุ่มน้ำมูลตอนกลาง

ปลาแต่ละชนิดจะชอบอยู่ในระบบนิเวศและระดับน้ำที่แตกต่างกัน ซึ่งจำแนกตามการพบเห็นทั่วไปได้ดังนี้

1. ปลาที่ชอบอาศัยอยู่ในระดับน้ำ ต่ำกว่า 1 เมตร เป็นปลาที่ชอบหาอาหารตามริมฝั่งและชอบกินอาหารเหนือผิวน้ำ และขึ้นหายใจ สูดออกซิเจนบ่อย ๆ ได้แก่ ปลา คอกั้ง, ปลาหมอ, ปลาจล, ปลาอีเป๋อ, ปลาช่อน, ปลาคูก, ปลาสลิด เป็นต้น
2. ปลาที่ชอบอาศัยอยู่ในระดับน้ำ 1 ถึง 4 เมตร ส่วนมากจะเป็นที่กินพืช ได้แก่ พวกตระกูลปลาขาว เช่น ปลาสวาย, ปลาอีไท, ปลาเท้ง, ปลาตะเพียน ฯลฯ
3. ปลาที่ชอบอาศัยอยู่ในระดับน้ำเกินกว่า 4 เมตร ขึ้นไป ส่วนมากจะเป็นพวกปลาที่ชอบกินอาหารจมอยู่กับพื้นดิน และเป็นปลาที่ชอบอาศัยอยู่ตามขอนไม้ไผ่น้ำลึก ได้แก่ ปลานาง, ปลาค้างคาว, ปลาบึก, ปลาหนุ, ปลาเกะ, ปลากด เป็นต้น

5.1.3 อาหารและลักษณะการกินอาหารของปลาพื้นเมืองแต่ละชนิดในพื้นที่ลุ่มน้ำมูลตอนกลาง

ปลาพื้นเมืองในพื้นที่ลุ่มน้ำมูลตอนกลางมีลักษณะจำเพาะของตนเองในลักษณะพฤติกรรมการกินอาหารและชนิดอาหาร ตามแหล่งที่อยู่อาศัยที่มีความแตกต่างกันดังแสดงในตาราง

ลักษณะการกินอาหาร	ชนิดปลา	ชนิดอาหาร
1. ปลากินอาหารเหนือน้ำ	ปลาช่อน, ปลาชะโด, ปลาดุก, ปลา ปิ้ง, ปลาค้าว, ปลาดองกราย, ปลา อุณ, ปลาเอน, ปลากระมัน	สัตว์, ไล่เคียน, กบ, เขียด, แมลง
2. ปลากินอาหารกลางน้ำ	ปลาปาก, ปลาตูด, ปลานาง, ปลา ขาวสร้อย, ปลากระทิง, ปลาเพี้ย, ปลานกเขา, ปลาโจก, ปลาชะมัน, ปลาเอน, ปลาดองกราย	จอก, แหนปล้องห่าง, แหนแม่ เฒ่าซัง, แหนหางหมาจอก, บัว แบ้, บัวแดง, บัวหลวง, บัวบั้ง, ผักเพ็ช, โหบเหบ, ตะไคร้ น้ำ, ปลาเล็ก
3. ปลากินอาหารใต้น้ำ	ปลากด ปลาหมู ปลาหนุ ปลานู ปลาเข่งไก่ ปลาขบ ปลานาง ปลา หลด ปลาหลด ปลาแ่ง ปลาดอง ปลาไหล	จอก, แหนปล้องห่าง, แหนแม่ เฒ่าซัง, แหนหางหมาจอก, บัว แบ้, บัวแดง, บัวหลวง, บัวบั้ง, ผักเพ็ช, โหบเหบ, ตะไคร้ น้ำ, ปลาเล็ก, ของเน่า,
4. ปลากินลูกไม้	ปลาปิ้ง, ปลาสวาย, ปลาชวย	กระเบา, แสง, หำอีปู, ลูกหว่า, หมากก้านเหลือง, หมากคุมจัว, มะเคื่อ, ผีผวน, ส่องแมว, เลือกคันเลือกง่ากิน กินฤดูน้ำ หลาก ผลไม้สุก

5.1.4 วงจรชีวิตปลากลุ่มน้ำมดตอนกลาง

วงจรชีวิตของปลาเริ่มจากพ่อ-แม่ปลาผสมพันธุ์วางไข่ ไข่ที่ได้รับการผสมแล้ว (Zygote) ไข่จะเจริญพัฒนาเป็นปลาวัยอ่อนในไข่ (Embryo) ใช้ระยะเวลาประมาณ 9-12 ชั่วโมง จากนั้นลูกปลาก็จะออกจากไข่ใช้เวลาประมาณ 24-48 ชั่วโมง จากนั้นพัฒนากลายเป็นลูกปลา ปลาขนาดเซนต์ (Fry) ใช้เวลาประมาณ 1-2 เดือน จะพัฒนาเป็นปลานิ้ว (Fingerling) ใช้เวลาประมาณ 3-5 เดือน จากนั้น

พัฒนากลายเป็นปลารุ่น (Young fish) ใช้ระยะเวลาประมาณ 3-5 เดือน จากนั้นก็จะเจริญเติบโตเป็นพ่อแม่พันธุ์ปลา (Blood Stock) ที่เจริญพันธุ์พร้อมที่จะผสมพันธุ์วางไข่ใช้เวลาประมาณ 8-12 เดือน

พ่อจวบบอกว่าผู้เฒ่าโบราณแต่ก่อนเล่าให้ฟังว่าแต่ก่อนไม่มีเขื่อน ปลาน้ำโขงจะมาวางไข่ที่บริเวณแม่น้ำมูลตอนกลาง ซึ่งมีป่าทามหลังวางไข่แล้วและลูกใหญ่โตพอเลี้ยงตัวเองได้ในช่วงเวลาออกพรรษาแม่ปลาจะกลับไปอยู่ทะเลสาบเขมร และจะกลับมาวางไข่ที่แม่น้ำมูลตอนกลางอีกในช่วงฤดูกลดต่อไป ซึ่งผู้เฒ่าบอกว่าแม่น้ำมูลตอนกลางเป็นที่วางไข่ที่เหมาะสมที่สุด

5.1.5 วิธีการจัดระบบนิเวศเพื่อการฟื้นฟู เพาะขยายพันธุ์ปลาลุ่มน้ำมูลตอนกลาง

จากผลการศึกษาพบว่าวิธีการจัดระบบนิเวศของพื้นที่เพื่อการฟื้นฟูเพาะขยายพันธุ์ปลาลุ่มน้ำมูลตอนกลางมีอย่างหลากหลาย ตามลักษณะภูมิฐานพื้นที่และลักษณะพฤติกรรมของปลาพื้นเมืองในแต่ละชนิดได้ดังนี้

1. การจัดระบบนิเวศตามลักษณะภูมิฐานพื้นที่แบบกุด

กุด คือ ลักษณะภูมิประเทศที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของร่องน้ำตามวัฏจักรของการไหลของน้ำตามช่วงระยะเวลาต่างๆทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเดินน้ำหรือแนวทางน้ำเก่าเป็นลักษณะของแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีหลากหลายขนาด ทั้งขนาดใหญ่ ขนาดกลางและขนาดเล็กส่วนมากจะมีน้ำขังตลอดปี ในการจัดระบบนิเวศพื้นที่เพื่อให้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย หลบภัย ผสมพันธุ์วางไข่ของปลาพื้นเมืองในพื้นที่ทามลุ่มน้ำมูลตอนกลางก็มีหลากหลายรูปแบบวิธีการ เช่น การปลูกป่าริมฝั่ง การทำเยาะ และมีการเอาขอนไม้ลงไว้ในน้ำเพื่อให้ปลาได้วางไข่ และมีการกำหนดกฎระบบของชุมชนในการห้ามจับปลาในฤดูวางไข่ การกำหนดเขตอนุรักษ์วังปลา และการมีคณะกรรมการควบคุมดูแลรักษา ร่วมกันทั้งในส่วน of โรงเรียน วัด ชุมชน และอบต.เป็นต้น

2. การจัดระบบนิเวศตามลักษณะภูมิฐานพื้นที่แบบหนอง

หนอง คือ ลักษณะคล้ายกุดแต่เล็กและตื้นกว่ากุดมาก หรือบางทีเกิดจากวัฏจักรการไหลของน้ำที่มีทิศทางการไหลของน้ำกลายเป็นกุด จากกุดกลายเป็นหนอง ซึ่งในพื้นที่ทามตลอดลำน้ำมูลตอนกลางจะมีลักษณะภูมิฐานแบบกุดเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในพื้นที่ศึกษาพื้นที่ทามหนองตา

หวนและพื้นที่ทางภูเขาภิรม โดยทั่วไปในแต่ละหนองส่วนมากจะมีเจ้าของซึ่งมีทั้งหนองที่มีน้ำขังตลอดปีและน้ำขังไม่ตลอดปีในการจัดระบบนิเวศน์พื้นที่เพื่อให้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย หลบภัย ผสมพันธุ์ วางไข่ของปลาพื้นเมืองในพื้นที่ทางลุ่มน้ำมูลตอนกลางตามลักษณะภูมิฐานแบบหนองก็มีหลากหลายรูปแบบ เช่น มีการขุดบ่อเพื่อให้ปลาได้อาศัยในช่วงฤดูแล้งเพื่อให้ปลาอาศัยได้ตลอดปี การทำเยาะ การปลูกคันไม้รอบบ่อ การเอาผักตบชวาลงใส่บ่อ/หนอง การปรับแต่งหนองหรือบ่อให้มีระดับความลึกตื้นต่างระดับกัน เพื่อให้ปลาแต่ละชนิดได้อาศัยตามลักษณะและพฤติกรรมจำเพาะของปลาแต่ละชนิด

3. การจัดระบบนิเวศตามลักษณะภูมิฐานพื้นที่แบบสอง

สอง มีลักษณะกุดันดินขนาบทั้งสองข้างมีน้ำไหลเรียกว่าสองหรือร่องเป็นทางน้ำไหลที่ปลาชอบว่ายทวนน้ำขึ้นมาวางไข่ หายู่หากิน เวล่าน้ำหลาก จึงเป็นแหล่งใส่ไข่จับปลาของชาวบ้าน ลักษณะ สองมีในพื้นที่ศึกษามีเป็นจำนวนมาก สำหรับการจัดระบบนิเวศน์ตามร่องต่างๆเพื่อให้เป็นที่อยู่อาศัย วางไข่ หลบภัยของปลา นั้นจะทำให้ยากเนื่องจากสองต่างๆ จะมีน้ำมาก็เฉพาะในฤดูน้ำหลากขึ้นมาเท่านั้น การจัดระบบนิเวศน์ที่ทำได้ก็มีการปลูกป่าริมฝั่ง และห้ามการใส่ค้อนและคักดาเข้าขวางทางปลาที่จะขึ้นไปผสมพันธุ์เพื่อวางไข่ การกำจัดวัชพืชที่อยู่ตามร่อง ห้ามกั้นทางน้ำ ไม่ตัดไม้ริมฝั่ง

การทำเยาะ

วิธีทำเยาะ เพื่อให้เป็นแหล่งอาศัยของปลา อันดับแรกต้องเลือกกระแสน้ำที่ลึกพอสมควร หลังจากนั้นก็จะช่วยกันตัดต้นไม้ชนิดต่างๆ ลงรวมกันไว้ ไม่ว่าจะเป็นไม้ไผ่ ไม้हुलिंग และไม้อื่น ๆ ที่ชอบขึ้นตามฝั่งกุด เพราะไม้พวกนี้พอตัดแล้วก็จะเกิดขึ้นมาใหม่มากกว่าเดิม ไม้มีตาย ถ้ามีขอน ไม้ก็จะนำขอนไม้ลงใส่ด้วย การทำเยาะจึงต้องมีการชักชวนกันหลายคนและได้ทำงานร่วมกัน ทำให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีขึ้นในกลุ่มมีอะไรก็แบ่งปันกันกิน เป็นการกินข้าวป่าด้วยกัน

เยาะบางแห่งที่มีน้ำไหลแรงจะต้องมีการเอาเชือกผูกกับก้อนหินขนาดใหญ่มัดติดกับน้ำไว้เพื่อป้องกันน้ำพัดไม้หนิบางที่ก็จะมีการตัดไม้हुलिंगขนาดพออุ้มได้แล้วใช้เถาวัลย์มัดเป็นเปาะๆ ซึ่งชาวบ้าน

เรียกว่าผลใส่เข้าไปด้วยเพื่อให้ปลาเข้าไปอยู่ เวลาต้องการปลาก็จะชกพคขึ้นมาปลาก็จะติดพคขึ้นมาด้วย ซึ่งส่วนมากจะเป็นปลาหมอ ปลาหลด

หลังจากที่ตัดไม้รวมกันไว้ในน้ำได้ขนาดใหญ่มากที่ต้องการแล้ว ก็จะมีการปักเจดไว้รอบๆ เพื่อไม่ให้มีคนเข้าไปรบกวน เมื่อมีคนกว่นปลาที่อยู่ข้างนอกก็จะเข้าไปอาศัยอยู่ตามไม้ที่เราตัดไว้ ปลาก็จะปลอดภัยจากการถูกล่า

การปลูกป่าริมฝั่ง

ตามปกติตามกุดต่างๆ ก็จะมีไม้ริมฝั่งอยู่แล้วแต่บางแห่งก็ต้องมีการปลูกเสริมเพื่อให้ปลาได้อาศัยและใช้เป็นแหล่งอาหาร ไม้ที่นำมาปลูกเสริมส่วนมากจะเป็นไม้ที่ชอบขึ้นตามริมฝั่ง เช่น ต้นขนุน จะเป็นพืชที่มีรากเยอะปลาก็จะได้เข้าไปอาศัยอยู่ตามรากขนุน เพื่อเป็นที่หลบภัยได้ นอกจากนั้นจะเป็นไผ่, เป็นมะแขว่น เป็นต้น

นอกจากไม้ที่ใช้เป็นไม้หลบภัยแล้ว ไม้ริมฝั่งบางชนิดยังเป็นอาหารของปลาได้ด้วย เช่น หำอีปู, แสง, ก้านเหลือง, กกล้วยน้อย, คุมจั่ว

การขุดบ่อ (สระ)

ตามปกติหนองต่างๆ ในพื้นที่ตามกุดขาคิม ส่วนมากน้ำจะไม่มีตลอดปี พอช่วงหน้าแล้งน้ำก็จะแห้งขุดหมด ชาวบ้านจึงได้ขุดบ่อหรือสระตามหนองต่างๆ เพื่อให้ปลาได้อยู่อาศัยในช่วงหน้าแล้ง พอขุดบ่อเสร็จก็จะเอาไม้เอาขนลงใส่ในบ่อเพื่อให้ปลาอาศัยและป้องกันคนมาขโมยด้วยบ่อบางแห่งก็จะมีการนำผักตบชวาใส่ในบ่อเพื่อให้ปลาได้อาศัยด้วย

■ รูปแบบการเพาะขยายพันธุ์ปลาพื้นเมือง (แบบวิถีธรรมชาติ)

เป็นการปล่อยตามวิถีธรรมชาติไม่รบกวน หรือรบกวนแบบทำลายล้างและมีการฟื้นฟูระบบนิเวศน์ พื้นที่ให้เหมาะสม มีการจัดการดูแลร่วมกันของคนในชุมชน เช่น

1. ปลาใช้น้ำนิ่ง น้ำลึก เช่น ปลาขาว, ปลาน้ำ, ปลาเปาะ โดยมีรูปแบบวิธีการในการจัดการคือการกำหนดเขตอนุรักษ์การมีกฎระเบียบ / ข้อตกลงร่วมกันของชุมชนการทำเขายางไม้, กิ่งไม้,

วัสดุอื่นๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่น ลงไว้ในน้ำทำที่อยู่ และสำหรับวางไข่ การรักษาสิ่งแวดล้อมไม่รบกวนสิ่งแวดล้อมได้น้ำและคนไม่รบกวน

2. ปลาไข่น้ำนิ่ง, น้ำตื้น เช่น ปลาช่อน, ปลาชะโด, ปลาดุก, ปลาหมอ, ปลากระดี่, ปลา
สลิค โดยมีรูปแบบวิธีการในการจัดการ คือการรักษาสิ่งแวดล้อมไม่รบกวน / วัชพืชน้ำต่างๆการปลูกไม้
ริมฝั่งเสริมการกำหนดช่วงเวลาห้ามจับปลาฤดูวางไข่ ห้ามใส่ลอบ (กฎกติกา)

3. ปลาไข่น้ำไหล / ฤดูน้ำหลาก เช่น ปลาเกล็ดกระดี่ปลาขาว, ปลาหนังบางชนิด เช่น
ปลาตัว, ปลาคด, ปลาชะแวง, ปลานาง, ปลาเข็ม (ปลาจีน) โดยมีรูปแบบวิธีการในการจัดการ คือ ห้าม
จับแบบใช้เครื่องมือแบบทำลาย

4. ปลาไข่น้ำฝนตกใหม่ เช่น ปลาช่อน, ปลาดุก โดยมีรูปแบบวิธีการในการจัดการ คือ
ห้ามลงค้อนแล้ง

5. วิธีการฟื้นฟูขยายพันธุ์ปลาดู่น้ำมูลตอนกลางที่สูญหายจากพื้นที่ที่ถล่มลงมา

วิธีการฟื้นฟูขยายพันธุ์ปลาที่สูญหายยังไม่สามารถดำเนินการได้ เนื่องจากเป็นปลาที่สูญหายไป
แล้วไม่สามารถสืบค้นหามาฟื้นฟูขยายพันธุ์ได้ โดยปลาที่สูญหายจากพื้นที่ไปแล้วมีอยู่ 4 ชนิดดังแสดง
ตามตาราง

ชนิดพันธุ์ปลาที่สูญหาย	ลักษณะจำเพาะ
1. ปลาดุก	- เป็นปลาหนัง ลักษณะคล้ายปลานาง, ปลาเข็ม - ขนาดใหญ่สุด (สืบค้นต่อ) - เป็นปลากินสัตว์ (เนื้อ) จำพวกกุ้ง, ปลาจิ๋ว (ปลาเล็ก) - อยู่ในน้ำลึก - แหล่งที่พบคือ ตามกุด, มูล (แหล่งน้ำลึก) - ฤดูวางไข่ คือ ฤดูน้ำหลาก (ไข่น้ำไหล) - เครื่องมือที่จับ แห, สะอั้ง, เบ็ด, มอญ ขึ้นอยู่กับขนาด
2. ปลาเม็ดสะนา	- ลักษณะแบนหัวคล้ายกับปลาปักเป้า - ขนาดใหญ่สุด กว้างประมาณ 5 ซม. ยาวประมาณ 15 ซม.

	- เป็นปลากินพืช - เป็นปลาเกล็ด - อยู่ในน้ำลึก - หากินน้ำลึก / ระดับปานกลาง - พบตามกุด, มูล - เป็นปลาลงเร็วตามน้ำ - วางไข่ฤดูน้ำหลาก / ไข่ตามน้ำไหล - เครื่องมือใช้จับ มอง, แห
3. ปลาแมว	- ลักษณะหัวกลมๆ คล้ายหัวแมว ลำตัวแบน คล้ายปลาหมึกสะนาท เกล็ดเล็กละเอียดเหมือนปลากุ่ม - ขนาดใหญ่สุด กว้างประมาณ 7 ซม. ยาว ประมาณ 15 – 20 ซม - ปลากินพืช - อยู่ในน้ำลึก พบตามกุดที่มีน้ำลึก (กุดขาคิม, หม้อทอง) มูล - เป็นปลาลงเร็วตามน้ำ - วางไข่ฤดูน้ำหลาก / ไข่ในน้ำไหล - เครื่องมือที่ใช้จับ แห, มอง
4. ปลาชะมัน	- ลักษณะเป็นปลาที่มีเกล็ดขนาดใหญ่คล้ายปลาตะเพียน เกล็ดสามารถรับประทานได้ เวลานึ่งไม่ต้องเอาเกล็ดออกเคี้ยวนุ่มเหมือนหนังหมู - ลำตัวแบนขนาดใหญ่สุดกว้างประมาณ 30 ซม. ยาวประมาณ 50 ซม. - น้ำหนักสูงสุดที่พ่องอมเคยจับได้ประมาณ 100 กิโลกรัม - เป็นปลากินพืช ผลไม้ตามริมฝั่งที่หล่นลงน้ำ - อาศัยอยู่ในน้ำลึก - หากินตามแหล่งน้ำลึก - แหล่งที่พบ กุดขาคิม / มูล - เป็นปลาลงเร็วตามน้ำ วางไข่ในน้ำไหล ในฤดูน้ำหลาก - เครื่องมือที่ใช้จับ แห, มอง

5.2 ผลในเชิงของงานพัฒนา

จากการสร้างกระบวนการเรียนรู้โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในการศึกษารวบรวมข้อมูลในการปฏิบัติการทดลองการจัดระบบนิเวศน์พื้นที่แหล่งน้ำเพื่อการฟื้นฟูเพาะขยายพันธุ์ปลาลุ่มน้ำมูลตอนกลางนั้นนอกจากจะได้ชุดองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับระบบนิเวศน์พื้นที่ตาม ชนิดพันธุ์ปลา วงจรชีวิต ปลา แหล่งวางไข่ และลักษณะจำเพาะของปลาแต่ละชนิดแล้วในการปฏิบัติการดังกล่าวได้ก่อให้เกิดผลกระทบในเชิงของการปฏิบัติการงานพัฒนาได้อีกด้วยอย่างเช่น

1. เกิดรูปแบบการเพาะขยายพันธุ์ปลาพื้นเมืองที่เหมาะสมกับระบบนิเวศน์พื้นที่และชนิดพันธุ์ปลาลุ่มน้ำมูลตอนกลางที่เหมาะสมกับศักยภาพพื้นที่และชุดองค์ความรู้ของชุมชนที่เป็นการจัดการโดยวิถีธรรมชาติ โดยการฟื้นฟูระบบนิเวศน์พื้นที่ การกำหนดแนวทางแผนงานร่วมกันในการดำเนินการในการพัฒนาที่สอดคล้องกับระบบนิเวศน์สิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนกลาง
2. ชุมชนเกิดความตระหนักร่วมในสถานการณ์ปัญหาและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับระบบนิเวศน์ในพื้นที่ รู้ว่าปลาชนิดไหนมีจำนวนมากหรือจำนวนน้อยและปลาชนิดไหนที่สูญหายไปแล้วมีความต้องการอยากจัดการอนุรักษ์ฟื้นฟูการเพาะขยายพันธุ์ปลาพื้นเมืองแบบธรรมชาติ
3. ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงและเข้ามามีส่วนร่วมหรือให้ความร่วมมือในการฟื้นฟูกำหนดเขตการอนุรักษ์ขยายพันธุ์ปลาพื้นเมืองร่วมกันทั้ง 2 พื้นที่ โดยเฉพาะกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ในการหาปลาโดยตรงและองค์การบริหารส่วนตำบล
4. มีแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาโดยการกำหนดระเบียบ กติการ่วมกันของชุมชนจำนวน 2 พื้นที่รวม 19 แห่ง รวมพื้นที่ กว่า 319 ไร่ดังรายละเอียดตามตาราง

พื้นที่ตามตำบลกุดขาคิม		พื้นที่ตามหนองคาวดตำบลหนองแค	
ชื่อพื้นที่แหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลา	พื้นที่(ไร่)	ชื่อพื้นที่แหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลา	พื้นที่(ไร่)
1.กุดขาคิม(หน้าวัดป่า)	50	1.หนองคาวด	50
2.กุดหม้อทอง	10	2.วังหัวภู	50
3.กุดหลังหลาด	5	3.วังใหญ่	30
4.กุดบ้าน	5	4.คาโป้	50
5.ไข่มุน	10		
6.กุดคากิด	7		
7.กุดคาเปด	15		
8.แม่น้ำมูล(หลังวัดบ้านคง)	4		
9.หนองตาลิง	10		
10. วังปู่ตา(อบต)	6		
11. ลำห้วยไผ่	5		
12. วังคยศ	3		
13. วังตากุด	4		
14. ห้วยไผ่	5		
รวมพื้นที่	139	รวมพื้นที่	180

5. มีแนวทางการร่วมมือของชุมชน องค์กรท้องถิ่น อบต. วัด โรงเรียน และหน่วยงานรัฐในระดับอำเภอ เช่น ประมงอำเภอ มีความสนใจในการเข้าร่วมสนับสนุนแผนในการดำเนินงานของชุมชนใน 2 พื้นที่ ในการขยายเขตพื้นที่และเครือข่ายชุมชนในการกำหนดเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาพื้นเมืองร่วมกัน ออกไปตามพื้นที่ลำน้ำมูลตอนกลางอีก จำนวน 26 แห่ง 577 ไร่ ในพื้นที่ 10 ตำบล 4 อำเภอ 3 จังหวัด ดังรายละเอียดตามตาราง พื้นที่เป้าหมายในการขยายพื้นที่อนุรักษ์วังปลาถิ่นน้ำมูลตอนกลาง ดังนี้

ชื่อตำบล/อำเภอ /จังหวัด	ชื่อพื้นที่ที่จะขยาย ทำวังปลา	จำนวนพื้นที่(ไร่)	รวม(ไร่)
1. ตำบลยางสว่าง อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์	1. กุดนางเข้ม	50	100
	2. หนองส่วย	30	
	3. ดงคั้ง	20	
ชื่อตำบล/อำเภอ /จังหวัด	ชื่อพื้นที่ที่จะขยาย ทำวังปลา	จำนวนพื้นที่(ไร่)	รวม(ไร่)
2.ตำบลคอนแตร อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์	1. กุดโค้ง	3	128
	2. กุดบักสี	5	
	3. กุดไข่มุน	22	
	4. สองคาคา	40	
	5. กุดยาง	50	
	1. กุดโค้ง	3	
	2. กุดบักสี	5	
3.ตำบลท่าหาดขาว อำเภอโพธิ์ทราย จังหวัดร้อยเอ็ด	1. กุดฮาง	10	15
	2. กุดหมากยาง	5	
4.ตำบลสามขา อำเภอโพธิ์ทราย จังหวัดร้อยเอ็ด	1. กุดแปน	30	30
5.ตำบลยางคำ อำเภอโพธิ์ทราย จังหวัดร้อยเอ็ด	1. หนองน้ำจีน	15	70
	2. วังจาน	25	
	3. กุดขี้เหล็ก	30	
6.ตำบลหนองบัว อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ	1. วังสี(น้ำมูล)	3	6
	2. วังหิน	3	

7.ตำบล โนนสังข์ อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ	1.ท่าวัดบ้านหนอง โสง	10	36
	2.วัดบ้านค้อ	10	
	3.วังกันฮ็อก	6	
	4.วังใหญ่	10	
8.ตำบลคู อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ	1. วังใหญ่	6	12
	2. วังยาง	6	
9.ตำบลเมืองคง อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ	1. กุดเวียงคำ	150	150
10. ตำบลคำน อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ	1. เลิงนางสาว	30	30
รวม	26 พื้นที่	577 ไร่	577ไร่

บทเรียนและข้อเสนอแนะ

การดำเนินกิจกรรมของโครงการซึ่งในพื้นที่ศึกษาวิจัย 2 พื้นที่ และทีมวิจัย 2 ทีม นั้น ต้องบริหารจัดการทั้งในส่วนของงบประมาณ คนหรือทีม และเนื้อหาเพื่อให้เป็นไปตามกิจกรรมแผนงานที่วางไว้ และต้องมีการสรุปร่วมกันทุกครั้งหลังจากการทำกิจกรรมในแต่ละกิจกรรมแล้วเสร็จ นอกจากนี้ การศึกษาวิจัยเรื่องเกี่ยวกับวิถีชีวิตของปลา ข้อมูลส่วนหนึ่งได้จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านและพรานปลา บางประเด็นต้องรอช่วงฤดูกาลที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของปลา ซึ่งจะทำให้พฤติกรรมของปลาเกิดการเปลี่ยนแปลง จึงทำให้การทำงานของทีมวิจัยล่าช้าเป็นอย่างมาก และในส่วนของ การฟื้นฟู ขยายพันธุ์ปลาที่สูญหายยังไม่สามารถดำเนินการได้ เนื่องจากเป็นปลาที่สูญหายไปแล้วไม่สามารถสืบค้นหามาฟื้นฟูขยายพันธุ์ได้ หน่วยงานประมงก็ยังไม่มียุทธศาสตร์ปลาพื้นเมืองที่หายากและสูญหายนี้ ส่วนใหญ่เป็นปลาเชิงพาณิชย์ทั่วไปการหาตัวปลาเพื่อมาขยายพันธุ์ยังไม่สามารถหาได้

อย่างไรก็ตามพันธุ์ปลาที่สูญหายเป็นปลาที่มีความสำคัญต่อระบบนิเวศน์พื้นที่ ถ้าสามารถฟื้นฟูขยายพันธุ์ปลาที่สูญหายได้ จะสามารถเพิ่มความหลากหลายของชนิดพันธุ์ปลาในพื้นที่ และสามารถให้ชุมชนและลูกหลานได้เรียนรู้วิถีชีวิตของปลาในพื้นที่ที่หายากได้ จึงควรมีการสืบค้นหาข้อมูลที่ชัดเจนถึงวิธีการเพาะขยายพันธุ์ปลาพื้นเมืองที่สูญหาย โดยการสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชน และประมงที่เป็นข้อมูลเชิงวิชาการและข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องการเพาะขยายพันธุ์ปลาพื้นเมืองที่สูญหายไป ให้กลับคืนมาขังลุ่มน้ำมูลตอนกลางต่อไปในอนาคต โดยเป็นการสืบค้นแหล่งที่อยู่ของปลาที่สูญหายไป ปัจจุบันมีอยู่ที่ใดบ้างตามเส้นทางของปลาที่สูญหาย ถ้าสามารถดำเนินการให้บรรลุผลสำเร็จได้ พื้นที่ลุ่มน้ำมูลตอนกลางจะเป็นแหล่งอาหารที่มั่นคงของชุมชน พร้อมทั้งมีการขยายผลเป็นแหล่งเรียนรู้ต่อชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนกลางและชุมชนอื่นๆต่อไป

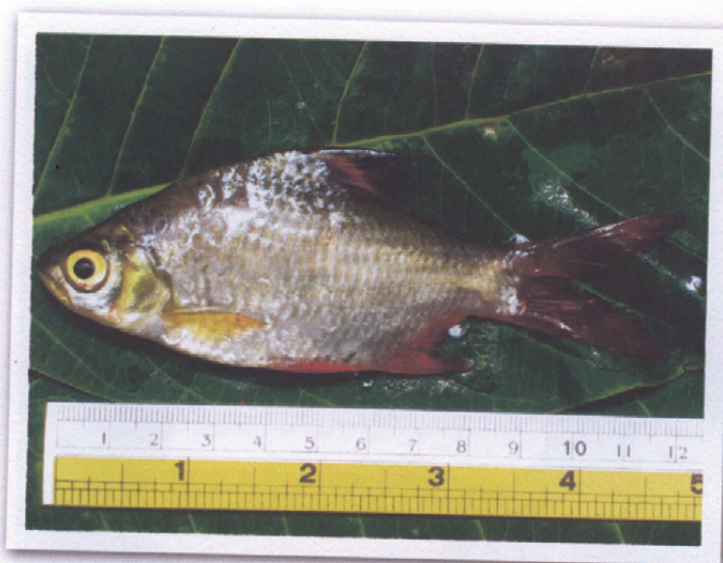
บรรณานุกรม

- ประสิทธิ์ คุญรัตน์และคณะ “แนวทางการจัดทำแผนการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำป่าทามราชินีไสล”
ขอนแก่น,สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยขอนแก่น,
2540
- คันสนีย์ ชูแว “ระบบนิเวศน์ป่าบุ่งป่าทาม พื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญภาคอีสาน” ในเอกสาร
ประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่องป่าบุ่งป่าทาม: พื้นที่ชุ่ม
น้ำที่สำคัญของอีสาน 1-2 พฤษภาคม 2538
- สนั่น ชูสกุล “โครงการฟื้นฟูพื้นที่ชุ่มน้ำป่าทามมูล ป่าทามป่าไทย กรุงเทพ”
สำนักพิมพ์ เอคิสันเพลสโปรดักส์,2544
- งานวิจัยไทบ้าน “ราชินีไสล ภูมิปัญญา สติธิ และวิถีแห่งป่าทามแม่น้ำมูล”
โดยคณะนักวิจัยไทบ้านราชินีไสล
- เอกสารงานวิจัย “โครงการวิจัยการจัดการน้ำระบบย่อยโดยองค์กรชุมชน กรณีศึกษา
กุดขาคีม ตำบลกุดขาคีม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์” ศึกษาโดย
นายรุ่งวิจิต คำงาม และคณะ 10 สิงหาคม 2548 สนับสนุนโดย สกว.ฝ่าย
วิจัยเพื่อท้องถิ่น
- เอกสารงานวิจัย “โครงการวิจัยศึกษารูปแบบการหาปลาที่เหมาะสมกับสภาพระบบนิเวศน์
ของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนกลาง” ศึกษาโดย นายไพจิตร ศิลารักษ์และคณะ
30 เมษายน 2547 สนับสนุนโดย สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ภาคผนวก

ทีมวิจัยที่ทุ่งกุลาทำวิจัยสำรวจแหล่งเพาะพันธุ์ปลา

ปลาเวียนไผ่ที่พบในระหว่างการสำรวจ

ภาพการดำเนินกิจกรรม

ร่วมกันสรุปผลการสำรวจ

วาดทางน้ำที่สัมพันธ์กับการเพาะปลูกที่นั่นเมื่อ

ภาพการดำเนินกิจกรรม

ปลาที่จับได้และนำมาประกอบอาหาร

ปลาที่จับได้และนำมาประกอบอาหาร

ภาพการดำเนินกิจกรรม

ทีมวิจัยที่พื้นที่บนเองแควสำรวจพื้นที่และจัดทำแผนเวลาทางน้ำ

ปลาที่จับได้ระหว่างการสำรวจนำมาประกอบอาหาร

ภาพการดำเนินกิจกรรม

ปลาข้างสตาๆ สำหรับการกินข้าวป่าของคนในถ้ำ

การทำอาหารในป่าหรือในถ้ำเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยความรู้และประสบการณ์
ในการทำอาหารในป่าหรือในถ้ำ

ภาพการดำเนินกิจกรรม

การทำคันดินกันน้ำเพื่อกักเก็บน้ำฤดูแล้งและสร้างแหล่งเพาะพันธุ์ปลา
ในพื้นที่ที่ท่วมทุกปี

ภาพการดำเนินงาน

ประวัติทีมวิจัย

1. นายสมเกียรติ เจือจาน หัวหน้าโครงการ

ที่อยู่ติดต่อได้ 164 หมู่ 3 ตำบลหนองแค อำเภอรามัญ จังหวัดศรีสะเกษ 33160
สถานภาพ สมรสแล้ว มีบุตร 2 คน
วุฒิการศึกษา มัธยมศึกษาปีที่ 6
ประสบการณ์ที่ผ่านมา - เป็น ส.อบต.
- เป็นกรรมการหมู่บ้าน
- เป็น ประธาน และ กรรมการรักษาป่า
ปัจจุบัน - เป็น ส.อบต. หมู่ 3

2. นายประเสริฐ นกเอี้ยง ทีมวิจัย

ที่อยู่ติดต่อได้ 90 หมู่ 3 ตำบลหนองแค อำเภอรามัญ จังหวัดศรีสะเกษ 33160
อาชีพ ทำนา
วุฒิการศึกษา วทบ. ประมง
ประสบการณ์ที่ผ่านมา -

3. นายเฉลียว ศรีโสภะ ทีมวิจัย

ที่อยู่ติดต่อได้ 43 หมู่ 14 ตำบลหนองแค อำเภอรามัญ จังหวัดศรีสะเกษ 33160
อาชีพ ทำนา
วุฒิการศึกษา -
ประสบการณ์ที่ผ่านมา -

4. นายพรหมมินทร์ สงเมือง ทีมวิจัย

ที่อยู่ติดต่อได้ หมู่ 9 บ้านโนนสูง ตำบลหนองแค อำเภอรามัญ จังหวัดศรีสะเกษ 33160
ตำแหน่งปัจจุบัน เป็นช่างโยธา อบต.หนองแค

5. นายสังวาลย์	สุทวัน	ทิมวิชัย
ที่อยู่ติดต่อได้	86 หมู่ 3 ตำบลหนองแค อำเภอรามิไศล จังหวัดศรีสะเกษ 33160	
อาชีพ	ทำนา	
ประสบการณ์ที่ผ่านมา	- เป็นผู้ใหญ่บ้าน 2 สมัย - เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน - กรรมการอนุรักษ์ป่า	
6. นายทองใส	จำปาเมือง	ทิมวิชัย
วัน.เดือน.ปีเกิด	1 สิงหาคม 2488 อายุ 62 ปี	
ที่อยู่ติดต่อได้	42/1 หมู่ 5 ตำบลกุดขาคิม อำเภอรันบุรี จังหวัดสุรินทร์	
อาชีพ	ทำนา	
วุฒิการศึกษา	ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4	
ประสบการณ์ที่ผ่านมา	ประธานอนุรักษ์ลุ่มน้ำกุดขาคิม ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 5 อสม. ปี 2538	
7. นางสาววิภาวรรณ	สุธาวรรณ	ทิมวิชัย
วัน.เดือน.ปีเกิด	-	
ที่อยู่ติดต่อได้	42 หมู่ 10 ตำบลหนองแค อำเภอรามิไศล จังหวัดศรีสะเกษ 33160	
อาชีพ	ทำนา	
วุฒิการศึกษา	มัธยมศึกษาปีที่ 6	
ปัจจุบัน	-	
8. นายสิงห์ทอง	เงินคำ	ทิมวิชัย
วัน.เดือน.ปีเกิด	17 ตุลาคม 2507 อายุ 43 ปี	
ที่อยู่ติดต่อได้	57 หมู่ 8 ตำบลกุดขาคิม อำเภอรันบุรี จังหวัดสุรินทร์	
อาชีพ	ทำนา	
วุฒิการศึกษา	มัธยมศึกษาปีที่ 6	
ประสบการณ์ที่ผ่านมา	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน	

9. นายศิริ แก้วสุจิต ทีมวิจัย

วัน.เดือน.ปีเกิด 5 พฤษภาคม 2499 อายุ 51 ปี
ที่อยู่ติดต่อได้ 56 หมู่ 8 ตำบลกุดขาคีม อำเภอรันนบุรี จังหวัดสุรินทร์
อาชีพ ทำนา
วุฒิการศึกษา มัธยมศึกษาปีที่ 3
ตำแหน่งปัจจุบัน กรรมการหมู่บ้าน
ประสบการณ์ที่ผ่านมา ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 8
สารวัตรกำนัน

10. นายสมาน น้อยโหม่ง ทีมวิจัย

วัน.เดือน.ปีเกิด 13 กันยายน 2500 อายุ 50 ปี
ที่อยู่ติดต่อได้ 9 หมู่ 1 ตำบลกุดขาคีม อำเภอรันนบุรี จังหวัดสุรินทร์
อาชีพ ทำนา
วุฒิการศึกษา มัธยมศึกษาปีที่ 3
ตำแหน่งปัจจุบัน สารวัตรกำนัน
ประสบการณ์ที่ผ่านมา -ส.อบต. หมู่ 1
- อสม.

11 นายสิน ธรรมษา ทีมวิจัย

วัน.เดือน.ปีเกิด 7 กรกฎาคม 2489 อายุ 61 ปี
ที่อยู่ติดต่อได้ 4 หมู่ 9 ตำบลกุดขาคีม อำเภอรันนบุรี จังหวัดสุรินทร์
อาชีพ ทำนา
วุฒิการศึกษา ประถมศึกษาปีที่ 4
ตำแหน่งปัจจุบัน ส.อบต. หมู่ 9 3 สมัย
ประสบการณ์ที่ผ่านมา ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน

12 นายประยูร	ศรีสะเกษ	ทีมวิจัย
วันเดือนปีเกิด	5 กันยายน 2486	อายุ 65 ปี
ที่อยู่ติดต่อได้	92/1 หมู่ 1 ตำบลกุดขาคิม อัมภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์	
อาชีพ	ทำนา	
วุฒิการศึกษา	ประถมศึกษาปีที่ 4	
ตำแหน่งปัจจุบัน	กรรมการหมู่บ้าน	

13 นายวันนา วิรุณพันธ์ ที่ปรึกษาโครงการ
 ที่อยู่ติดต่อได้ 37 หมู่ 2 บ้านปลาขาว ตำบลหนองแค อำเภอรามิไสล จังหวัดศรีสะเกษ 33160
 อาชีพ ทำนา
 ประสบการณ์ที่ผ่านมา - เป็นผู้ใหญ่บ้าน
 ตำแหน่งปัจจุบัน - เป็นกำนัน ต.หนองแค ได้รับมอบหมายจากของอำเภอ

14. พระครูโสภณ สวรรกุล ที่ปรึกษาโครงการ
 ที่อยู่ติดต่อได้ วัดบ้านผึ่ง หมู่ 4
 ตำแหน่งปัจจุบัน พระครูโสภณสวรรคคุณ เจ้าคณะตำบลหนองแค
 เจ้าอาวาสวัดบ้านผึ่ง
 เป็นครูสอนพระสงฆ์วัดท่าโพธิ์ อ.รามิไสล

15. นายสังวาลย์ บัวศรี ที่ปรึกษาโครงการ
 ที่อยู่ติดต่อได้ โรงเรียนบ้านเพี้ยมาด(รัฐราษฎร์พิทยาคาร) ตำบลหนองแค อำเภอรามิไสล
 จังหวัดศรีสะเกษ
 ตำแหน่งปัจจุบัน ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านเพี้ยมาด
 ประสบการณ์ที่ผ่านมา - ประธานกลุ่มครู ตำบลหนองแค ตำบลคำน อำเภอรามิไสล จังหวัด
 ศรีสะเกษ

16. นายสนั่น ขุสกูล ที่ปรึกษาโครงการ
 ที่อยู่ติดต่อได้ โครงการตามมูล อ.เมือง จ.สุรินทร์
 ตำแหน่งปัจจุบัน ผู้อำนวยการ โครงการตามมูล